امن، پیار تے برداشت دا پرچارک

ترنجن

جنوری تا جون 2025ء

پلاک تقریبات دِیاں تصویری جھلکیاں

پنجابی زبان، فن تے ثقافت دا پرچارک

ترنجن

TRINJAN
Jan. - Jun. 2025

جلد:19، شمارہ: جنوری تا جون 2025ء

سرپرست اعلیٰ: **بینش فاطمہ ساہی** (ڈائریکٹر جنرل پلاک)

چیف ایڈیٹر: **ڈاکٹر خاقان حیدر غازی**

ایڈیٹر: **قاری عیاض احمد**

مجلسِ مشاورت:

ظفر اقبال	انور مسعود	مشتاق صوفی
پروین ملک	ڈاکٹر جمیل احمد پال	ڈاکٹر نبیلہ رحمٰن
مُسرت کلانچوی	ڈاکٹر سعید خاور بھٹا	اقبال قیصر

پنجابی زبان، فن تے ثقافت دا پرچارک

ترنجن

TRINJAN
Jan. - Jun. 2025

جلد:19، شمارہ: جنوری تا جون 2025ء

کمپوزنگ: امانت علی
سرورق، لے آؤٹ: فیضان امجد
فوٹو گرافی: توقیر ناصر

لکھتاں گھلدیاں اوہدے اُتے اپنا ناں، پتہ، فون نمبر تے ای میل (جے ہووے) ضرور لکھوتاں جے ایڈیٹنگ ویلے کسے مسئلے دی صورت وچ تہاڈے نال رابطہ کیتا جا سکے۔

پنجاب انسٹیٹیوٹ آف لینگوئج، آرٹ اینڈ کلچر، لاہور

Punjab Institute of Language, Art & Culture

Punjabi Complex, 1-Gaddafi Stadium, Ferozpur Road, Lahore.
Ph: +92-42-99232169-70 Fax:+92-42-99231766
E-mail: editor.trinjan@gmail.com
Website: www.pilac.punjab.gov.pk
www.fm95punjabrung.com
: PILAC / Pilac Pakistan

سارنی

مُڈھلی گل 5

حمد رب سوہنے دی	محمد امین ساجد	7
نعت رسول مقبول ﷺ	مشتاق قمر	9

مضمون

حنیف باوا (خاکہ)	بشارت حسین وقار	10
پہلا پُور۔ راجہ صادق اللہ دیاں شعری سوچاں	پروفیسر شارب	14
انگریزی رکھ رکھاؤ تے اوہدی رہند کھوند	عبدالرحمٰن شاہ	28
''گیتاں دی گونج'' اخلاق عاطف ہوراں دی.....	عقیل شافی	31
قرآن مجید دیاں پنجابی تفسیراں	ڈاکٹر میاں ظفر مقبول	40
کلّر پیلی	ناز اوکاڑوی	47

کہانیاں

وڈی تُھک	اقتدار جاوید	53
حرام بُرکی	شہزاد فراموش	58
سونے دی چوری (مترجم: ڈاکٹر مشتاق عادل)	غلام فرید کاٹھیا	65
بابا دتا	فہیم اسلم	71
مینوں ٹیگور بنا دے، ماں! (گُر مکھی اُلتھا: اعجاز)	موہن بھنڈاری	79
آزادی دا مُل	محمد نعیم یاد	87
کنگلا (مترجم: ڈاکٹر رِشم جمیل پال)	یوسف ادریس	92

کافیاں

تیرا بندہ، بردا سائیں	بشارت حسین وقار	100
موئی مٹی	پروین سجل	102
بس اساڈڑی بس وے سانول	زاہد ہما شاہ	107

غزلاں

چمکن کیہ جو لُکے رہندے موتی روڑاں تھلے	ارشاد سندھو	109
نِشانے تے نشانہ جا رہیا اے	ارشد منظور	110
بھج پیا میں سِرے سَراڑے ہتھ چھڈ کے ابّے دا	اقتدار جاوید	111
وعدے پُورے کرنہیں جاندا	تجمل کلیم	113
کلیاں ورگے روپ تیرے تے	محمد صادق انجان	114
توں ایں میری اکھ دا وال	مسرت ناز	116
محبت دے خسارے تے حیاتی رول دتی اے	نرگس نور	119
دل تے بھار جیہا سی	ویر سپاہی	121

نظماں

وسرے ہویاں دی اڈیک	ارشد نعیم	123
فیر مِلاں گے.....	ڈاکٹر سعید احمد وٹو	125
دھیاں	عبدالرزاق محسن	126
دِل دی کُوک	فیصل عباس ڈھڈی	127

☆☆☆

مُڈھلی گل

السلام علیکم!

آس اے تُسیں خیریں ہووگے۔

پِلاک بہت سارے کم پنجاب دے آرٹ، کلچر تے زبان دے ودھالئی کر رہیا اے۔ ترنجن میگزین وی اُوسے کڑی دا اِک حصہ اے۔ ایس شمارے وچ پروفیسر شارب ہوراں دا اک بہت سوہنا مضمون وی شامل اے۔ جیہڑا راجہ صادق اللہ ہوراں دی جدید شاعری بارے دس پاندا اے۔ اقتدار جاوید تے باقی لکھاریاں دی کہانیاں وی بہت سلاہن جوگ نیں۔ شاعری تے نظماں وی تہانوں پسند آون گئیاں۔ اِک اوکڑ دا سانوں ہر وار سامنا کرنا پیندا اے کہ ترنجن لئی مواد نہیں ملدا اے۔ سو اسیں سارے لکھاریاں نوں بنتی کرنے آں کہ اوہ ترنجن لئی اپنیاں لکھتاں بھیجن کیوں جے ترنجن لڑی وار چھپ دا رہے۔

ڈی جی پِلاک محترمہ بینش فاطمہ ساہی ہوراں لکھاریاں لئی خاص کر اعزازیہ دا کئی وار سدا دِتا اے۔ پر لکھتاں دی تھوڑ ہمیش رہندی اے۔ ایس شمارے لئی اسیں مشتاق قمر ہوراں دے بڑے تھورایت آں کہ اوہناں ''ترنجن'' چھاپن وچ ساڈا ہتھ ونڈایا تے سارے لکھاریاں دے وی شکر گزار آں۔ آس اے ایہہ شمارہ تہانوں پسند آوے گا تے تسیں سانوں اپنیاں لکھتاں وی گھل دے رہوو گے۔

جیوندے وسدے رہوو۔

دعا گو

ڈاکٹر خاقان حیدر غازی

چیف ایڈیٹر

لکھتاں گھلن والیاں لئی

1- 'ترنجن' پنجابی زبان، ادب تے ثقافت دے ودھالئی بھرویں سانجھ پا رہیا اے۔ ایہدے وچ مضمون، کہانیاں، نظماں تے غزلاں راہیں سوجھوان اپنا اپنا حصہ پاندے نیں۔

2- 'ترنجن' وچ چھپن واسطے جیہڑی لکھت/مضمون گھلیا جاوے اوہ اَن چھپیا ہووے تے کسے ہور رسالے یا اخبار نوں نہ گھلیا جاوے۔

3- ادارے نوں پورا اختیار حاصل ہووے گا کہ اوہ کسے وی لکھت/مضمون دی ایڈیٹنگ/کانٹ چھانٹ کر سکے۔ ہر لکھت/مضمون دے حق ادارے کول راکھویں ہون گے۔

4- ترنجن شمارے لئی مضمون مسلسل لکھیا جاوے تے سارے حوالے اخیر اُتے دِتے جان۔

5- لکھت/مضمون گھلدیاں اوہدے اُتے اپنا ناں، پتہ، فون نمبر تے ای میل ضرور لکھو تاں جے ایڈیٹنگ ویلے کسے مسئلے دی صورت وچ تہاڈے نال رابطہ کیتا جا سکے۔

6- حوالے تحقیق دے معیاری طریقیاں مطابق دِتے جان۔ مثلاً

لکھاری دا ناں۔ کتاب دا ناں۔ مقام اشاعت: پبلشر دا ناں، سن اشاعت۔ صفحہ نمبر۔

7- کسے وی لکھت/مضمون وچ پیش کیتی جان والی رائے لکھاری/مضمون نگار دی ذاتی رائے سمجھی جاوے، ادارے دا اوہدے نال متفق ہونا ضروری نہیں۔

8- لکھتاں/مضمون صاف صاف لکھائی وچ یا مناسب خط وچ کمپوز کروا کے تھلے دِتے ہوئے پتے یا ای میل تے گھلو:۔

چیف ایڈیٹر 'ترنجن':

پنجاب انسٹیٹیوٹ آف لینگوئج، آرٹ اینڈ کلچر، 1- قذافی سٹیڈیم، فیروز پور روڈ، لاہور

ای میل: editor.trinjan@gmail.com **فون نمبر: 042-99232169-70**

حمد

تانے سب تے کرم دا پلّا، کلّم کلاّ
اوہ رحمٰن رحیم ہے اللہ، کلّم کلاّ

لَمْ یُولَدْ اوہ شان ہے رکھدا، آن ہے رکھدا
اوہدا جلوہ عرش معلّی، کلّم کلاّ

شان صمد ہے اس نوں پھبدی، خوب ہے سجدی
تھاں تھاں اوہدا نور تجلّی، کلّم کلاّ

قُلْ ھُوَ اللہ شان اَحَد ہے، حدّوں ودھ ہے
دِل وچ ہے توحید مجلّہ، کلّم کلاّ

اوہدی رحمت چھم چھم ہووے، اَکھ نم ہووے
بیٹھاں لے کے رات مصلّی کلّم کلاّ

پیر غماں دے ویہڑے رکھاں، رودن اَکھاں
دیوے مینوں آن تسلاّ، کلّم کلاّ

کرن سلام ہزار ملائک، ہے اوہ لائق
جیہڑا کعبے ولّے چلّا، کلّم کلّا

اوہدے نال خدا ہے رہندا، ایہو کہندا
کیہ ہویا جے ہے اوہ جھلّا، کلّم کلّا

ساجدؔ اوہ ہے رازق سوہنا، ہے من موہنا
دیندا اے کونین نوں غلّہ، کلّم کلّا

☆☆☆

نعت رسول مقبول ﷺ

صلِ علیٰ دا لب تے ترانہ نبیؐ دا اے
سج گئے نیں بخت دل چ ٹھکانہ نبیؐ دا اے

حرمت نبیؐ دی، جان توں ودھ کے رکھی عزیز
دل ایس لئی اے بنیا دِوانہ نبیؐ دا اے

تکدے سی اوس رات فرشتے حضورؐ نوں
رب کول اوس رات نوں جانا نبیؐ دا اے

طیبہ جو ویکھیا تے میں جنت نوں بھل گیا
جنت توں وی حسِین ٹھکانہ نبیؐ دا اے

تھاں تھاں تے اہلِ بیت دے چرچے ای رہ گے
مشتاق ازل توں اچا گھرانہ نبیؐ دا اے

☆☆☆

حنیف باوا

(خاکہ)

میں وڈے وڈے قداں وچ نکے نکے تے مدھرے تے بے ودھرے بندے بتھیرے ویکھے نیں پر چھوٹے قد وچ وڈا بندہ اک ای ویکھیا اے

باہروں ہور تے اندروں ہور وی لکھاں ویکھے نیں پر باہروں تے اندروں اکو جیہا اک بندہ ای ڈِٹھا اے

سر اتے چِٹے گھنے وال کھبی اکھ اتوں سدھا سامنے ڈنگاچیر تے اکھیاں اتے عینک تے عینک وچوں ہر شے دے پاتال وچ لہہ جاون والیاں اکھاں

اکھیاں نہیں الٹراساؤنڈ کردیاں دو قدرتی مشیناں نیں

میں اوہناں نوں پچھلے چالیہ سالاں توں ویکھ رہیا ہاں

اوہ پنجابی افسانے دے باوا آدم ہون توں اڈ ہور کیہ کیہ نیں۔۔

مینوں شیت پنجاہ ورھے ہور لبھنا پوے گا

انشائیہ نگار، مضمون نویس، خاکہ نگار، شاعر، مترجم تے خورے ہور کیہ کیہ نیں

شناختی کارڈ اتے لکھیا اے پئی اوہ انی سو چھتی وچ جمے سن پر سچی گل اے پئی او ایس توں وی دو سال پہلے جمے سن

اوہ جمے کتھے سن

کتوں انبراں توں لتھے سن

نوے سال دے ہو گئے نیں

اک پوری صدی دے ہون والے نیں

ایس عمر وچ بندہ مُڑ بال بن جاندا اے پر حنیف باوا کسے رُکھ وانگ ہور چھتنار تے ثمر بار ہوندے جاندے نیں

اوہناں داچِت چنتا چیتا اتنا تیز اے پئی اوہناں نوں پہلی جماعت دے استاد آتما رام دیاں گلاں وی یاد نیں

اوہ اک پوری صدی دے چشم دید گواہ نیں

اوہناں بگا دُھپ اتے نہیں کیتا

اوہناں پوری صدی دی دُھپ سراتے جھلی اے

تاریخ دی اک ہزار کتاب پڑھیاں وی تسیں پاک و ہند دی تاریخ نہیں سمجھ سکدے پر حنیف باوا دی اک گھنٹے دی صحبت وچ اوہناں دی اپنی کہانی اوہناں دی اپنی زبانی سن کے سمجھ سکدے ہو

اوہ ہولے ہولے بول کے تاریخ نوں اکھراں دی ترکڑی اتے پورا پورا تول چھڈ دے نیں

اوہ اک پوری صدی دی اک اک رات تے اک اک دن نوں اپنی اکھ دی چترڑی وچ رکھ کے پُھلے پُھلے تے مائیاں مائیاں کر چھڈ دے نیں

کِراڑ کُراڑ کرے تاں بالاں دے سامنے اوہناں دے ماں باپ نوں کوہ چھڈ دا اے

خورے جیہڑے گاں کُسدی نہیں ویکھ سکدے اوہ روندے تے چیکدے بالاں دے سامنے ماں نوں کیویں کوہندے رہے

سکھ جیہڑے ہر گل اپنے گروتوں سکھدے نیں اوہ بابے گرو نانک دے وچار کیویں بھل گئے تے لہو وچ کیویں ناندے تے نواندے رہے

پاکستان وچ وسدے جے سارے پاک نیں تاں جوان کُڑیاں دیاں عزتاں لُٹ کے پاک پوتر دھرتی نوں کون پلیت کردے رہے

اوہ تیراں سالاں دے سن جدوں ایہہ سب کجھ اکھاں نال ویکھیا

اوہ پہلاں لُک چھپ کے برش نال تصویراں بنا ندے سن

کدی کمرے دے اندر تے کدی کوٹھے دی چھت اتے۔۔۔

اوہناں دے ہتھ وچ برش ویکھ کے اوہناں دے ابو جی نوں کاوڑ چڑھ جاندی سی

اوہناں برش سُٹ دتا تے قلم چُک لیا۔۔۔

برش نال بنی تصویر دا بت بن جاندا سی پر اوہ روح نہیں پھوک سکدے سن
پر قلم نال بنی تصویر وچ اوہ روح بھرن لگ پئے
اوہ اکھراں وچ روح بھرنا جان دے نیں
قلم اوہناں دی زندگی اے
جس دن اوہناں قلم رکھ دتا اس دن توں ڈر لگدا اے
اک حدیث وچ پڑھیا اے
بزرگ گھر وچ انج ہوندا اے جیویں کوئی نبیؐ اپنی امت وچ۔۔۔
اوہ جھنگ وچ ای نہیں ایس پورے سماج وچ پوتر روح نیں
جدوں وی کوئی پریشانی ہووے اوہناں دی درگاہ وچ اپڑ کے سکھ مل جاندا اے
اوہناں دی بیٹھک وچ اوہناں دی طرفوں چاہ دا اک کپ امرت بن جاندا اے
چاہ نوں چاہ کیوں آکھدے نیں؟
ایس سوال دا جواب اوہناں دی چاہت وچ لبھ گیا
جیہڑی کتاب کسے تھاں توں نہ لبھے اوہناں دی لائبریری وچوں دُھوڑ چھنڈیاں لبھ جاندی اے
کدی کدی جی کردا اے
میں حنیف باوا دی لائبریری دیاں ساریاں بے ترتیب کتاباں نوں ترتیب وچ رکھ کے اوہناں دی دُھوڑ چھنڈ آواں
پر کوئی ہور مجبوری بن جاندی اے
اوہ پنجابی زبان تے ادب دے ادیب نہیں حکیم نیں
اک دن پچھیا
پنجاب وچ پنجابی بال نالائق کیوں نیں؟
آکھن لگے
مادری زبان وچ تعلیم نہ دیون پاروں
آکھن لگے
کسے ہور زبان وچ تعلیم دے کے اسیں طوطے پیدا کیتے نیں

ارسطو نہیں۔۔۔

وڈے دی گل وی وڈی ہوندی اے

جدوں عقل کامل ہو جاندی اے کلام گھٹ جاندا اے

باوا گھٹ بولدے نیں

اوہناں دے کول انج بیٹھنا پوندا اے جیویں

مرید اپنے مرشد دے اگے سیس نواندا اے

مرشد دی مرضی بولے نہ بولے۔۔

جھنگ وچ ایس باوا سائیں دی وڈی عزت اے کوئی مشاعرہ ،محفل ہووے باوا سائیں ہی پردھان ہوندے نیں

ادب دے ایس پردھان نوں دنیا جان دی اے

ادب دے ایس بوڑھ دی چھاں دور دور تیک کھلر گئی اے

جھنگ وچ ایس دیاں جڑھاں دھرتی دے پاتال تیک لہہ گئیاں نیں

جیہڑا جھنگ کدی مجید امجد تے شیر افضل جعفری دا جھنگ سی ہن حنیف باوا دا جھنگ اے

ادب دا باوا آدم آدم زاد دے دکھ وچ جاگدا بیٹھا اے

پروفیسر شارب

پہلا پُور۔ راجہ صادق اللہ دیاں
شعری سوچاں

میرے خیال وچ آرٹ، چتر تے شاعری وچ کسے حقیقت دی ہوند ضروری اے۔ ایہہ وی نہیں۔ چلو حقیقت نہ سہی کسے تصّور دی ہوند تے ہووے۔ تے پھر اوہ تصور یا تصور دا کچھ حصہ ویکھن پڑھن والے دے اپنے ذہن تائیں وی اپڑ جاوے۔ حقیقت وی تے بعض واری پہلوں تصور ای ہوندا اے جیہڑا کہ بڑے جتناں نال جا کے کِتّے حقیقت بندا اے۔ برگسان کیہندا اے کہ وجدان ای سوجھی دا موجد اے تے حقیقت یا سچائی نوں باطن چوں بھال کرو۔ ہن تسیں آپ سوچو کہ باطن چوں بغیر تصور دے بھال دا انت کیویں ہووے۔ تے اپنی گل تصور دی تے شعور دی تے ایہناں توں بے تعلق نہیں کیتا جاسکدا۔ تے شعور ایناں اہم اے کہ سارتر دے آکھن موجب کسے شے دی نفی وی اوہدا شعور ہون توں پہلوں نہیں کیتی جاسکدی۔ جیویں کوئی آکھے کہ فلانی شے نہیں اے تے اس طرح اوہ پہلوں اُس چیز دا ناں لوے گا تے پھر نفی دی واری آئے گی۔ تے آکھن دا ویلا۔ ایہہ ہے کہ ایہہ ہونا نہ ہونا یا نفی تے اثبات دی حقیقتاں نیں۔ بھاویں اپنی اپنی تھاں تے سہی پر کسے حقیقت دا ہونا اک بندے دی سمجھ وچ آونا وی کوئی ضروری نہیں۔ یا کم از کم عام پڑھے لکھے بندے دی سمجھ وچ آونا وی بالکل ضروری نہیں۔ بہتے ناسمجھ پڑھے لکھے یا بہتے پڑھے لکھے پر ناسمجھ دی گل ای چھڈو۔ ہیروشیما تے ناگاساکی دے شاید دس بندے وی ایٹم بارے سمجھ نہ رکھدے ہون پر ایہہ تے حقیقت اے کہ ایٹم بم نے اوہناں نوں زندہ تے نہیں رہن دِتا۔ ایہہ مثال بھاویں سائنس دی پر گل حقیقت دی اے تے حقیقت شاعری وچ وی گُنھی رچی ہوئے تے اوہ شعری رُوح دی شکل وچ اِک احساس، اِک چنگی سواد یا جلُون دا روپ دھار کے پڑھن والے دے ادراک وچ ایس طرح رچ بس جاندی اے کہ اوہنوں

ایناں ہی پتہ لگدا اے کہ ایس چیز دے پڑھن نال مینوں کجھ ہویا۔ میرے ذہن دے تار کھڑکے نیں یا میرے ذہن تے کچھ واپریا اے، کیہ واپریا اے؟ ہن گل تے حقیقت دی سوجھ بھاویں اوہنوں کئی وار پڑھیاں وی نہ ہوسکے۔ میرے خیال وچ پڑھن والے تے کجھ کرن والیاں ایہہ سطراں شاعری اے۔ حقیقت اے، حقیقت دا تصور اے۔ میں تے ایتھوں تک آکھاں گا کہ جے اوسے شاعری دا کسے دوسرے بندے نوں بھاویں پوری طرح ابلاغ ہو جائے تے کسے تیسرے بندے نوں اوہدی بالکل سمجھ نہ آوے۔ تے پھر وی اوہ شاعری اے تے اپنی تھاں تے اوہو تے اُسے طرح اے۔ کیونکہ ادب تے شاعری نوں رومانوی، ترقی پسندی، جدیدیت یا دوسرے خانیاں وچ ونڈن دا سماں تے سماپت ہوئیاں مدت ہوئی۔ پھر ایہہ گل اے کہ جیہڑا کجھ اجے تک تاریخ تے سنن گنن والیاں دی سوجھ مطابق نہ ہویا ہوئے دانشور دا ذہن کیہندا اے کہ ایسا ہوسکدا اے۔ کسے وی ویلے، منٹو دے ٹھنڈے گوشت تے جدوں فحاشی دے الزام وچ مقدمہ چل رہیا سی وزیرآباد دے شاہی قبرستان وچ مردہ لڑکی نوں قبر چوں کڈھ کے اجے بےعزت نہیں سی کیتا گیا۔ نالے ایہہ کیوں ضروری اے کہ حقیقت جیہدی پڑھے لکھے تے سیانے بندے نوں وی سمجھ نہ آوے اوہ حقیقت ای نہیں۔ اسیں ٹی وی تے بی بی سی یا وائس آف امریکہ توں اِک فلم ویکھ رہے ہوندے آں حالانکہ اوہدے ساڈے تک اپڑن دے عمل نوں اسیں نہیں سمجھدے تے کیہ اسیں اوہنوں نیویارک تے لندن توں آوندی نہ مینیئے۔ دنیا دے کمپیوٹراں نوں خراب کرن والے وائرس چرنوبل دی اگر دنیا دے 95 فیصد بندیاں نوں سمجھ نہیں تے کیہ اوہناں دے کمپیوٹر خراب نہیں ہوئے۔ کیونکہ دانشوراں، سائنسداناں، عالماں تے دنیا توں بہت اگے چلن والیاں شاعراں دیاں سوچاں بہت مدت بعد جا کے کِتّے عوامی سوچ دا حصہ بندیاں نیں۔ جے عام سوچ نوں سوجھی دی لیکھ من لیا جاوے تے پھر زمانہ اج وی اوتھے ای ہُندا جتھے پتھر دے زمانے دا انسان سی۔ بالکل ایہو ای حال سارے علماں دے نال نال ساڈی شاعری دا وی اے۔ تے عام یا تھوڑے جینے پڑھے لکھیاں دی سمجھ وچ نہ آون والی شاعری وی اک حقیقت اے بلکہ اوہ حقیقت شعور تے سوجھی دی آگُو اے۔ پھر شاعری کرن دے نال نال شاعری پڑھنا وی اِک تخلیقی عمل اے۔ جویں اِک فلسفی نے آکھیا سی کہ اِک کتاب پڑھنا اوہنوں دوبارہ لکھنا ایں۔ ہُن دسو کہ ہر بندہ جے کتاب لکھ نہیں سکدا تے کتاب پڑھ وی نہیں سکدا۔ اوہدے واسطے وی ڈونگی سوجھی دی لوڑ اے۔ جیویں شوپنہار نے آکھیا سی کہ آئینہ بھاویں کِناں وی صاف تے اعلیٰ ہووے کھوتے نوں اوہدے وچ فرشتہ نہیں نظر آسکدا۔ نہ لکھنا سوکھا کم اے

تے نہ لکھے نوں پڑھنا سوکھا کم ایں۔ کیونکہ شاعری کرن والا جتھے اپنا اک دماغ، شعور تے شعوری عمل چوں گزردا اے اوتھے شاعری پڑھن والا وی اپنے اِک خاص رُخ تے سیدھ وچ اُس نوں پڑھ کے سوچ سمجھ دے عمل چوں لنگھدا اے۔ اِس کر کے اوہ قاری اپنا اِک وکھرا دماغ رکھدیاں ہوئیاں اُس شاعری چوں نویاں حقیقتاں دی دس وی پاسکدا اے تے شاعر دی شعور دے ڈونگھیائی تائیں وی اپڑسکدا اے۔ تے ایسے طرح کسے شاعری دا نہ سمجھ وچ آونا بلکہ عام پڑھے لکھے دی سمجھ وچ وی نہ آونا اُس دی شاعری وچ کمی دی دلیل نہیں بلکہ اُچ پدھر دی دلیل اے۔ مشہور گائیک محمد رفیع نے آکھیا سی۔ اسیں لوکاں واسطے گاونے آں تے مناڈے ساڈے واسطے گاوندا اے۔

تے میں تے ایس نوں ہور اگے ودھاواں گا کہ عام لوکاں دی سمجھ وچ نہ آون والے راگ وِدّیا دے کلاسیک گورُو پنڈت کئی مَنّاں ڈیواں واسطے گاوندے نیں۔ ایسے طرح دی اِک ہور مثال کہ جدوں نطشے نے اپنی کتاب ''اینٹی کرائسٹ'' لکھی تے اوہنے اوہدے دیباچے وچ لکھیا سی ''ایہہ کتاب میں چند لوگاں واسطے لکھی اے اوہناں وچوں وی شاید اجے کوئی پیدا نہیں ہویا۔ آون والا زمانہ میرا اے بعض لوگ مرن توں بعد پیدا ہُندے نیں۔ ایسے طرح شوپنہار نُوں اپنی پہلی کتاب دا پورے دا پورا اڈیشن تیراں سالاں بعد ردی وچ تول کے ویچنا پیا سی۔ ایس کر کے میں تے نجم حسین سید، عمیق عابد، راجہ صادق اللہ تے ایہو جیہے باقی ہور پنجابی دے پنج ست شاعراں دی شاعری نوں ایس نظر نال ویکھداں۔ ایس کر کے جتھاں نظماں دی مینوں میری اپنی سوچ وچار تے سوجھ شعور دے مطابق سمجھ آئی اے میں اوہناں بارے ماڑی جیہی گل بات کرنا۔ جیہناں نظماں نوں نہیں سمجھ سکیا اوہناں نوں گھٹیا نہیں آکھدا کیونکہ شاید کسے دوسرے قاری واسطے ایہناں توں وی ودھ ساہ ست والیاں ہون کیونکہ ایہہ جدید نظماں نیں۔ ایہناں تے ہر بین والی نظر اپنے اپنے وکھرے زاویے نال واپس پرتدی اے تے ہر اک ذہن اُتے وکھری وکھری تصویر بناوندی اے۔ پھر نظماں دا کھلار ایناں موکلا تے کلاوہ ایناں کُھلہا اے کہ اِک اِک سطر وچ کئی کئی نظماں ہندیاں نیں۔ یا پھر اوہ نظماں نہیں بلکہ انوکھیاں انوکھیاں گلاں نیں۔ کیہ چنگیاں گلاں، نظماں یا نظماں توں وی ودھ نہیں ہوندیاں۔

عام ڈگرتوں ہٹ کے نُسے سڑے وسیب بارے ایسی طرز نال گل کرنا کہ سنن والا اِک دم چونک جائے، سڑ جائے بلکہ تڑف جائے یا اوہدے اپنے جھوٹے بھرم بھادے بنائے پھیر دے قلبوت ورگے کمزور گھروندے تے ٹھُڈا وجے تے پھر اوہ تے نظم توں ودھ ماڑ نہیں۔ ایہو ای

شاعراں دا کم اے یا پھر نبیاں دا۔ ایسے کر کے جتھاں لوکاں نبی نوں نبی نہیں منیا شاعر آکھ دتا اے۔ کیونکہ شاعر وی نبیاں وانگوں تلمیذ الرحمٰن ہندے نیں۔ میں ایہہ گل راجہ صادق اللہ دی نظم کاگت دیاں بیڑیاں نوں سامہنے رکھ کے کر رہیاں۔ رہی گل حوالے دی تے ایہہ غزل تے نہیں کہ کوئی شعر حوالے دے طور تے دے دیواں۔ ایہہ نظم ہے ایسی کہ یا تے ساری نظم حوالے لئی درج کراں تے یا پھر کوئی اِک مصرع۔ جے کوئی اِک مصرع سمجھ کے حوالے وچوں لکھاں تے پھر دوسرے مصرعے کس طرح چھڈاں۔ بس جیہڑی نظم یا حوالے دیواں اوہ پوری نظم پڑھو تے پھر میرے سچ جھوٹ یا سمجھ نا سمجھی بارے نکھار کرو۔ یا تسیں مینوں ماڑا جیہا حوالہ دین تے مجبور وی کرو تے میں ایس نظم دیاں ایہہ سطراں۔

اسیں جاندے ساں
پکھیروآں دی اُڑان وچ کچھ لِکھتاں ہندیاں نیں
جیہڑیاں پنجریاں وچ بند پنچھی ہی پڑھ سکدے نیں

ایہہ لائناں پڑھ کے دنیا بھر دا فوک سامہنے آ جاندا اے۔ بشرطیکہ پڑھن والا کچھ جاندا ہووے۔ مینوں تے برصغیر دی اک پنجرے پئے طوطے نوں آزاد طوطیاں دا سنیہا تے اِک روسی لوک بجھارت یاد آوندی اے۔ آزاد طوطے والی تے گل ایس طرح اے کہ پنجرے پئے طوطے نے اِک دن اپنے مالک نوں باہر جاندے سنیہا دتا سی کہ آزاد طوطیاں نوں آکھیں کہ تہاڈا اک پنجرے پیا ساتھی تہانوں سلام دیندا سی۔ اوہنے جدوں درخت تے بیٹھے طوطیاں نوں ایہہ سنیہا دِتا تے اوہ سارے شاخاں توں مُردیاں وانگوں ڈگ پئے۔ سنیہا دین والا حیران ہوگیا تے مرے طوطیاں نُوں چھڈ کے آ گیا تے آ کے پنجرے پئے طوطے نُوں ایہہ سب کچھ دس دِتا۔ جویں ای اُس بندے نے ایہہ واقعہ سنایا طوطا پنجرے وچ ای بے جان ہو کے ڈگ پیا۔ اوہنے بتھیرا اوہنوں ڈرایا ہلایا آخر پنجرے چوں کڈھ کے پانی وغیرہ وی منہ وچ پایا پر طوطا تے بالکل بے جان ای رہیا۔ آخر اوہنے طوطے نوں مویا سمجھ کے باہر وگا ماریا۔ جویں ای اوہنے طوطے نوں باہر سُٹیا طوطا اُڈ کے بنیرے تے بہہ گیا تے مالک نوں ایہہ آکھ کے اُڈ گیا کہ ایہو تے اوہناں ولوں سنیہا سی۔

اِک کہاوت ٹالسٹائی نے اپنی آپ بیتی وچ وی لکھی اے کہ اِک بندے نے دوسرے کولوں پچھیا کہ اِک تھاں مرد زنانیاں اِک قطار وچ الف ننگے کھڑے ہون تے اوہناں وچ بابا آدم تے مائی

حوا وی ہووے تے تسیں اوہناں دونواں نوں کس طرح پچھانو گے۔ سنن والا کوئی جواب نہ دے سکیا تے پچھن والا بولیا کہ اوہناں دیاں دُھنیاں نہیں ہون گیاں کیونکہ نہ اوہ کسے دے پیٹ وِچوں پیدا ہوئے تے نہ اوہناں دے ناڑو کٹے گئے نیں۔ ایسے طرح دیاں ہزاراں لوگ سیانیاں تے لوگ اکھان نال راجہ صادق اللہ دی شاعری جُڑی ہوئی اے۔ ہُن پڑھن والا فوک لورسٹ نہ ہووے تے اپنے سماج نوں جاندا بجھدا تے ہووے پر سماج اوہ جیہڑا پنڈاں وچ ہندا اے شہر تے سماج دی نمائندگی نہیں کردے۔ ابن خلدون تے ٹائن بی دے خیال مطابق بلکہ ہور وی کئی سارے سماجی سیانیاں دے آکھن وجھوں شہر تے سماج دی ترقی یافتہ تے بدلی ہوئی شکل ہُندے نیں۔ راجہ صادق اللہ دی شاعری پنڈاں دے اصلی سماج نال جُڑی ہوئی اے کسے پیشہ ور ناصح یا ناں دے دانشور دیاں ہدائتاں تقریراں نیں۔ حقیقت نوں شعراں راہیں سمجھاون تے عام گل کرن وچ فرق ہندا اے۔ ایسے کر کے اِک حقیقت جیہڑی شاعری وچ مؤثر تے سوادی بن جاندی اے عام گل بات وچ نہ صرف موثر نہیں ہندی بلکہ خطرناک وی ہوسکدی اے۔ ایہوجیہی حقیقت دے اظہار پاروں بندہ پھاہے وی لگ سکدا اے بلکہ کئی لگے۔ جیویں مشتاق احمد یوسفی بڑی سوادی گل کردے نیں کہ جیہڑیاں گلاں تے مشاعرے وچ لوگ شاعر نوں دوہرے ہو ہو کے داد دے رہئے ہندے نیں۔ اوہوای گلاں اوہ گھر ٹبر وچ بہہ کے کرے تے پولیس بلاون توں پہلوں گھر والے آپ ہی اوہدا سر کھول دین۔ راجہ صادق اللہ دی نظم کا گت دیاں بیڑیاں چوں ایہہ نظم دیاں لائناں نیں۔

راتیں سُتیاں رُکھاں نُوں تنگ نہیں کری دا
تے نہ ای پوہ دیاں چانن راتاں وچ
چیتر رنگ چڑیاں دے پتے پُچھیندے آ

ایہہ تے تسیں سارے جاندے اوہ کہ چڑی چیتر رنگ دی بجائے خزاں رنگ ہووے تے اوہنوں کوئی جوان مُنڈا ٹائم پچھے تے اوہ اپنا فون نمبر دس دیندی اے۔ ہُن پتہ پچھنا ای تے گل ودھاونا ایں۔ پھر مستی دے موسم وچ گل ودھاؤن تے گل پین والی گل اے۔ جس توں پنجابی مٹیار دا شرماونا ساڈے وسیب دا پکھ اے۔ تے کُڑیاں چڑیاں تے نہ صرف ڈوہنگھی بلکہ علامت ای نہیں سیدھا سادا روز مرہ اے۔ تے اپنے وسیب دے پکھاں نوں اچرج ڈھنگ نال اچارنا تے سیانپ

دے ٹچے کڈھنا ای تے شاعری اے۔ قافیہ بندی نہیں ایس کر کے ایس دا پہلے مصرعے نال جوڑ جوڑ کے تشریح کرنا تنقید نہیں اکھوا سکدا حماقت اے۔ کسے وی سادگی دی رنگاں نال تصویر بناونا چتر تے اوہدالفظاں وچ نقشہ کھچنا شاعری اے۔ جویں کہ حکیم گورکی دا اِک کردار کیہندا اے۔''اوہدے نالوں تے پھر اللہ میاں ای چنگا ہویا یا کِسے جٹ نے قائداعظم دے روضے دا کمپلیکس ویکھ کے جیہدے دوالے لمے چوڑے پھلاں دے پلاٹ پھیلے ہوئے نیں اپنے دوسرے ساتھی نوں پچھیا۔ یار ایہہ کیہدا روضہ اے۔ دوسرے نے جواب دِتا قائداعظم دا۔ اِیس تے دوسرے پینڈو نے سادگی نال آکھیا۔ یار ساڈے نالوں تے فیر قائداعظم ای چنگا ہویا۔ کہ ایہہ ہن دسو کہ ایہہ سادگی دا چتر نہیں۔ جے نہیں تے پھر پکا سودی بمباری والی عالمی شہرت والی تصویر عظیم چتر کس طرح ایں۔ اوہدی کِنے فیصدی بندیاں نوں سمجھ آوندی اے۔

راجہ صادق اللہ دی ایک نظم ایں''سیاچین'' ایہہ ساری دی ساری سیاسی نظم ایں تے ہمہ جہتی دی بجائے یک جہتی دے لپیٹ وچ اے۔تسیں جاندے اوہ کہ نثر وچ گل کرن والا دانشور سیاست دان یا باغی اکثر پھاہے لگ جاندا اے۔ ایہہ وی نہیں بلکہ اوہ اپنے مقاصد وی جلدی تے پوری طرح پورے نہیں کرسکدا۔ جدکہ شاعری دے پردے وچ گل کرن والا شاعر اپنی گل وی کر جاندا اے تے کدے کوئی شاعر اجے تک شاعری دے جُرم وچ پھاہے لگدا وی نہیں ویکھیا۔ تے جتھے پھاہے چڑھن والا غیر شاعر دانشور یا لیڈر تھوڑا عرصہ مشہوری مان کے گمنامی دے پردے وچ ٹُر جاندا اے اوتھے شاعر جان بچا کے وی صدیاں مشہور رہندا اے۔ سیاچین توں پہلوں اِک نظم امرتا پریتم نے''اج آکھاں وارث شاہ نوں'' وی لکھی سی۔ امرتا دا اپنا سماں سی تے اپنا دیس سی۔ ایہوگل راجہ صادق اللہ نے اپنے سمے تے اپنے دیس وچ کیتی اے۔ حوالے واسطے نظم دا کوئی اِک مصرع یا اِک بند نہیں دِتا جاسکدا۔ پوری نظم پڑھنی پوے گی۔ ایہہ دونویں نظماں وین نیں۔ فرق ایہہ اے کہ امرتا اِک زنانی اے اوہنے زنانیاں وانگوں رو کے تے بانہواں چُک کے وین پائے نیں۔ راجہ صادق اللہ مرد اے تے اوہنے مرداں وانگوں کوک ماری اے جویں ملاح کشتی ڈُبن لگیاں ماردا اے تے سارا بیلا اُس کوک نوں گنبد وانگ پھیلاوندا تے کھلار دیندا اے تاکہ کوئی سُندا گِندا ہووے تے بوہڑے۔ اک کُوک نوں بیلے دی بازگشت دور دور پھیلا دیندی اے۔ جویں سمندر وچ کوئی جہاز ڈبن لگدا اے تے اوہ لمی چیک ماردا

اے۔ جنھوں چھیکڑ لی چیک کیہندے نیں۔ جیہدی آواز تے بازگشت سُن کے کوئی دور نیڑے سفر کرن والا جہاز ہوئے تے اپڑے۔ اج دے نویں سمیں وچ اوہنوں اوپن ریڈیو میسج کیہندے نیں (Open Radio Massage)

نالے امرتا پریتم نے اوتھے گل کیتی سی جتھے ہندی ونڈنوں بھنڈنا تے ایسے جذبات نال سرکاری پکھاں دی خلاف ورزی نہیں بلکہ پروپگینڈا ہندا سی۔ راجے نے اوتھے گل گیتی اے جتھے پتہ نہیں کیہڑی گل نوں کیہڑے ویلے قومی دشمنی دا ناں دے دتا جاوے۔ حالانکہ ایہہ خالص انسانی ہمدردی دی گل اے۔ اُنج اِیسے بارے ضیا الحق ورگا بھاویں ایتھوں تک آکھ دیوے کے سیاچین تے بھارتی فوجیاں قبضہ کر لیا تے کیہ ہویا اوہ ایڈی معمولی تھاں اے جتھے گھاہ وی نہیں اُگدا۔ اوہدے واسطے صرف اوہ تھاں ای اہم اے جتھے سبزی یا سبزہ اُگدا ہووے۔ پتہ نہیں کیوں ایہوای گلاں بھاویں دونواں ملکاں چوں کسے ملک دا وزیراعظم بین الاقوامی امن دے عنوان ہیٹھ کر دیوے بھاویں ایس توں ودھ وی۔ پر اوہ گل شاعری نہیں ہندی سٹریٹیجی ہوندی اے۔ ایہہ حقیقت اے کہ سیاچین جھگڑا دنیا دا مہنگا ترین جھگڑا اے جیہڑا دنیا دے بھُکھے ترین تے غریب ترین ملک جھگڑ رہے نیں۔ ایہہ ایڈی ظالم ضد بن گئی اے جیہڑی انسانی نسل نوں مر کے ٹھنڈا ہون دی بجائے ٹھنڈا کر کے ماری جا رہئی اے۔ جیہدا آخری نتیجہ آخر کسے دن دونواں دِھراں دی گل بات نال صلح تے یا ایٹمی جنگ نال تباہی تے نکلنا ایں۔ اُنج حوالے واسطے ایہہ ساری نظم دِتی جاوے تے گل سامہنے آوندی اے۔ پھر وی شاید ایہہ سطراں کچھ اشارے دین۔ سطراں نیں۔

ہاڑ دی کیہڑی شاہی مُڑھکا آونا
پوہ دی کیہڑی راتیں جا کھڑکاوَنی کُنڈی
کیہڑی رُت مُڑ متھا چُمنا چن ورگی دھی رانی دا
کیہڑی شِکر دوپہرے لبھنی چھاں ماں ورگی
ٹاہلیاں دی
کیہڑے موسم جھُمر پاونے دُھوڑ دھماونی
سنگیاں نیں
اساں سنگ نچنا۔ اساں سنگ نچنا
اسیں قیدی برف مکاناں دے

ایہہ علامتاں پڑھ کے پتہ لگدا اے کہ ایہہ اِک ایسی خالی بندوق اے جس توں بندوق والا وی تے نشانے تے آیا وی دونویں کمبدے نیں۔ فرق صرف ایہہ اے کہ اک اندروں کمب رہیا اے تے ایک باہروں۔ چونکہ دونواں پاسیاں توں اِکے جغرافیائی تے موسمی علاقے دے جمے جائے دُکھ بھوگ رہے نیں۔ ایس کر کے ایہہ نظم دونواں لئی اکو جیہے جذبے پیش کر دی اے۔

علامتاں سینتاں توں بغیر تے حیاتی دے کسے پکھ وچ وی کم نہیں چلدا۔ سائنس حساب دا شعبہ ہووے تے بھاویں ادب شاعری دا۔ مہاتما بدھ دے اکھاناں تے بنی کتاب ''دھماپد'' دے حوالے نال جوان آسکر نے آکھیا اے ''ماضی دی سائنس حال تے مستقبل وچ پرانی ہو جاندی اے پر ماضی دی شاعری حال مستقبل بلکہ سدا نویں رہندی اے'' اس کر کے شاعری وچ پرانیاں علامتاں دا وی کوئی سواد نہیں رہ جاندا۔ کوئی سماں سی اسیں سنبل وریحان دیاں علامتاں بڑا سوادے لے پڑھدے ساں۔ پر اج اوہناں دا کوئی اثر نہیں رہیا۔ بلکہ اوددں جدوں کسے نوں پتہ لگدا سی کہ ریحان تے ''نیاڑ بو'' نوں کیہندے نیں۔ اوسے ویلے اوہدے لئی ایس لفظ دی علامتی خوبصورتی دا ستیاناس ہو جاندا سی۔ کیونکہ نیاڑ بو دی تے ساڈے پنجاب وچ چٹنی وی اوہ بناوندا اے جس غریب دی پُودنے یا دھنیے دی گُٹی خریدن دی ہمت نہیں۔ ایس کر کے نویاں علامتیاں جتھے نواں سواد دیندیاں نیں اوتھے پرانیاں بُسیاں دا کیہ کم۔ ایہہ بالکل اُسے طرح ایں جیویں اج دے نویں سوادی کھانیاں دے سمے کسے نوں وڈیاون واسطے آکھنا پئی ''اجکل تے تیرا میٹھے چَولاں وچ ہتھ اے'' میٹھے چول جیہڑے گُڑ دے میٹھے وِچ پکے ہُندے سن۔

اوہناں دی نظم ''ادھکڑاں دا گُون'' وچ ادھ کڑ یعنی ادھی عمروں ٹپیاں اوہ مٹیاراں وی نیں جنھاں دے ہن رشتے وی آونے بند ہوگئے نیں تے ادھی عمرنوں اپڑے اوہ جوان وی کہ غریبی تے تھوڑ جنھاں دا مسئلہ اے۔ طبقاتی ٹُٹ بھج تے وسیب نے کِھلر پُلر کے اُچ جِھک نے خونی قربتاں وچ دُوریاں تے رشتیاں دے نویں بندھناں وچ دونویں پاسے رشتے موجود ہوون دے باوجود روکاں تے ڈکے لا دِتے نیں تے اِکے خاندان تے ٹابری اُچ جِھک دے مارے مُنڈے کُڑیاں بڈھیپے دیاں ڈوہنگھیاں کھاڑیاں ول تکدے تے رڑھدے پئے نیں۔ ایہہ مُنڈے کُڑیاں بھاویں اصل وچ اندروں گُولے وی نیں پر مایوسی دی باہرلی تہہ پاروں بڈھے تے سخت نظر آوندے نیں۔ ہن تے سماج دی اُچ جِھک نوں اُلانگھ کے اپنے آپ ای میل کرلَین دا موقع رہ گیا اے۔ اپنی اپنی ہمت تے اپنی اپنی کھیچل

اے جیہڑا جنی چھیتی تے پہلوں کر لوے ادھکڑاں دے گاؤن دیاں ایہہ سطراں ویکھو تے نویاں علامتاں دا سواد چکھو۔

کوئی بھریئے سانگ اجیہا
اوہدا ناں بولے
کوئی دھریئے آپ اُڈاری کُولیاں تلیاں تے
ساڈے گل وِچ ہار دو سانگی
سجرے سچ ورگی
کوئی پک ورگی
ساڈا کیہ جانا
سائُوں نِت نِت رنگ تروپے
کھیچل اوسے دی
جیہڑا سب توں پہلوں پُجیا

وزیر آباد دا سمن بُرج اِک پرانے قلعے دا حصہ اے جتھے راجہ صادق اللہ داٹبر راجوری کشمیر توں آ کے وسیا اے۔ محلاں وچ رہن والیاں نوں نوکریاں مزدوریاں کرنیاں پے گئیاں نیں۔ اوہ وچارے ڈھڈ نوں جھلکا دین کہ کُڑیاں کندھاں نوں صندل دے برادے ملے پوچے دا لیپ دین جیہڑا کدے ہمیشہ دتا جاندا سی۔ تسیں جاندے او کہ ''سِراں سِر سرداریاں'' نہ اوہ سِر رہے نہ سرداریاں تے ہُن اوہناں محلاں دیاں چوڑیاں کندھاں تُوں سیلن سِویاں ای کھانا سی۔ نالے ویلے دی پیاری ہر شے ہُونجھی چلی جا رہی اے، کیہڑی کیہڑی شے سانبھو گے، اپنا آپ سانبھنا اوکھا ہو گیا اے۔ شجرے سانبھنے تے صفا رکھنے تے دُور دی گل اے۔ اندر صفا کِسی طرح رکھیا جاوے۔ ویلے مینہ جھنب وانگوں زور و زوری اندر آ وڑنا ایں۔ صرف تے صرف تبدیلی باقی رہ جانی ایں۔ جیویں اِک پنجابی نے بھاویں اُردو وچ ای آکھیا اے:

ثبات ایک تغیّر کو ہے زمانے میں

ایس نظم وچ ثمن بُرج راجہ صادق اللہ دا گھر ای نہیں رہیا تے نہ راجہ صادق اللہ راجہ رہیا اے ایہہ سب کچھ کِھلر پھیلر کے ساری دُنیا بن گیا اے۔ ہڑپہ، مِصر، بابل، موہنجو داڑو تے ہڑپے دے

کھولے بن گیا اے۔ وادی سُون دی پتھر دی وسوں بن گیا اے۔ تے پتہ نہیں کیہ کیہ بن گیا اے تے کیہ کیہ ہور بندا رہوے گا۔

پر راجہ صادق اللہ دی نظم ''اینویں جہیاں گلاں'' سانوں سمجھا دیندی اے کہ بغیر عنوان، بغیر موقعے تے کسے اہتمام توں بغیر یا کسے وی فرض و نگار دے بناں وی بندے دے دِل وچ کوئی سوچ جھلکارا آسکدا اے۔ تساں ویکھیا ہوئے گا بعض بندے محفل وچ کُرسی یا منجی تے بیٹھے اینویں سجی یا کھبی لت ہلائی جاندے نیں۔ اوہدے پچھے وی تے کوئی نفسیاتی اصول اے۔ جیہدی اج نہیں تے کل گھنڈی کُھل جائے گی بلکہ کُھل وی گئی اے۔ میں نفسیات دا سیانا نہیں ہاں کہ تہانوں کھوہل کے دس سکاں۔ ایسے طرح دی نظم کسے وی پڑھن والے نوں نہ صرف چونکا سکدی اے بلکہ کئی واری اوہدا پورا جیون بدل سکدی اے۔ جس طرح دوائی دی اِک گولی ہر بندے تے وکھرا وکھرا اثر تے ردِعمل ظاہر کردی اے۔ ایسے طرح اِک نظم ہر قاری دے اپنے ذہن دے مطابق معنے دیندی اے۔ اسیں ایہہ پابندی وی نہیں لاسکدے کہ اِک فقرہ یا کم از کم دو چار فقرے یا لائناں مل کے کسے اِک سوچ یا تھیسس دا تاثر دین۔ چہ جائیکہ اسیں ایہہ امید رکھئے کہ کوئی نظم اپنا اِک مکمل تاثراتی یونٹ بناوے۔ اِک بندے دے دماغ وچ ریل دا سفر کردیاں کوئی چنگا خیال آوے تے اوہ اوہنوں ایس کر کے جھٹک دیوے کہ اوہ جس کم جارہیا اے اوہنوں سارے سفر دے دوران اوسے بارے سوچنا چاہیدا اے۔ لہٰذا اوہ شاعر ہُندا ہو یا وی ہر پُھٹکل سوچ یا مضمون تُوں جھٹکدا جاوے۔ جیویں ایہہ اینویں جہیاں گلاں دے سرناویں بیٹھ نظم پڑھ کے ویکھو کہ ایہہ اینویں جہیاں گلاں نیں کہ سونے جہیاں گلاں نیں۔ جے شاعر دے ذہن وچ کوئی گل اینویں ای آ گئی اے تے اوہ نہ لکھے تے پھر تے اوہ ڈیوٹی تے کھلوتا اِک سنتری، پہرے دار، کلرک بلکہ کسے مشین دا پُرزہ ہوگیا کہ اوہ جس مقصد لئی کسے مشین وچ لا کے چلایا اے، اُوسے لئی چلدا۔ شاعر دے ذہن وچ اگر کوئی وی گل آوے تے جے اوہ نہ لکھے تے اوہدا ایہہ عمل قاری نال خیانت اے۔ کیونکہ شاعر تے نبی اپنے ذہن وچ آئیاں گلاں اپنے وسیب تک اپڑاون دا امین ہندا اے۔ ایس کر کے ایہہ گلاں وحی دا درجہ رکھدیاں نیں۔ تے کئی قرآنی آیات دے مطابق اللہ دا وحی بھیجنا نبی واسطے مخصوص نہیں جیویں کہ سورۃ نمل وچ اے کہ اسیں کیڑی ول وحی بھیجی۔ بہر حال شاعر دماغ وچ آئی گل لوکاں تائیں اپڑائے تے تاں ای تلمیذ الرحمٰن دا فرض پورا ہُندا اے۔ رہئی گل ایہہ کہ صرف اوہ ای بندہ گل کرے جیہڑی گل سارے لوگ فوراً سمجھ لین تے پھر سمجھاون والیاں گلاں کون کرے گا۔ تے جے

ایہہ نہیں ہوئے گا تے پھر سوچ اگے کیویں ودھے گی۔ ایس کر کے بہتے بندیاں دی سمجھ وچ آون والی شاعری کرن والے بہت سارے شاعراں واسطے راجہ صادق اللہ ورگے شاعراں دی شاعری ضروری اے ''اینویں جیہاں گلاں دی کلہی کلہی گل بھاویں راجہ صادق اللہ نے اینویں کردتی اے۔ پر گل اینویں جیہی کوئی وی نہیں ہر گل رازاں بھری اے تے کھولن منگدی اے۔ ایس کر کے حوالے لئی خاص لائناں نہیں دتیاں جاسکدیاں۔ ساری نظم پڑھو۔

اِک بے سرنا نویں نظم دے کچھ ٹوکویں ٹوٹے دے رہیاں
اوہناں نُوں سُن چِتھو
دھرتی رنگ آسمانی چڑھیا
نِت بدلاں دی مَل مَل گاچی
کالیاں کندھاں جم جم کریئے پوچے
ہتھ کِھنگراں دے کُھر کنے ملیئے
نہواں نال مٹایئے
کچھ تصویراں جاگن جہیاں
کچھ سُتیاں

ایہہ اوہ مصرعے نیں جیہڑے کلہے کلہے دل وچ کُھبدے جاندے نیں۔ پھر ایس طرح بے ترتیبی والی ترتیب نال کُھبدے نیں کہ کُھبیاں کرچاں دی تصویر دا حُلیہ وی صاف نہیں بنایا جاسکدا۔ ایہدی مثال استھائی انترے والے گیت گاؤن تے آزاد نظم گاؤن وچ موازنے والی گل اے۔ جیویں کہ نیرہ نُور نے ٹی۔وی دے اِک ڈرامے ''تیسرا کنارہ'' وچ اِک آزاد نظم گائی اے۔ ایسی نظم دی موسیقی تے دُھن تیار کرنا تے کسے عام انترہ استھائی والی شاعری دی دُھن تیار کرن وچ جیہڑا فرق اے اوہوای فرق صادق اللہ دی شاعری تے عام شاعری وچ اے۔ جیویں ایہہ سطراں سنو۔

ناڑے مُڈھ پئی گنڈھ گواچی
لکھ پوشاکاں پایئے
اندرو اندری دھڑکو لگیا
کِدھرے تھڑک نہ جایئے

تُسیں جاندے اوہ جنس اپنے آپ وچ صرف اِک عمل دا ناں ایں تے ایہہ اِک حقیقت اے اوہدا چنگا ماڑا ہونا اوہدا موقع محل تے وسیبی قدراں نیں۔ لہٰذا ایس دا اظہار نا تے اُچارنا وی اپنے اپنے موقعے تے ای چنگا ماڑا ہندا اے۔ پر جنسی شرم حیا تے اپنی تھاں تے اِک پوتر حقیقت اے۔ ایسے طراں اُتے دتیاں سطراں وچ ستر بارے جنس دی ایہہ تصویر کنی پاک پوتر اے تے کنی شرم حیا والی سوچ دا پرچار اے۔ اِک مغربی نقاد دا آکھنا اے کہ لفظاں نال تصویراں بناونا شاعری اے۔ تے پھر ایہہ چار لائناں نال بنی تصویر شاعری دا اعلیٰ نمونہ نیں۔

راجہ صادق اللہ دیاں نظماں دی ایہہ اِک خوبی اے کہ اِک تصویر نال دوسری تصویر ایسے غیر معمولی انداز نالی جُڑی ہوندی اے کہ اوہ اکو تصویر لگدی اے جنھوں تسیں مرقع وی آکھ سکدے او۔ پر ایس مرقعے وچ اکھاں والے تصویراں نوں وکھری وکھری اکائی دے طور تے وی پچھان سکدے نیں۔ رہئی گل پھر وی سمجھ نہ آون دی تے اِک تھانیدار نوں مائیکل انجلو دی تصویر سمجھ نہ آوے تے ایس وچ تھانیدار دا تے کوئی قصور نہیں پر مائیکل انجلو دا وی کیہ قصور اے کیونکہ تھانیدار اوہدے کولوں چور دی تصویر چور دا حلیہ پچھان کے اوہدی گرفتاری لئی بنوانا چاہندا سی پر انجلو چور نوں اپنے ذہن وچ وسدے پھُلدے چور ورگا بناونا چاہندا سی۔ سو اوہ تھانیدار نوں کس طرح سمجھ آوندا۔ ایس کر کے انجلو نے اوہدے گھروں بھجدے چور نوں ویکھ لیا سی ایس کر کے تھانیدار نے آکھیا کہ تسیں چور نُوں بھجدے ویکھیا کیہ اوہدی تصویر نہ بنا دیو گے تا کہ سانوں چور پھڑن وچ سوکھ ہو جائے چنانچہ دوسرے دن مائیکل انجلو نے تھانیدار نوں چور دی تجریدی تصویر بنا کے وکھائی تے تھانیدار نے تصویر نوں دوروں نیڑیوں ویکھ کے آکھیا ایہہ جیہڑا اُلٹے گھڑے تے اِک گوبھی دا پھُل رکھیا ہویا اے جس نوں اِک اُلّو دی اکھ لگی اے میرا خیال ایہنے تہاڈی چوری نہیں کیتی۔ پر مائیکل کیہ کرے آرٹس اوہ تصویراں اُنج دیاں بناوندا جویں اوہ ہندیاں نیں بلکہ اُنج دیاں بناوندا سی جیویں اوہ ہونیاں چاہیدیاں نیں اوہ آرٹسٹ سی کیمرہ مین نہیں۔ اوہدیاں پادریاں دیاں بنائیاں تصویراں تے کسے نے اعتراض کیتا کہ ایہہ چہرے بہتے ای لال جیہے تے عجیب جیہے بن گئے نیں تے اوہنے جواب دِتا سی کہ قیامت والے دِن اپنے منافقانہ عملاں دا نتیجہ ویکھ کے اوہ ایہو جیہے ای نہیں ہو جان گے؟

دُنیا ازل توں اوہو ای اے تے اوہو ای پرانی رہنی ایں پر بندے نویں نویں رُوپ دھار کے آوندے رہنے نیں تے نویاں ضرورتاں نویں نویں رنگ تے بھر بھر کے آوندے نیں۔ ایسے طرح دنیا

بدلدی رہندی اے۔ ایس کر کے گل کرن والا، روپ بھرن والا، اداکار شاعر تے دانش ور وی تے اج دی دانش دے حساب نال گل کرے گا۔ نہیں تے اوہ دانشور کاہدا اُنج سو واری کوئی سپاٹ تے عام جیہا فقرہ ٹی۔ وی سکرین تے آوے جیہدے پہلوں اعلان کیتا گیا ہووے کہ ایہہ قوم دے فلاں وڈے لیڈر نے فرمایا تے لوک اُس فقرے ول ویکھ کے اکھاں تے نہیں میٹ لیندے پر اُس فقرے دی دلاں دماغاں تک تے رسائی نہیں نہ ہُندی۔

پنجابیاں دا ہر آون والے حملہ آور نال مقابلہ کرنا صدیاں ای لڑدے رہنا۔ آخر کچھ ہر کے تے کچھ جِت کے اِک مِک ہو جانا تے پھر نسلاں دا غلط ملط ہو جانا تے انسانی کراس بریڈنگ پنجابیاں دے رنگو رنگ تے ونوں ون چہریاں تے لکھی ہوئی صاف دسدی اے۔ تے ایہہ گل صدیاں توں پڑھے لکھے کسے نہ کسے انداز وچ کردے آئے نیں کیونکہ ایہہ تاریخی سچائیاں کندھ تے لکھیاں نیں۔ پر میری سمجھ مطابق ایہہ حقیقتاں میورال (کندھ چتر) دے سرنانویں ہیٹھ جیہڑے نویں تے اج دے انداز وچ راجہ صادق اللہ نے پیش کیتیاں نیں ایہہ اوہدا ای حصہ اے۔ میرے توں وکھ کوئی دوسرا قاری اوہدے ہور معنے کڈھے یا بھاویں راجہ صادق اللہ دے اپنے ذہن وچ وی ہور معنے ہون۔ مینوں اوہدے نال کیہ؟ میں تے تنقید کرر ہیاں تے تنقید تخلیق توں ہندی اے۔ لہٰذا میں تے تخلیق توں تخلیق اپنے ذہن نال اک کرنی ایں۔ میرے خیال وچ میورال یعنی کندھ چتر دراصل تاریخ دی کندھ لکھت اے۔

پنجاب وچ قسمت دا لکھیا تے شروع توں ہندا آیا بلکہ میں تے آکھداں پنجاب دے جغرافیے نے اوہدی تاریخ بنائی اے تے جغرافیہ قدرتی اے۔ ایسے کر کے میں قسمت دا لفظ ورتیا اے۔ ایتھے دیاں زمیناں میداناں دی زرخیزی دی کشش تے اُچے پہاڑاں وچ پار لنگھ آون والے درے ایہدی تاریخ بناوندے رہے۔ لکھن والیاں جو ہویا اوہ لکھیا ایس کر کے ایہہ سب کچھ پڑھے لکھے بندیاں دے ذہناں دی سکرین تے ایہہ سب کچھ میورال یعنی کندھ چتر وانگوں روشن ایں۔ ایسے کر کے ایہہ کندھ چتر کندھ لکھت اے پنجاب بارے۔ قدرتی جغرافیائی حالت پنجابیاں دی قسمت بنی چلی آئی۔ ٹیاراں تے رونقاں ول ویکھ کے اوہناں دا مُڈھ تے اوڑک سا ہمنے آجاندا اے۔ ایہہ نہ صرف وسیب دا اِک مرقع اے بلکہ مرقعیاں دی تصویری فہرست ایہہ میورال۔ ایہہ مرقع تے ایہہ مرقعیاں دی فہرست تے وسیب

ایس طرح لگن لگ پیندا اے جیویں ٹی۔ وی تے ساکت کوئی کمرشل اِک دم حرکت وچ آجاوے، یا ہلدی جُلدی تے حرکت کردی اِک دم فریز (Freez) ہو جاوے۔ تے اوس فریز ہوئی تصویر دے تھلے ڈیٹا آونا شروع ہوجائے۔

(مضمون جاری اے پر اسی تھاں دی تھوڑ پاروں ایہنوں ایتھے مُکاونے آں)

☆☆☆

پروفیسر شارب دا اصلی ناں خوشی محمد سی اوہ شارب انصاری دے ناں توں وی لکھدے رہے۔ شارب صاحب پنجابی دے سرکڈھویں شاعر سن۔ گٹھوگھٹ شاعری دیاں پنج کتاباں اوہناں دے ناں نیں۔ ایس توں اڈ اُچی پدھر دے پارکھ، فوک لورسٹ تے ترقی پسند سوجھوان نیں۔

میری شاعری دی پہلی کتاب ''پہلا پور'' اَج توں 27 ورھے پہلوں جدوں 1998ء وچ چھپی تے شارب صاحب نیں ایس کتاب تے بھرواں مضمون لکھیا تے پڑھیا اَج جدوں ایس کتاب دا انگریزی ترجمہ ''Fragrance of Seven Colours'' انگریزی، گورمکھی تے شاہ مکھی ایڈیشن اکٹھا اِک کتابی شکل وچ پلاک دے تعاون نال چھپ رہیا اے۔ میں سمجھداں ایہہ مضمون نہ صرف ''پہلا پور'' دی شاعری نوں سمجھن وچ مدد کرے گا بلکہ شارب صاحب جیہے سوجھوان دی شاعری تے ادب بارے سوچ نوں وی کھولے گا، بیان کرے گا تے ایہدے نال ای اوہناں دی اک یادگیری دی وجہ وی بنے گا۔

راجہ صادق اللہ

لہور

☆☆☆

انگریزی رکھ رکھاؤ تے اوہدی رہند کھوند

ہر سماج دی رہتل، ریتی رواج، تواریخ، وسیبی رکھ رکھاؤ تے جیون ڈھنگ وکھرا ہوندا اے۔ گورے پینٹ، کوٹ پاندے نیں، ٹائی لاندے نیں تے سر تے ٹوپی رکھدے نیں، ساڈی بوہتی گنتی، شلوار، قمیض پاندی اے، کجھ شلوار دی تھاں دھوتی بنھدے نیں، دفتری ملازم پینٹ، کوٹ پاندے نیں تے ٹائی لاندے نیں۔ کجھ لوک سر تے پگ وی بنھدے نیں، پگ ساڈے سماج دی شان سمجھی جاندی اے۔ کوئی وی سماج اکو تھاں رکیا نہیں رہندا ویلے دے نال نال لوکاں وچ بدلاؤ آ جاندا اے۔ جدوں واہی بیجی آلا سماج ہوندا سی تے ہر بندہ دھوتی بنھدا سی تے سر تے پگ بنھدا سی پر جدوں مشینی سماج دی شروعات ہوئی تے واہی بیجی آلی رہتل بدلی گئی تے بندے دا کپڑا جُتی وی بدل گیا۔ ایہہ گل سمجھن دی لوڑ اے پئی پیداواری وسیلے بدلن نال سماج وی بدل جاندا اے۔ مثال ایداں اے، واہی بیجی آلے سماج وچ نائی، موچی، دھوبی، کمہار، جولاہیا، لوہار، ترکھان سیپی (Barter) تے کم کردا سی، اوہنوں اپنی محنت دے بدل وچ پیسے نہیں لبھدے سی سگوں ہاڑی، ساونی تے کنک تے مُنجی ملدی سی۔ ساڈے سماج وچ ایہہ اکھان بولیا جاندا سی پئی کنک گھر ہووے تاں روٹی مرچاں نال وی کھاہدی جا سکدی اے۔ ماڑے تے لتاڑے لوک سارے پنڈ دی ذمہ واری ہوندے سی اوہناں نوں ہر گھر توں کجھ نہ کجھ لبھ جاندا سی جیہدے کارن اوہناں دا جیون وی سوکھا لنگھ جاندا سی۔ ہر گھر وچ ڈھور ڈنگر ہوندا سی ایس کر کے دُدھ، دہی، مکھن تے دیسی گھیو گھر دا ہوندا سی۔ ہر گھر وچ ککڑیاں وی ہوندیاں سی ایس کر کے آنڈے وی گھر دے ہوندے سی۔ ہانڈی پکان دا ایڈا رواج نہیں سی، لوک دُدھ، دہی، لسی، مرچ، گنڈھا، شکر، اچار، یا مکھن نال روٹی کھالیندے سی۔ جدوں کدی گھر پروہنے آنے تے اودوں سالن پکایا جاندا سی، گھر توں مرغی پھڑنی تے اوہدا گوشت پکا لینا۔ جیون سادہ سی تے بندہ زنانی سماجی حساب بھانے اک سار ہوندے سی۔ بندہ تے زنانی رل مل کم کردے سی تے ودھیا ڈھنگ نال جیون لنگھ جاندا سی۔ مُکدی گل

ایہہ اے پئی واہی بیجی دے سماج دیاں لوڑاں ہورسی تے مشینی سماج دیاں لوڑاں ہور نیں۔ واہی بیجی آلے سماج نوں لون توں سوا کجھ وی مُل نہیں سی لینا پیندا ایس کر کے پیسہ دی بوہتی لوڑ نہیں سی۔ فیر وپارک (Commercial) سماج دی شروعات ہوئی تے شیواں ویچن تے مُل لین دا رواج شروع ہو گیا۔ وٹک (Sale) لئی گاہک تے پیسے دی لوڑ ہوندی اے، ایس کر کے شیواں دے بدلے شیواں دے لین دین دی تھاں پیسے دی پچھ پریت ودھ گئی۔ وپارک سماج نے ہور ترقی کیتی تے مشینی سماج دی شروعات ہوگئی۔ پیداواری وسیلے بدلن نال لین دین دا ڈھنگ وی بدل گیا۔ مشین نے لوکاں لئی سوکھت پیدا کر دتی جیہڑا کم بندیائی محنت نال واہوا دناں وچ پورا کیتا جاندا سی اوہ مشین راہیں کجھ گھنٹیاں وچ پورا ہوون لگ پیا۔ جدوں یورپ وچ مشینی سماج نے جنم لیا تے اوہناں نوں آپنے کارخانہ داری سماج نوں چلان لئی کچے مال دی لوڑ پئی۔ اوہناں نے امریکہ، افریقہ، تے ہندوستان تے قبضہ کر لیا تاں جے اوہناں دیساں وچوں کچا مال منت ترلے یا دھکے نال کھوہیا جاوے تے اوہنوں آپنے کارخانے چلان لئی ورتیا جاوے۔ گورا جتھے وی جاندا سی اوہ آپنے ریتی رواج، بولی، رہتل، رکھ رکھاؤ نال لیجاندا سی تے اوہنوں اوس دیس تے لاگو وی کر دیندا سی تے مقامی لوکاں نوں اجڈ، ان پڑھ، عقل توں پیدل سمجھدا سی۔ گورے کسے دیس وچ لوک بھلے پاروں نہیں گئے سی سگوں لوکاں نوں آپنا غلام بنان تے اوہناں دے ربی وسیلے کھوہن لئی گئے سی۔ جیویں کہ پہلاں ذکر ہو گیا اے پئی پگ ساڈی رہتل دی شان اے، پر گورے نے ساڈی پگ دربان، چپڑاسی، تے ہوٹل دے سیوا کار دے سر تے رکھوا دتی تاں جے سانوں ذلیل کیتا جاوے۔ اوہناں نے سانوں دسیا پئی تسی ساڈے غلام او ایس کر کے ساڈے بزرگاں نوں کسے وی سرکاری کم کار لئی عرضی لکھن پاروں کجھ خاص اکھر ورتنے پیندے سی جیویں اوہ آپو آپ لئی، سائل، تابعدار، جیہے اکھر ورتدے سی، جد کہ سرکاری اہلکار نوں جناب عالی، عزت مآب، وغیرہ لکھنا پیندا سی۔ پر آزادی توں بعد اوہناں دے رکھ رکھاؤ ساڈی حاکم پرت سانبھی بیٹھی اے۔ مینوں ڈاڈھا دُکھ لگدا اے جدوں کوئی گھریلو نوکرانی نوں کم والی ماسی کہندا اے۔ ماسی ماں دی بھین ہوندی اے تے ماں تے ماسی وچ کوئی فرق نہیں ہوندا۔ میں گھریلو نوکرانی دی قدر نہیں گھٹا رہیا سگوں ماں دی بھین ماسی دے رشتے پاروں عزت، مان سمان دی منگ کر رہیا واں۔ ایداں انڈیا وچ جیہڑی زنانی نے پنجابی سوٹ یا ساڑھی پائی ہووے اوہنوں بھین جی کہیا جاندا اے۔ بھین دا رشتہ کناں سوہنا، تے گوڑھا رشتہ ہوندا اے، ہندی/اردو حاکم پرت نال ساڈا کوئی ویر نہیں، پر سانوں انگریز دی چھڈی پنجابی رہند کھوند

نال گلہ اے۔ سانوں ایس گل تے کوئی اعتراض نہیں پئی اوہ پنجابی بولی، ریتی رواج، تواریخ، وسیب توں مُنہ موڑی بیٹھے نیں، پر سانوں اپنی ماں بولی، ریتی رواج، رہتل، تواریخ تے وسیب نال پیار اے، تے سانوں اپنی ماں، اپنی ماسی، اپنی بھین بوہتی عزیز اے۔ نالے پگ برصغیر تے خاص کر پنجاب دی شان اے ایس کر کے اسیں ہُن ایداں دی کوئی گل برداشت نہیں کرنی جیہدے کارن پنجابی بولی یا پنجابی ریتی رواج نوں مندا بولیا جاوے۔ تہانوں اپنی تمیزدار بولی مبارک ہووے، تسی اوہدی سیوا کرو، اوہدے وچ پڑھولکھو، پر ساڈے تے اپنی بولی دھکے نال لاگو نہ کرو۔ سانوں پنجابی بولی پڑھاؤ، تسی مہنگے سکولاں وچ بال پڑھاؤ پر سلیبس اکو جیہا کرو۔ نالے پنجابی لوک گنتی سبھ توں بوہتی اے، سانوں اپنی ماں بولی وچ پڑھن لکھن دا حق ملک دا آئین تے اقوام متحدہ دا چارٹر وی دیندا اے، ایس کر کے ہُن بے انصافی نہیں چلے گی۔ اخیر تے استاد دامن جی دا اک چومصرعہ تہاڈی نظر کر رہیا آں:

مینوں کئیاں نے آکھیا کئی واری، توں لینا پنجابی دا ناں چھڈ دے
گودی جیہدی وچ پل کے جوان ہوئیوں، اوہ ماں چھڈ دے تے گراں چھڈ دے
جے پنجابی، پنجابی ای کوکنا ایں، جتھے کھلا کھلوتا اوہ تھاں چھڈ دے
مینوں انج لگدا، لوکیں آکھدے نیں، توں پترا اپنی ماں چھڈ دے

عقیل شافی

''گیتاں دی گونج''

اخلاق عاطف ہوراں دی مان جوگ کوشش

کدے کدے کوئی کتاب صرف ورقیاں دا مجموعہ نہیں ہوندی، سگوں اک صدی دے گیتاں، ہنجوآں، خواباں تے گواچیاں یاداں دی گونج بن جاندی اے۔ ایہہ گونج کسے ایہو جیہے حساس دل، کسے ایہو جیہے چُپ سامع دی محتاج ہوندی اے جیہڑا نہ صرف ایہناں آوازاں نوں سُن سکے، سگوں اوہناں نوں سنبھالن دی ہمت وی رکھدا ہووے۔ اک ایہو جیہا بندہ جیہنے بچپن وچ ہجرت دا دُکھ جھیلیا، جوانی وچ اپنے پنڈے دا حصہ گوا دتا، تے ساری حیاتی رنگاں تے آوازاں توں اپنا رزق کمایا، پر دل ہمیش اوس ہولی جئی آواز ول مائل رہیا جیہڑی پنجابی زبان دی اک پرانی کندھ توں آندی سی۔ اوہ گیت جیہڑے ویلے دے رولے وچ مدھم ہو چکے سن، پر جہناں دی گونج اوس بندے دے اندر جیوندی سی۔ ایہوای اوہ جذبہ سی جیہڑا اک دن اوہنوں ہمیش لئی امر کر گیا۔۔۔۔

پنجابی ادب دے انبر تے جدوں اسیں تخلیقی سچائی، لوک جمالیات تے جذبے دی سچائی نال بھرپور فنکاراں نوں لبھدے آں تے سانوں اک ایہو جیہا ناں نظر آندا اے جیہڑا نہ صرف حرف نوں، سگوں رنگ تے عکس نوں وی ورتن دا ہُنر جان دا سی، اوہ ناں اے۔ اخلاق عاطف۔ اوہ شاعر وی سن، محقق وی، خوش نویس وی، تے اک ایہو جیہے مصور وی جہناں نے اپنے فن دے کینوس تے حیاتی دے اوہ سارے رنگ کھلار دِتے جیہڑے ویلے نے اوہناں دے نصیب وچ لکھے سن۔

محمد اخلاق، جہناں نوں دنیا اخلاق عاطف دے ناں توں جاندی اے، 8 جنوری 1956 نوں وزیرآباد وچ جمے۔ صرف چار وریاں دی عمر وچ پیو دا سایا سر توں اُٹھ گیا۔ ایہہ محرومی صرف اک ذاتی سانحہ نہیں سی سگوں ویلے دے دُکھ تے حساسیت نوں چھیتی سمیٹ لین والی فطرت دی پہلی جھلک سی، جیہڑی بعد وچ اوہناں دی شاعری، اوہناں دے گیتاں، تے اوہناں دی جمالیاتی نظر وچ نمایاں دسدی اے۔

تعلیم دا بے پناہ شوق رکھن والے ایس نوجوان نے میٹرک توں بعد، اپنے بھرادی رہنمائی وچ خوش نویسی دے ہنرنوں مصوری وچ ڈھالیا تے سینما سیٹنگ دے فنی میدان نوں روزی روٹی دا ذریعہ بنایا۔ ایتھے فن تے روزگار دے وچکار اک ایہو جیہا رشتہ قائم ہویا جیہنے اوہناں دے تخلیقی وجودنوں دو دھاری تلوار وانگوں تیز کیتا اک پاسے رنگ، تصویر تے منظر دے شوق نے اکھ دے شعور دی تربیت کیتی، دوجے پاسے شاعری نے دل دے موسماں نوں لفظاں دا لباس دتا۔

1976 وچ جدوں اوہناں نے شاعری دا باقاعدہ آغاز کیتا تے ایہہ صرف اظہار دا عمل نہیں سی، سگوں اک حساس روح دیاں زخمی آوازاں سن جیہڑیاں ہر پل حیاتی نال گلاں باتاں کردیاں رہندیاں سن۔ پنجابی تے اردو دوناں زباناں وچ اوہناں دے تخلیقی کم اک خاص پچھان رکھدے نیں۔ اوہناں دے کول روایت توں نفرت نہیں سگوں اک جمالیاتی وفا داری اے، جیہدے وچ جدید اسلوب دی ہلکی خوشبو وی رچی ہوئی اے۔ اوہناں دے کول شعر، تحقیق تے تنقید وچ اک ایہو جیہا امتزاج اے جیہڑا گھٹ ای تخلیق کاراں نوں نصیب ہوندا اے۔ ایہہ گل معمولی نہیں کہ اوہ اکو ویلے شاعر، ادیب، محقق تے نقاد سن۔ اوہناں دے ادبی ورثے وچ ''گلِ عقیدت، رہبرِ کامل، سخنورانِ سرگودھا، جانِ رحمت، قریہ قریہ خوشبو، ساویاں ونگاں، آئنے ترستے ہیں، سیرت دا چانن، گیتاں دی گونج، سبز بادل، یاد سہاگن ہوئی تے عکس مہرباں ہوئے'' جیہاں کتاباں شامل نیں۔ ایہہ کتاباں صرف عنوان نہیں سگوں زمانے دے اک حساس مورخ دے جذباتی نوٹس نیں۔ اخلاق عاطف ہوراں دیاں لکھتاں صرف تخلیقی اظہار نہیں سگوں ذاتی تجربات تے اجتماعی حسیت دا سنگم نیں۔ اوہناں دے کول جیہڑی ''گونج'' اے اوہ صرف گیتاں دی نہیں سگوں لنگھدے ویلے دی ہولی، ڈُونگھی، اُداس آواز اے۔

انج تے اخلاق عاطف ہوراں دا سارا ادبی کم اپنی اپنی تھاں تے خاص اہمیت رکھدا اے پر ''گیتاں دی گونج'' اخلاق عاطف ہوراں دی اک لاجواب ادبی کوشش اے، جیہنے پاکستانی پنجابی فلمی موسیقی دے سُنہری دورنوں نہ صرف محفوظ کیتا سگوں اوہدی سماجی تے ثقافتی اہمیت نوں وی نمایاں کیتا۔ ایہہ کتاب اوہناں فنکاراں نوں خراجِ تحسین پیش کردی اے جیہناں دے تخلیقی ہنر نے پنجابی ثقافت تے زبان نوں جیوندا رکھیا، خاص کر ایسے دور وچ جدوں سیاسی تے سماجی اوکڑاں نے فلمی صنعت تے موسیقی تے گہرے اثرات پائے۔

پاکستانی پنجابی فلمی موسیقی دی تاریخ اُنج تے اوہناں گیتاں، آوازاں، سازاں تے چمکدے فنکاراں دی کہانی لگدی اے جیہناں نے دنیا دے ساہمنے اپنے فن دا وکھالا کیتا، پر ایہدے پچھلے پاسے کجھ ایہو جیہیاں چُپ شخصیتاں وی کم کردیاں رہیاں نیں جیہناں نے ایس ورثے نوں سانبھن، ترتیب دین تے نویں نسل تیکر پچان لئی بڑی محبت تے خلوص نال کم کیتا۔ اجیہے مان جوگ ہستیاں وچوں اک وڈا ناں اخلاق عاطف دا اے جیہناں نے پنجابی فلمی موسیقی دے ثقافتی ورثے نوں صرف پُرانیاں یاداں دے انداز وچ نہیں، سگوں تحقیقی، تہذیبی تے جذباتی سطح تے سمجھن تے سمجھان دی کوشش کیتی۔ اوہناں دی کتاب صرف اک لسٹ یا آرکائیو نہیں سگوں اک ایہو جئی کہانی اے جیہڑی تہذیبی شعور، تحقیقی دیانتداری تے ذاتی سانجھ دا سوہنا میل پیش کردی اے۔

ساڈی زبانی روایت، پینڈو قصے، لوک ادب، بولیاں، ٹپے، ماہیے تے دُکھاں بھریاں لوریاں، اوہ وڈا ثقافتی سرمایہ نیں جیہناں نے پنجابی زبان نوں نہ صرف جیوندا رکھیا سگوں ایہدے وچ روح وی پھوکی۔ ایہہ سارا کجھ اوس ویلے وی چلدا رہیا جدوں ریاستی سطح تے پنجابی نوں لگاتار اکھاں توں اوہلے کیتا گیا، تے کدے کدے جبر دا ساہمنا وی کرنا پیا۔ پر ساڈی دھرتی دے پُتراں نے اپنے سُراں، گیتاں تے بولاں نال ایس زبان نوں نسلاں تیکر پچایا۔ اوہناں دے بُلاں چوں نکلی ہر لے (دُھن)، ہر ترنم، حیاتی دا اک اعلان سی۔

اک اوہ دور وی سی جدوں پنجابی فلمی موسیقی نہ صرف پاکستان سگوں پورے برصغیر دی موسیقی وچ وڈی اہمیت رکھدی سی۔ ایس صنعت دے بہتے وڈے موسیقار، گیت نگار تے گائک پنجابی پچھوکڑ توں سن، جیہناں نے اپنے فن نال پوری دنیا وچ پنجابی موسیقی نوں پچھان بخشی۔ اوہناں دے فلمی گیتاں دی مقبولیت دا عالم ایہہ سی کہ اوہ صرف سنیاں جان والیاں دھناں نہ رہیاں سگوں لوکاں دی روزمرہ بول چال دا حصہ بن گئیاں۔ گلیاں محلیاں، چوپالاں، ریڈیوتوں لے کے ویاہ شادیاں تے میلیاں تیکر ہر موقعے تے ایہہ گیت لوکاں دی زبان تے ہوندے سن، ایویں لگدا سی جیویں ہر دل دی دھڑکن اوہناں ای دھناں وچ گونجدی سی۔ ایہہ اوہ ثقافتی نیہہ سی جیہنے پنجابی نوں صرف اک زبان نہیں، سگوں اک جیوندا احساس، اک دھڑکدا ہویا کلچر بنا دِتا۔

اخلاق عاطف ہوراں دا علمی تے جذباتی سفر اودوں شروع ہوندا اے جدوں پاکستانی فلمی صنعت دیاں رونقاں مدھم پین لگ پئیاں سن، تے اوہ سارا کجھ جیہڑا کدے جیوندا جاگدا سی، ہولی ہولی بھُلیاں یاداں دی دھوڑ وچ گواچن لگا۔ اوہناں نے ایس گواچن والی تہذیب نوں صرف پرانیاں فلماں دے ذریعے یاد کرن دا شوق نہیں پالیا، سگوں اوہناں نے ایس پوری روایت نوں اک مؤرخ دی اکھ نال ویکھیا تے اک عاشق دی لگن نال سانبھیا۔ اوہناں دا لکھن دا انداز نہ صرف تحقیق تے مبنی اے سگوں ایہدے وچ اوہ دُکھ وی جھلکدا اے جیہڑا صرف اک سچے فنکار دے کول لبھدا اے۔ اوہ آپ اس حوالیوں کہندے نیں:

''اک دن میں ادیب الیاس گھمن دے دفتر وچ بیٹھا سی۔ ٹی وی تے گائک علی حیدر دا گیت ''سیوں نی میرا ماہی میرے بھاگ جگاون آ گیا'' چل رہیا سی۔ گیت مُکدیاں ای سکرین تے علی حیدر دا ناں بطور شاعر، گائک تے موسیقار وکھایا گیا۔

میں آکھیا، ''ایہہ تے عجیب گل اے، اصل گیت تے حزیں قادری نے لکھیا سی، نور جہاں نے گایا سی تے نذیر علی نے فلم مستانہ ماہی (1971) لئی ترتیب دِتا سی۔

اُوسے ویلے الیاس گھمن نے مینوں ویکھیا تے آکھیا، ''عاطف، ایہہ کم تینوں سنبھالنا پوے گا، ایہہ ذمہ داری تیری اے۔''

گیتاں دی گونج ''اخلاق عاطف ہوراں دی اک غیر معمولی کوشش اے جیہڑی پاکستانی پنجابی فلمی موسیقی دی تاریخ نوں بڑی مکمل، باقاعدہ تے تحقیقی انداز وچ قلمبند کردی اے۔ ایہہ کتاب 1947 توں لے کے 2006 تیکر دے ویلے وچ بنے پنجابی فلمی گیتاں دا اک ایہو جیہا انسائیکلوپیڈیا اے جیہڑا نہ صرف معلوماتی اے سگوں فنی تے ادبی لحاظ نال وی بے حد وڈی اہمیت رکھدا اے۔ کتاب وچ ہر گیت دے شروع دے بول، متعلقہ فلم، شاعر، موسیقار تے گائک یا گائکہ دے ناں نوں باقاعدہ جدول دی شکل وچ ترتیب دِتا گیا اے، جیہدے نال پڑھن والے نوں نہ صرف گیت دی پوری پچھان ہوندی اے سگوں ایہدے ذریعے پڑھن والا اوس دور دے تخلیقی رجحانات، فنی ترقی، تے ثقافتی مزاج نوں وی محسوس کر سکدا اے۔ ایہہ پیشکش دا انداز صرف اک کتاب نوں نہیں، سگوں اک عہد نوں سانبھن دا ذریعہ بن جاندا اے۔

اخلاق عاطف ہوراں نے صرف گیتاں نوں اکٹھا نہیں کیتا سگوں ہر دہائی دے اخیر تے اوس دور دے نمایاں فنکاراں، شاعری دے رجحانات، تے موسیقی دے بدل دے رنگاں دا تفصیلی تجزیہ وی پیش کیتا اے۔ جیویں 1950 دی دہائی وچ بابا غلام احمد چشتی، بابو فیروز دین شرف، تے ملکہ ترنم نور جہاں جیہے وڈے فنکاراں دیاں خدمتاں دا ذکر آیا اے، اوتھے ای 1960 تے 1970 دی دہائی وچ احمد راہی دی شاعری، رشید عطرے دی موسیقی تے زبیدہ خانم دی آواز دی گونج نوں سراہیا گیا اے۔ ایہہ تجزیے صرف معلومات نہیں، سگوں اوس دور دے جذبات تے ماحول دیاں تصویری جھلکیاں نیں۔

ایس علمی تے ادبی سفر دے پچھے اٹھ سال دی محنت کم کر رہی اے۔ اخلاق عاطف ہوراں نے پنجاب دے وکھ وکھ شہراں دا سفر کیتا، ریڈیو پاکستان لاہور دی آڈیو لائبریری توں نایاب ریکارڈنگ اکٹھیاں کیتیاں، پرانے فلمی کتابچیاں، ایل پی ریکارڈز تے آڈیو کیسٹاں توں مواد کڈھیا۔ اوہناں نے صرف لکھے ہوئے مواد تے ای اکتفا نہیں کیتا سگوں نایاب تصویراں وی اپنی ذاتی کوشش نال اکٹھیاں کیتیاں، جیہڑیاں کتاب دی خوبصورتی وچ اک ہور پہلو دا وادھا کردیاں نیں۔

اوہناں دی کتاب وچ صرف اوہ گانے تے فلماں نہیں درج جیہناں نے مقبولیت حاصل کیتی سگوں عاطف ہوراں نے اوہناں فنکاراں، گائیکاں، ہدایت کاراں تے سازندیاں نوں وی تھاں دِتی جیہناں نوں تاریخ نے اکھاں توں اوہلے کر دِتا۔ ایہہ کتاب چُپ فنکاراں دی آواز اے، بھلّے وسرے نغمہ نگاراں دا اعتراف اے، تے اوہناں سازندیاں دی حیاتی دا بیان اے جیہناں دے سُر تے فلماں وچ وجدے رہے، پر اوہناں دے ناں کدے سُنائی نہ دِتے۔ اخلاق عاطف نے اوہناں سارے چہریاں نوں روشن کرن دی کوشش کیتی اے جیہڑے فلم دے پردے تے نہ آ سکے پر ایہدے وجودنوں ممکن بناون وچ وڈا کردار ادا کردے رہے۔

ایس کتاب دی سبھ توں اہم خصوصیت ایہہ اے کہ ایہدے وچ معلومات صرف لسٹ دی شکل وچ نہیں دِتیاں گئیاں سگوں ہر معلومات دے پچھے اک کہانی، اک احساس، تے اک تہذیبی حوالہ جھلکدا اے۔ اخلاق عاطف نے ہر فلم، ہر گیت، تے ہر فنکار نوں اوس دے ویلے دے ماحول وچ رکھ

کے ویکھیا اے۔ اوہناں دے بیان وچ نہ صرف یادداشت دی طاقت اے سگوں تہذیبی نقاد دی باریکی وی شامل اے۔ اوہ صرف لکھدے نہیں، اوہ پڑھن والے نوں اوس دور وچ لے جا کے کھڑا کر دیندے نیں جتھے گراموفون دی سوئی گھمدی اے، ریڈیو دیاں لہراں گونجدیاں نیں، تے کسے پرانی فلم دا پوسٹر کندھ تے لکیا ہوندا اے۔

اخلاق عاطف دی تحریر وچ جیہڑی سبھ توں نمایاں خوبی اے اوہ اوہناں دی غیر مشروط لگن اے۔ اوہ کسے تعصب توں بغیر، ہر فنکار تے ہر دور نوں اوہدی قدر تے اوہدے تناظر وچ ویکھدے نیں۔ اوہناں دی کتاب وچ ونڈ توں بعد دی پنجابی فلمی صنعت دیاں پیچیدگیاں، ریاستی سرپرستی دی کمی، بازاریت دے ودھدے رجحانات، تے فنکاراں دے استحصال جیہے موضوعات وی زیر بحث آوندے نیں پر اوہناں دا لہجہ ہمیش متوازن، دُکھ بھرا تے انصاف پسند رہندا اے۔ اوہ نہ تے ماضی پرستی دا شکار ہوندے نیں، نہ ای حال توں بددل۔ اوہناں دی تحریر وچ اک توازن اے جیہڑا صرف اک سنجیدہ محقق ای برقرار رکھ سکدا اے۔

ایس کتاب نوں پڑھدے ہوئے پڑھن والے نوں ایہو جیہا محسوس ہوندا اے کہ اوہ اک ایہو جیہے مسافر دے نال سفر کر رہیا اے جیہڑا ہر پڑاؤ تے اُس نوں کسے نویں شخصیت نال ملواندا اے، کسے پرانے گیت دی کہانی سُناندا اے، کسے نغمہ نگار دیاں محرومیاں دا حال بیان کردا اے، تے کدے کسے فلم دی ناکامی وچ لُکی کامیابی دا راز کھولدا اے۔ ایہہ کتاب صرف معلومات دا خزانہ نہیں، ایہہ جذبات، تجربات تے یاداں دی اک گٹھڑی اے جیہڑی اخلاق عاطف نے ورھیاں دی محنت، تحقیق تے محبت نال تیار کیتی اے۔

قابلِ ذکر گل ایہہ وی اے کہ اخلاق عاطف دا لکھن دا انداز بڑا سوہنا تے سلکھنا اے۔ اوہ علمی زبان دے نال نال ادبی نرمی تے بیان دی خوبصورتی نوں وی ورتن دا ہنر رکھدے نیں۔ اوہناں دے فقریاں وچ موسیقیت اے، اوہناں دی نثر وچ شاعری دی جھلک اے۔ ایہہ اوہ خوبی اے جیہڑی اک عام محقق نوں وڈا مصنف بنا ندی اے۔ اوہناں نے جس سلیقے نال فلمی موسیقی دے ارتقاء، زوال، تے ثقافتی اثرات نوں بیان کیتا اے اوہ آپ ای اک ادبی کارنامہ اے۔

ایہہ کتاب نہ صرف پنجابی فلمی موسیقی نال دلچسپی رکھن والیاں لئی اہم اے سگوں اوہناں ساریاں لئی وی ضروری پڑھن والی اے جیہڑے پاکستانی سماج، ثقافت، تے ایہدے بدلدے رجحانات نوں سمجھنا چاہندے نیں۔ ایہدے وچ فلمی دنیا دی چمک دمک دے پچھے دیاں اوکڑاں وی نیں، فنکاراں دیاں ذاتی کہانیاں وی، تے ایس پوری صنعت دیاں جمالیاتی تے سماجی پہلو وی۔ اخلاق عاطف ہوراں نے صرف اک کتاب نہیں لکھی سگوں اک ورثہ سانبھیا اے۔ ایہہ کتاب ساڈے ثقافتی حافظے دا اک وڈا حصہ اے، اک ایہو جیہا حصہ جیہڑا جے نہ لکھیا جاندا تے شاید ہمیش لئی گواچ جاندا۔ ایہہ صرف اک کتاب نہیں، سگوں ویلے دی دھند وچ گواچ جان والے اوہناں فنکاراں نوں خراجِ تحسین اے جیہناں نے اپنی آوازاں تے سازاں نال پنجابی موسیقی نوں اک پچھان بخشی۔ ایہہ کتاب اوہناں گمنام پر وڈے ہنرمند لوکاں دیاں یاداں نوں سانبھن دی اک سنجیدہ، دلوں نکلی ہوئی تے تاریخ ساز کوشش اے۔ عاطف دی ایہہ لکھت نویں نسل لئی نہ صرف معلومات دا خزانہ اے سگوں اپنی مٹی نال جُڑن دا اک ادبی، ثقافتی تے جذباتی وسیلہ وی اے۔

گیتاں دی گونج دی اک ہور وڈی خوبی ایہہ اے کہ اوہ پڑھن والے نوں صرف ماضی دی سیر نہیں کرواندی سگوں حال تے مستقبل دا رستا وی دسدی اے۔ عاطف ہوراں دی تحریر وچ ایہو جیہے اشارے موجود نیں جیہڑے ایہہ دسدے نیں کہ جے اسیں اپنے ثقافتی سرمائے نوں محفوظ نہیں رکھاں گے تے آون والے ویلے وچ نہ صرف ساڈی پچھان مک جائے گی سگوں ساڈا سماجی توازن وی وگڑ جائے گا۔ اوہناں دی اکھ صرف تاریخ تے نہیں سگوں آون والیاں نسلاں دی تربیت تے وی اے۔ اوہ ایس کتاب نوں صرف اک تحقیقی متن نہیں سگوں اک اخلاقی ذمہ داری دے طور تے ویکھدے نیں۔ عاطف ہوریں لکھدے نیں کہ پہلی پاکستانی پنجابی فلم ''پھیرے 1949'' وچ ریلیز ہوئی۔ ایس فلم دے شروع دے گیت بابا غلام احمد چشتی نے لکھے تے ترتیب دِتے۔ کتاب وچ شامل سبھ توں پہلا گیت ''مینوں رب دی سونھ تیرے نال پیار ہوگیا وے چنا سچی مچی'' اک شاندار آغاز دا گواہ اے۔ بی بی سی لندن لئی مہ پارہ صفدر نال گلاں کردیاں بابا چشتی نے دسیا کہ اوہناں نے فلم دے ست گیت اکو دن وچ لکھے تے کمپوز کیتے۔

1951 وچ بابو فیروز دین شرف، موسیقار فیروز نظامی تے نور جہاں نے رَل کے فلم چن وے وچ شہرہ آفاق گیت ''تیرے مُکھڑے دا کالا کالا تِل وے'' بنایا۔ 1953 وچ بابا عالم سیاہ پوش، حزیں قادری، موسیقار رشید عطرے تے گائکہ زبیدہ خانم نے شہری بابونوں حیاتی بخشی۔ پر جیویں ای پنجابی فلمی صنعت ترقی دے راہ تے ٹری، اوس ویلے دے گورنر جنرل ملک غلام محمد نے دستور ساز اسمبلی نوں مکا کے ہنگامی حالت لاگو کر دِتی۔ نتیجتاً 1954 وچ کوئی پنجابی فلم ریلیز نہ ہوسکی۔ پر 1955 وچ فلم ''پتن'' دے ذریعے ایس سفر دا نویں سروں آغاز ہویا۔ بابا چشتی دا گیت ''چھڈ جاویں نہ چنا بانہہ پھڑ کے'' اگلے تِن دہائیاں لئی پنجابی فلمی موسیقی دی نیہہ بن گیا۔ایسراں ایس کتاب دے صفحہ 411 تے اخلاق عاطف ہوریں فلمی شاعر گلزار خلیل دے حوالیوں لکھدے نیں:

''1935 نوں لاہور وچ جنم لین والے گلزار خلیل نے ایف اے تک تعلیم حاصل کیتی، اپنے محنتی پریوار دی ریت مطابق لوہے دی خراد دے کم نوں روزگار دا وسیلہ بنایا۔ عوامی مشاعریاں وچ رلت کرن تے پنجابی گیت سُنن دا شوق ایہناں نوں شاعری ولّے لے گیا۔ ایس ذہین پنجابی شاعر نے کُجھ پنجابی فلمی گیت لکھے فلم ''زن، زر تے زمین'' ریلیز ہوئی، کُجھ فلماں مکمل نہ ہوسکیاں، سادا طبیعت رکھن والا گلزار خلیل فلمی نگری وچ بُہتا ویلا نہ گذار سکیا۔ کومل سوچاں تے گداز جذبیاں نوں گیتاں دا رُوپ دین والا گلزار خلیل دسمبر 1991ء وچ ربّ نوں پیارا ہوگیا۔''

میرے لئی ایہہ اعزاز دی گل اے کہ اخلاق عاطف ہوراں نے جس فلمی شاعر گلزار خلیل دا ذکر کیتا اے اوہ میرے سگے تایا جی سن۔ تے اخلاق عاطف ہوراں نے ایہہ حوالہ میری ترتیب دِتی کتاب ''سج گئیاں رو رو اکھیاں'' چوں لیا سی۔

اخلاق عاطف ہوراں نے ایس کتاب وچ جتھے حقائق نوں صحیح طریقے نال بیان کیتا اے اوتھے جذبات نوں وی تھاں دِتی اے۔ اوہناں لئی فلمی موسیقی صرف فن نہیں سگوں اک جیوندی جاگدی دنیا اے۔ اوہ گیت صرف بول تے سُر دا جوڑ نہیں سگوں اک پوری حیاتی دا عکس اے۔ اوہناں دے نیڑے اک پرانا گیت کسے کتاب دے باب وانگوں اے جیہدے وچ ویلا، تہذیب، تے جذبات محفوظ ہوندے نیں۔ ایس پاسے توں ویکھو تے اخلاق عاطف ہوراں دا ایہہ کم صرف فلمی موسیقی دی تحقیق نہیں سگوں اک عہد دی تاریخ لکھنا اے۔

افسوس کہ اخلاق عاطف ہوریں 21 جون 2021 نوں ایس فانی دنیا توں ٹُر گئے۔ اوہناں دی موت اک ایہو جیہے بندے دا وچھڑ جانا اے جیہنے ادب، موسیقی تے مصوری دے میداناں وچ چُپ چاپ پر ڈُونگھے نقش چھڈے۔ اوہناں دا جانا نہ صرف پنجابی زبان تے ثقافت دا اک نقصان اے سگوں اک ایہو جیہے حساس فنکار دی رخصتی وی اے جیہنے ماضی دی گونج نوں کتابی شکل دے کے ہمیش لئی محفوظ کر دِتا۔

اخلاق عاطف دا ناں بطور شاعر، ادیب تے مصور ہمیش یاد رکھیا جائے گا، پر گیتاں دی گونج اوہناں دی پچھان دی اک ایہو جئی روشن علامت اے جیہڑی ویلے دے نال ہور زیادہ نمایاں ہوندی جائے گی۔ ایہہ کتاب نہ صرف ماضی دی فنی وراثت نوں آون والیاں نسلاں تیکر پچاندی اے بلکہ ایس گل دی گواہی وی دیندی اے کہ سچی لگن، تخلیقی مزاج تے فن نال محبت رکھن والا تخلیق کار مرن توں بعد وی جیوندا رہندا اے۔ بقول اخلاق عاطف:

اینویں نہیں جا وسّے ستھویں ہانی کوہاں دُور
اسّیں تھا لوچی، ساڈے کولوں پانی کوہاں دُور

ڈاکٹر میاں ظفر مقبول

قرآن مجید دیاں پنجابی تفسیراں

9 ذوالحج 10ھ بمطابق 7 مارچ 632ء نوں میدان عرفات وچ خطبہ حجۃ الوداع ویلے نبی مکرم حضرت محمد اللہ ﷺ نے سورہ مائدہ دی آیت نمبر 3 دی تلاوت فرمائی، جیس دا مفہوم ایہہ سی کہ گواہ رہنا میں اج تہاڈے تے دین مکمل پہنچا دتا۔ گویا ایس تاریخ نوں قرآن مجید مکمل ہویا۔ جیس نوں حضرت عثمان غنیؓ دے دور وچ اکٹھا فرمایا گیا۔ جیس کارن عثمان غنی ؓ نوں جامع القرآن آکھیا جاندا اے حجاج بن یوسف نے ایس نوں حرکتاں (اعراب) لواکے پڑھن والیاں لئی سہل بنایا۔ پرایس ویلے سعودی عرب وچ اعراب والے تے اعراب توں بناں قرآن مجید ملدے نیں۔

قرآن کنا سوکھا اے ایہدے بارے سورہ القمر وچ آکھیا گیا اے:

ولقد یسرنا القرآن للذکر فھل من مدّکر

تھوڑے لفظاں وچ ایس دا مطلب اے'' قرآن دی زبان (عربی) نوں سوکھا تے اثر والا بنایا گیا اے''۔

ایس گل نوں خورشید کمال انج نظماندے نیں:

اساں بڑا آسان اے کیتا قرآن جے سمجھے کوئی
قرآن اے سمجھن والا ۔ قرآن جے سمجھے کوئی

آسان ہوندیاں ہوئیاں وی سمجھان دی گنجائش نظر انج اوندی اے کہ رسول اللہ ﷺ ایتاں دا ترجمہ/تشریح اصحابیاں دے سامنے کھول کھول کے بیان کردے رہے۔ ایہدے توں پتا چلدا اے کے کہ ترجمہ تشریح دا عمل دور رسالت توں ای چلدا آرہیا اے تے ایس شرح توں ودھ پکی پیڈی ہور کیہڑی تفسیر ہوسکدی اے تے ایسے نوں ای پہلی تفسیر آکھیا جاسکدا اے۔ ایس توں اڈ اصحابیاں نے اپنے دیس دے واسیاں دی سکھالت لئی ایس عمل نوں جاری وساری رکھیا۔ تابعی عالماں وچوں سانوں اک

معتبر ناں مجاہد بن جبیرؒ (وفات ۱۰۴ھ) مل دا اے جنہاں اپنے دیس دیاں واسیاں دی سکھالت لئی ایس ریت نوں اگے ودھایا۔جیس دا ناں ''تفسیرِ مجاہد'' اے۔آپ ابن عباسؓ ترجمان القرآن (لقب) دے ناں نال جانے پہچانے جاندے سن۔ایس طرح تفسیر مذکور نوں عربی دی پہلی باقاعدہ تے مکتوب تفسیر ہون دا اعزاز حاصل اے۔

جدوں اسی اردو ولے ٹرنے آں تے سانوں شاہ عبدالقادر دہلویؒ دی لکھی ''تفسیر فتح العزیز'' پہلے نمبر تے ملدی اے جدکہ دوجے نمبر تے شاہ ولیؒ اللہ دے پتر شاہ رفیع الدینؒ دی ''تفسیر شاہی'' ملدی اے پر اسی ایتھے پنجابی دیاں تفسیراں تے گل کراں گے۔تھوڑا جیہا گوہ کریئے تے پتا ایہو لگدا اے کہ پنجابی تفاسیر تے بڑی حد تک فارسی دی چھاپ اے۔سانوں مکمل قرآن پاک دیاں جہڑیاں تفاسیر ملدیاں نیں ہیٹھ دتیاں جا رہیاں نیں:

حافظ محمدؒ بن حافظ محمد بارک اللہ بخاریؒ دی تفسیر ''تفسیر محمدی'' (7 جلد) سال تکمیل 1879 نوں پنجابی دی پہلی تفسیر منیا جاندا اے۔ایس دی ترتیب انج اے۔پہلے آیت دتی گئی۔اوس توں مگروں شاہ ولی اللہؒ دے فارسی ترجمے دا شعر پیش کیتا گیا اے۔فیر پنجابی شعری تفسیر دا آہر کیتا گیا اے۔ایس دا سیٹ پنجاب پبلک لائبریری لاہور وچ موجود اے جدکہ اک جلد سید تنویر بخاریؒ دے ذاتی کتب خانے وچ موجود اے۔

نبی بخش حلوائیؒ پنجابی تفسیر (تفسیر نبوی) نوں دوجے نمبر تے منیا جاندا اے۔ایس وچ شاعر نے آیت توں مگروں تے پنجابی شعری تفسیر توں پہلے اردو ترجمہ دتا ہویا اے۔سبط الحسن ضیغمؒ نے ایس دیاں پندراں جلداں دسیاں نیں جدکہ ایہہ تفسیر دو جلداں وچ ملدی اے جیہڑیاں پنجاب پبلک لائبریری لاہور وچ موجود نیں۔ایس دی دوجی جلد تے چھپن دا سال 1904ء درج اے جدکہ ڈاکٹر شہباز ملکؒ تے بشیر حسین ناظمؒ ایس دا چھپن ورہا 1932 دسدے نیں۔

محمد فیروزالدینؒ دی ''تفسیر فیروزی'' 1903 تے 1904 وچ سیالکوٹ توں چھپی سی۔شاعر نے اردو ترجمہ نال پنجابی منظوم تفسیر چھپوائی اے۔جیہدے تن حصّے نیں۔ایہہ تفسیر پنجاب پبلک لائبریری لاہور وچ موجود اے۔

مولوی غلام رسول میہاں سنگھ گوجرانوالہ دی ''تفسیر عزیزی'' 1908 وچ چھپی سی۔ایس وچ عربی دا ترجمہ نثر وچ تے تفسیر نظم وچ اے۔

مولوی حبیب اللہ ہوراں دی ''تفسیر رحمانی'' میر امیر بخش لاہور ولوں 1907 تے 1913 وچ پنجاں جلداں وچ چھپی اے۔ ڈاکٹر شہباز ملک دی کتابیات ویکھ کے انج لگدا اے جیویں تفسیر نعمانی تے حبیب التفاسیر اک ای کتاب دے دو ناں نیں۔

مولوی ہدایت اللہؒ ''مترجم وحشی قرآن مجید'' مولوی صاحب دا ایہہ ترجمہ نثر وچ اے تے حاشیہ نال چھپیا اے۔ ایس دا اک ایڈیشن 1969 وچ پنجابی رائٹرز لیگ لاہورولوں چھپیا سی۔

حاجی اثر انصاری ''تفسیرالقرآن فی اثرالبیان'' ایہہ دو کالمی تفسیر 2024 وچ مکمل ہوئی ایس دیاں کل 19 جلداں نیں۔ کتاب وڈے سائز وچ چھپی اے۔ ایس دے کل 4821 صفحے نیں۔ مفسر نے ہر آیت دا پنجابی نثری ترجمے نال منظوم تفسیر دتی اے۔ ایس مہنگائی دے دور وچ انج دا کم کوئی اُدمی تے جذبے والا بندہ ای کر سکدا اے۔

ساڈے بہت سارے بزرگاں ولوں یک سورت، دوسورتاں۔ پنج سورتاں، ست سورتاں، یاراں سورتاں تے باراں سورتاں دی تفسیر دی روایت وی لبھدی اے ایہناں وچوں کجھ ایہہ نیں۔

تفسیر بسم اللہ: میاں دین محمدؒ

تفسیر پارہ الم: حاجی محی الدینؒ (نثر)، مولوی احمد بخشؒ (نثر)، نور احمد بن شمسؒ، مستری کرم الدینؒ (پتوکی) عبدالمجید فاروقیؒ، مولوی خیرالدینؒ۔ صوفی محمد نواز آدمؒ

تفسیر پارہ دوجا: نور احمد بخشؒ

تفسیر ہفت سورہ: محمد حبیب اللہؒ

تفسیر ولایت (پارہ تیسرا): سید ولایت علی شاہؒ موسوی مشہدی رجوی

رحمت دا مینہ: حکیم فائقؒ

تفسیر نور و کجھ سورتاں: مولوی امام دین واعظؒ

سورہ یٰسین: مولوی محمد حسینؒ احمد آبادی دا ترجمہ نثر وچ تے تفسیر نظم وچ مل دی اے۔ چھپن ورہا 1902۔

عبدالغفور اسلمؒ 583 صفحے دی ایہہ تفسیر لاہورتوں چھپی۔

محمد شبیرؒ ایہناں دا کتابچہ چھپیا اے۔

محمد نوازؒ ولوں ایہہ 24 صفحیاں دا کتابچہ پیش کیتا گیا۔

مولوی غلام اللہ دا 30 صفحیاں دا ایہہ کتابچہ لاہوروں چھپیا سی جیہدے وچ سورہ اخلاص دی موجود اے۔

محمد حبیبؒ ایس کتابچہ وچ ترجمہ پنجابی وچ اے تے تفسیر اردو وچ اے جیہڑا 1903 وچ سامنے آیا سی۔

حاجی اثر انصاری۔ دا چھپن والا ایہہ کتابچہ فیض پور خوردتوں چھپیا اے۔ ایس ویلے میرے کولوں اگے پچھے ہو گیا اے۔

سورہ الرحمٰن : فضل الدینؒ دی 88 صفحیاں دی ایہہ تفسیر لاہوروں چھپی سی

حاجی اثر انصاری دا ترجمہ تفسیر تے چھپن دا سال درج نہیں ہیگا مفسر نے رنگین ٹائٹل لا کے بڑی ریجھ نال چھاپی اے۔ ایہہ منظوم تفسیر فیض پور خوردتوں چھپی سی۔

شیر محمد گوندلؒ ہوراں دی تفسیر چھپ چکی اے۔

محمد عبداللہ احمد نے ترجمہ اردو نثر وچ تے تفسیر پنجابی نظم وچ کیتی سی۔

سائیں مولا شاہؒ شاعر نے سورہ بقرہ دی آیت نمبر 112 دی تفسیر کیتی اے۔ ایہہ 1937 وچ قصے دی شکل وچ منظوم چھپی سی۔ ایس کتاب دا ناں (زہرہ مشتری عرف ست گنج آرسی نامہ مولا شاہ) اے۔ راقم نے 2007 وچ ایس نوں اردو نثر وچ ترجمہ کر کے بازارے آندا سی۔ شاعر مولا شاہؒ نے کم بھانویں مولوی غلام رسولؒ ورگا کیتا اے پر انج دا حوصلہ نہیں ورتیا۔ مولوی صاحب فرماندے نیں کہ ''میں قرآن پاک دے نال نال ایس توں پہلیاں کتاباں توں وی لابھ چکیا اے۔ بہر حال تھوڑے حرفاں نوں اینا لما چوڑا کر کے نظمانہ وڈا کم اے''۔

سورہ فاتحہ

(۱) مولوی محمد عبداللہؒ نے سورہ فاتحہ دا ترجمہ اردو وچ تے تفسیر پنجابی وچ فرمائی اے۔

(۲) مولوی دین محمد

سورہ یوسف

مولوی کرم الٰہیؒ تھبو پال والیا دی ایہہ تفسیر قصص الحسنین جدید 1905 چ لاہوروں چھپی سی۔

میاں محمد صدیقؒ نے بحرالعشق دے ناں نال ایہہ کتابچہ لاہوروں چھپوایا سی۔

محمد اظہرؒ حنفی بھیروی نے ایہہ تفسیر 1909 وچ لاہوروں چھپوائی سی۔ ایس دے 284 صفحے نیں۔

میاں محمد صدیقؒ (بحرالعشق)

مولوی عبدالستار گلزار یوسف (قصص المحسنین)۔ ایہہ تفسیر 1903 وچ لاہوروں چھپی سی۔

مولوی غلام رسولؒ (احسن القصص) لاہوروں چھپی۔ مولوی غلام رسول تے مولوی عبدالستار دے قصیاں نے بہتی نامنا کھٹی اے ۔ایہہ کتاباں اج وی بازارے دھڑا دھڑ وکدیاں نیں۔

سورہ مزمل

محمد دین کوٹ بدرالدین نے 1907 وچ ایہہ تفسیر چھپوائی جیس دے 528 صفحے نیں۔

مولوی فیض محمد ہوراں ترجمہ/تفسیر پنجابی وچ کیتا تے فیر تفسیر پنجابی شعراں وچ کیتی اے۔

ایہہ 1903 وچ چھپی سی۔

سورہ کہف

حکیم نذیر احمد نذیرؒ نے سورہ کہف دی منظوم تفسیر کیتی جیہڑی 1992 وچ فیض پور خورد توں چھپی۔ میرے کول موجود اے۔

پنجسورہ

مولوی محمد اشرفؒ نے پنجاں سورتاں (یاسین ، الرحمٰن ، الملک ، المزمل ، النساء) دی تفسیر پنجابی وچ فرمائی جیہڑی 1911 وچ چھاپے چڑھی۔

محمد سراج الدین مسکینؒ ۔ (باغ بہشت جدید)

مولوی حبیب الرحمٰنؒ (باغ بہشت)

مولوی فیروز الدینؒ ڈسکوی نے پنجابی وچ باغ بہشت دے ناں نال پنجاں سورتاں دا ترجمہ تفسیر کیتی۔ جیہڑی کئی وار چھپے چڑھی۔

شریف کنجاہی (آزاد نظم)

محمد سراج الدین مسکین ۔

زیب النسا اثرؒ۔ پنج سورہ وچ (سورہ ملک ،سورہ مزمل ،سورہ مدثر ، سورہ اخلاص، سورہ الناس) دی تفسیر اے۔ ایہہ پنج سورہ، مفسرہ دی وفات مگروں 2009 وچ چھپی سی مفسرہ دے والد حاجی اثر انصاری نے ایہہ تفسیر رنگین ٹائٹل نال بڑی ریجھ نال چھاپی اے۔ میری جاچے ہن تک ایہہ پہلی مفسرہ اے۔

تفسیر ست سورہ:	پیراں دتہؒ
تفسیر یاراں سورہ:	محمد حفیظ الرحمٰنؒ (بہاولپور)
تفسیر یازدہ:	محمد حبیب اللہؒ
تفسیر قرآن مجید بزبان ہندی	مولوی خیر محمد المتخلص میاں جانؒ
تسہیل العرفانی فی حرفات القرانی	مولوی غلام محمدؒ
قرآن القیوم فی ترجمۃ المنظوم	محمد اسماعیل ملتانیؒ
تفسیر بسیر	عبدالغفور اسلمؒ

تفسیر سورہ لقمان ،سورہ الحجرات ،سورہ الرحمٰن در (قرآن تے تصوف) از ڈاکٹر میاں ظفر مقبول

تفسیر سورہ کوثر سب توں آخر تے چھپن والی تفسیر دا ناں اے'' تفسیر سورہ کوثر''ایہہ کتاب پروفیسر طلال احمد ہاشمی دی لکھی ہوئی اے۔ جیہڑے اثمار شیرازی دے ناں نال جانے پہچانے جاندے نیں۔ ایہناں دا تعلق جہلم نال اے۔ ایس تفسیر دی نویکلتا ایہہ ہے کہ عبارت دے اعتبار نال سورہ کوثر قرآن پاک دی سب توں چھوٹی سورت ہے پر موضوع دے اعتبار نال ایہہ سورت بہوں وڈی اے۔ کیوں جے اسی جنہاں سورتاں نوں خالصاً نعت مندے ہاں سگوں نعت توں سوا کوئی دوسرا ناں دتا ای نہیں جاسکدا (سورہ کوثر، سورہ تبت سورہ الم نشرح)نیں پرہن توڑی کسے نے سورہ کوثر نوں نکھڑ کے (کلی سورت) تفسیر دے طور سامنے نہیں لیاندا۔ ایہہ سعادت اثمار جی دے حصے آئی اے۔ مفسراں وچوں اثمار جی سب توں چھوٹے، بالکل بالپن عمر دے نیں۔ ایہہ عمر تے بالاں دے کھیڈن ملن دی ہوندی جد کہ اثمار جی نے اک بہوں وڈے کم نوں ہتھ پایا اے۔

در جوانی توبہ کردن شیوۂ پیغمبری

مفسر نے اوکھے کم نوں ہتھ ای نہیں پایا سگوں نباہ کے وی دکھایا اے۔ بھاویں ایہناں دا اپنا لہجہ پہاڑی اے پر ایہناں نے تفسیر کردیاں اپنے قارئین نوں سامنے رکھیا اے بڑے سوکھے لفظاں دا ورتارا

کیتا اے۔ ایہواای اک لکھاری دی وڈی و ڈیائی ہوندی اے۔ پروفیسر ہوری نہ صرف مسجد مکتب دے پڑھے ہوئے نیں سگوں ایہناں دے وڈکے وی جید عالم سن ایہو وجہ اے کہ ایہناں دا اندازِ تحریر بڑا عالمانہ اے پر مصنف نے ایس48 صفحیاں دی کتاب نوں 10 دے فونٹ تے چھاپ کے اپنی محنت داء تے لا دتی اے۔ ایہہ پکی گل اے کہ ایہہ کتاب کسے لائبریری دا حصہ نہیں بن سکے گی کیوں جے لائبریرین نوں ڈر ہوندا اے کہ جے ایہہ کتاب کسے وڈی کتاب وچ لک کے بہہ گئی تے فیر ایہہ کتاب عملے لئی مسئلہ پیدا کرے گی۔ ایس طرح عام آدمی ایس توں لابھ نہیں چک سکے گا۔

کلّر پیلی

ساڈے پنجاب دے وسنیک ''کلّر پیلی'' نوں چنگی طرح سیہان دے نیں۔ مٹی دیاں کئی قسماں نیں جیویں بھوری مٹی، میرا مٹی، چیکنی مٹی تے انج ای سیم تھور بھوئیں تے کلر شور والی بھوئیں۔ سیم تھور تے بالکل نہیں پر کلّر بھوئیں فصل اُگ پیندی اے پر محنت واہوا کرنی پیندی اے۔ املاک جدران ہوریں اپنے بولدے اکھراں وچ دسدے نیں پئی اس کلر پیلی نوں کنی وار واہندا رہیاں اپنے قلم راہیں کِنی گوڈی کیتی جگر دے لہو نال اتاں تے جگراتیاں دی کھاد پائی تے جیٹھ ہاڑ دیاں دھپاں دی گرمی نال چوندے مڑکے نال وتر کرنا پیا تاں جاکے اج اکھراں دی ''کلر پیلی'' دا منہ متھا بنیا۔ اکھراں دے ہل واہ واہ کے اپنی سوچاں تے فکراں تے سہاگے چلا کے جیہڑا پنجابی بی بویا تے رب نے میری محنت دا صلہ اج تہاڈے سامنے اے۔

ایہہ حقیقت اے فصل بیجنی یا اکھراں دی کھیتی بیجنی اِکو گل اے۔ ایہناں دی اس کلر پیلی دی فصل الہڑ مٹیار وانگوں تے سروں دے پھُلاں وانگ دُوروں ویکھن نال سونا جاپدی اے تے نیڑے ہوکے سرسوں دے پھُلاں وانگ من بھاوندی تے پھُلاں دی واشنا روح دی گہرائی تک دل دماغ نوں معطر وی کردی تے ٹھنڈ وی پاوندی جاپدی اے۔

اِملاک جدران، اقبال صلاح الدین مرحوم ہوراں دے ہونہار تے سرکڈھویں شاگرد نیں ایہناں دے اُستاد بھرا قمر حجازی، انور ملک، فضل احمد خسرو وی نیں جناب قمر حجازی تے انور ملک ہوراں نوں رب جنّتاں وچ گھر دیوے۔ شاگرد اس توں علاوہ وی بہت سن تے ہے نیں۔ پر اُتلے دسے گئے ناں ون ون دے پھُل تے اپنی اپنی واشنا راہیں جچدے تے اپنی اپنی مہک پئے کھلا ردے نیں۔

املاک جدران ہوراں دی اک خوبی ایہہ وے پئی ایہناں اپنی ماں بولی وچ اوپرے اکھر ورتن توں گریز کیتا اک تے ایس کرکے پئی ساڈی اپنی ماں بولی بہوں گھنی اے تے نالے ہر پڑھن والے لئی پئی اوہناں کسے اکھر نوں سمجھن لئی ڈکشنری دا سہارا نہ لینا پوے۔ سیانے آکھدے نیں زبان جیہڑی بولدے ہوئیے جے کر لکھنا پوے تے اپنی ماں بولی وچ کوئی دوسری بولی نہیں ورتنی چاہیدی دی۔ ایہناں دا آکھنا اے ایس پراگے دے نال نال ہور پراگے اُردو تے پنجابی نال نال ای سہیڑیں بیٹھا آں ویکھو ایہہ پور کدتک پورا ہوندا اے۔ میری دُعا اے رب ایہناں نوں طاقت تے توفیق دے نال بوجھاوی بھردے تاں ایہہ پورا اُتر سکے۔

چلو ویکھنے آں ایہناں بارے دوست کیہ آکھدے نیں۔

ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی ہوراں ایہناں بارے بھرواں مضمون لکھ کے کلر پیلی نوں سراہیا اے۔ اوہ آکھدے نیں:

''پیلی زندگی اے، محبت اے تے کلر دُکھ، درد دی چادر اتے ''کلر پیلی'' اِملاک جدران دیاں غزلاں دا مجموعہ اے۔ ایہہ اوسے آدم دی تصویر اے جیہدے لئی محبت دی مٹی کٹھی کیتی گئی تے اتھرواں دا مینہ وسا وسا کے ایس نوں گنھیا گیا۔ املاک جدران ہوراں کول محبتاں دے ایہو تجربے تے تجزیے لبھدے نیں، ویکھے بھالے بندے ان دیکھے محسوس کیتے جان والے جذبے املاک جدران دی غزل وچوں جھاتیاں ماردے نیں۔'' ایس توں وکھ املاک جدران دے کجھ چونویں شعراں دا وی التھا کیتا اے۔ اچھا ایہناں نے تمام دوستاں طرح بوہتے دوستاں کولوں نہیں لکھوایا میری جاچے ایہناں دی ایہہ سوچ ہونی اے پئی میرے پڑھن والے دوست میرا پراگا پڑھ کے آپ ای نیاں کرلین پئی میں کتھوں تک کامیاب رہیا واں۔ اک گل مینوں یاد آ گئی..... کالج زمانے وچ اوکاڑہ ڈگری کالج وچ اُردو دے دو اُستادسن۔ اک مرحوم اُلفت رسول، دوجے حفیظ صدیقی صاحب۔ میں جس گروپ وچ ساں اُلفت رسول صاحب تے دوجے حفیظ صدیقی ہوریں دونویں ای اپنے وقت دے چنگے شاعر وی سن پر اودوں مینوں کوئی شاعری دی اُگھ سُگھ نہیں سی۔ کالج پڑھدیاں شوق ضرور سی چنگا شعر لگنا تے ڈائری وچ لکھ لینداساں خیر ایہناں دا ناں پڑھ کے میں ماضی دے پڑ وچ چلا

گیا۔ اوہ ایس لئی پئی مرحوم اقبال صلاح الدین ہوراں دے جیوندیاں ایہناں دا وی اگھڑواں ناں سی۔ املاک جدران ہوری عمروں ای وڈے نئیں اوہ اپنے تجربیاں، ہڈبیتی تے جگ بیتی نوں وی گوہ نال ویکھیا تے اندر بھانبڑ مچے کول بیٹھیاں سیک تے لگدا اے نہ دھواں تے نکلدا اے نہ پھیر سنگیاں دی سنگت نے اپنے دل دی بھڑاس کڈھن لئی لکھن دا سہارا لیا۔ کلام وچ روانی اکھراں دا موقع دا ورتاوا ایہناں دی شاعری نوں اُگھڑ کے سامنے لیاندا اے۔ لہجے وچ نرمی سارے پراگے وچ کِتے وی کوئی اکھر اکھڑ نظر نہیں آوندا۔ آپ چونکہ نامور شاعر، نثر نگار اقبال صلاح ہوراں دے شاگرد دے ہون کارن عروضی فن نوں خوب ورتیا اے۔ غزل بے شک اک عرصہ دراز توں لکھی جارہی اے تے لکھی جاندی رہے گی۔ غزل نوں غزل دی تھاں رکھیا تے تشبیہاں، استعاریاں تے ہور رمزاں ورت کے پکے پیڈے شاعر ہون دا ثبوت وی دتا۔ لئو ہن ایہناں دیاں غزلاں وچوں چونویں شعراں ول جھات پانے آں۔

ایہناں نے وی روایت دا سہارا لیندیاں پہل حمد توں کردیاں نعت، سلام تے منقبت وی لکھی اے۔ حمد شریف وچ وی ویکھو تشبیہات نوں ورتیا اے۔

کدی بُلبل، کدی مینا، کدی خوشبو، کدی شبنم
وٹا لیندی اے کِنّے روپ باغاں وچ ادا تیری

حضور پاکؐ نال اپنی عقیدت دا اظہار ویکھو:

جدوں وی نام اوہدا لکھیا اے میں کورے کاغذ تے
نگاہواں نے ورق چُمے تے پلکاں نیں سلام آکھے

اہل بیت مسلم تے کیہ غیر مسلم وی کربل والیاں دی بے بسی تے روندے تے عظیم قربانی نوں سلاہندے نیں۔ کئی غیر مسلماں دا کلام وی پڑھن نوں ملیا جیہناں کربلا دے سب جیاں نوں اوہناں دی ثابت قدمی نوں اپنے جذبات تے احساس نوں کورے کاغذاں تے ہنجو کیر کے خراجِ عقیدت پیش کیتا اے۔ املاک جدران وی اپنے جذبات دی ترجمانی کجھ انج کردے نیں:

کربل والے لاشے کیہڑا چُکے گا
میتھوں تے ایہہ ربا ویکھے جاندے نہیں

آپ جیہڑے پیراں دے مرید نیں اوہناں دی شان وچ منقبت لکھی اے:

اک دن اوڑک پا دیویں گا خیر مری وی جھولی اندر
در تیرے تے پاندا اے اِملاک وی تاہیوں پھیرے بابا

زندگی دے کِنے راہ نیں، کنے موڑ نیں، کنے روپ نیں، زندگی بندہ ہاردا وی اے، مزاجِت دا وی لیندا اے۔ زندگی بندے نوں ہسا کے روا وی دیندی اے، زندگی مایوس کر کے مایوسی چوں کڈھ وی لیندی اے، زندگی وی شطرنج دی کھیڈ ورگی اے تے زندگی دے کھڈاری جیہڑے کھیڈ نا جان دے نیں اوہ اپنے ذہن تے ہوشیاریاں نال پیار دے نال بادشاہ نوں وی مات دے دیندے نیں۔ ایہناں دا ایہہ شعر تشبیہ دا انداز ویکھو:

کھیڈ شطرنج دی حیاتی سی
جیہڑی املاک چال کردی رہی

جس طرح میں پچھے آکھیا پئی عمروں ودھ تجربہ تے آل دوالے ہون والے تماشے ایہناں تے کس طرح اثر انداز ہوندے نیں تے حوصلہ دی گل کردیاں ہویاں آس نراس چوں باہر نکل کے آکھدے نیں:

پہنچ جانی ایں آس دی کِشتی
ڈولے کھاندی کناریاں اُتے

جیویں میں گل کیتی سی ایہناں دے تجربیاں بارے، لنگھدی عمراں دے بدلے تجربے لبھدے نیں تے فیر بندہ اپنے تجربیاں دے نال پکیاں پیڈیاں گلاں کردا اے۔ ایس دی اک مثال ویکھو:

بھانویں لگ جان دُکھ حیاتی دے
صبر دے مونہہ تے چِیک نہیں ہوندی

ایتھے ایہناں دی ہنرمندی دا اک کمال ایہہ وی اے پئی قافیہ دا استعمال عموماً صبر دا پھل مٹھا آکھیا جاندا اے پر ایہناں نے صبر نوں اک نویں رنگ وچ ورتیا اے ایتھے چونکہ بندہ صابر ہوکے مونہوں کجھ بولدا نہیں، چیک چہاڑا نہیں کردا تے ایہناں اوس چیک دا ذکر کیتا اے بندہ دُکھوں ہار وی

جاندا اے تھوڑا رلا رولا وی پاوندا اے پر ایہناں نے ایس شعر وچ بندے دے دُکھاں دا اظہار وی کیتا تے صبرنوں وی ظاہر کیتا اے۔

شاعری وچ شاعری نوں شنگارن لئی کئی رمزاں استعمال کیتیاں جاندیاں نیں۔تشبیہاں، استعارے، کنائے لاحقے تے ہور بہت کجھ انج ای مصرعے یا شعر وچ اکھراں دی تکرارنوں ورتنا وی فن اے تے ایہہ فن املاک ہوریں جان دے نیں۔آؤ اک مثال ویکھدے آں:

لکھ وار میں رویا واں اوہدے توں وکھ ہوکے
لکھ وار میں ویکھی اے اشکاں دی لڑی سی
خورے کاہنوں سیک جگر دے چسکے لے لے ہر ویلے
حال حوالہ پچھ دا رہندا رو رو لنگھیاں راتاں دا
لے گئی نال اُڈا کے تیلا تیلا گُلی دا
ویکھ لیا ورتارا لال ہنیری دا

اُتے تسیں ونگی ویکھی دولفظی تکرار اک مثل سہہ لفظی ویکھو۔

مُک دی مُک دی مُک چلی اے جندڑی کرماں ماری
سوچ رہیا واں توڑ لواں میں ایہدے نالوں یاری
اُنج لڑائی وی تے نہیں
گل گل نال جھک جھک تے ہے

ہُن اسیں ویکھنے آں تلمیح دا انداز، تلمیح دا ورتارا کسے خاص قصہ کہانی یا واقعہ ول اشارا ہوندا اے۔شاعر اپنے شعر راہیں بس اک اشارہ کردا اے تے پڑھیار اوہ سارا واقعہ یا قصہ، کہانی سمجھ لیندا اے۔ایہہ وی خاصا مشکل کم اے پر شاعری تے مکمل عبور رکھن والا اپنی مہارت تے خاص اکھر ورت کے بیان کردا اے۔ایس دیاں وی چند مثالاں ویکھو:

عشق نیں لُٹیا بھُلیں پا کے
نہیں تے مرزا ہتھ نہ آندا

کچیاں نال کدی وی یاری نہ لاویں
عشق دے دریا بھانویں ترناں پے جاوے

پچ کسے دے ہن نہ آوناں سوہنی
بھر کے نہجاں دا چناب کیہ دیئے

ماپیاں دی لج رولن لئی، ہیر ای کلی کافی اے
پر توں فیر وی کیدو بن کے زہر پلاون دا سوچیں

اِملاک جدران ہوریں سلاہن جوگ نیں۔ ایس پراگے نوں جی آیاں نوں آکھنا مینوں اُمید اے آن والے کل تک سانوں اپنیاں رچناواں ضرور دین گے۔ ایہناں لئی ڈھیر شُبھ کامناواں۔

وڈی تُھک

بگّے نوں کیہ اس دے سارے ٹبر نوں لوکی تکدے تے وسواس پاروں منہ دوجے پاسے کر لیندے تے تھوہ لعنت کر دیاں تھکن لگ پیندے۔ ہولی ہولی بگے دا ٹبر جویں عادی جیہا ہو گیا۔ اوہناں نوں اوہناں دے سامنے نفرت نال تھک سٹن تے اکا غصا نہ اوندا سگوں کوئی تھک نہ سٹدا تے اوہ حیران جیہے ہو جاندے۔ شاید ایسے لئی بگا اپنا ٹبر ٹیر لے پنڈوں پر بت گندے تے سڑے ہوئے پانیاں آلی بنھ تے وسّوں کر گیا سی۔ اُس اوتھے کدوں واسی کیتی سی ایس بارے کسے گوہ کرن دی لوڑ ای نہیں سمجھی سی۔ بس انج سمجھو اوہ ازلاں توں اوتھوں دا سی۔ ایہہ سبھاں نوں پتہ سی اوہ چک ڈڈاں توں اٹھ کے ایتھے آ گئے سن پر کدوں اس دی کسے نوں پچھ پرتیت کرن دی لوڑ ای کوئی نہیں سی۔ بگا قوم دا سانسی سی۔ قوم لگدی اوہدی کجھ ہور سی پر سانسی ہون پاروں اوہدی قوم لک چھپ گئی سانس پناں لوکاں دے منہ چڑھ گیا۔ اوہناں دی بڈھی مائی جدوں پرنی کے ایتھے آئی سی اوس دسیا کہ اوہدا پیو دسدا سی کہ اوہ قوم دے سیال نیں۔ اس دا نکھیڑا کرن دی کسے نوں لوڑ ای نہیں سی۔ اوہ سیال سن یا نہیں سن سانسی ضرور ہان۔ لوکڑے آلیاں اوہناں دا سوشل بائکاٹ جیہا کیتا ہویا سی جس دا سرا کوئی لبھن دی کوشش کر دا تے بالکل نہ لبھدا۔

سانسی لوکڑے دی کسے شے نوں ہتھ نہیں سی لا سکدے۔ اوہناں پانی پیناں ہوندا تے نلکے نوں ہتھ لان نال نلکا پلیت ہو جاندا سی۔ نلکا کوئی مسلمان گیڑ دا تے اوہ بک یاں لپ نال پانی پی لیندے۔ ان پانی اوہناں دیاں پنن آلیاں دی جھولی وچ انج سٹیا جاندے جے سانسیانیاں نال ہتھ نہ لگدا۔ جے اوہ کسے کم واسطے پنڈ دے کسے بندے نوں ملن اوندے تے گھراں دے بوہے نال کتیاں ہار بہہ جاندے۔ کتا بلّا گھر دے اندر باہر آ جاندا پر کدی کوئی سانسی کسے گھر دے اندر نہیں جا سکدا سی۔ ہک واری بگے دا وڈا کا بیمار ہویا تے اس پنڈ دے حکیم نوں دوا دارو دے پیسے حکیم نوں پھڑائے نہیں سن

اوہدے ول سٹے سن۔ اوہ پیسے اوتھے پئے رہے جدوں بگے دا وڈکا اوتھوں ٹر گیا حکیم نے اوہا پیسے اپنے بوجھے وچ پا لئے۔ پیسے پلیت نہیں سن پر بگے دا وڈکا پلیت سی۔ ایہہ نہ سمجھ اون آلا بائیکاٹ سی۔

نکا جیہا پنڈ سی کوئی کتا بلا مجھ ڈنگر مر جاندا تے اوہناں نوں پنڈوں باہر سٹن دی ذمہ داری اوہناں سانسیاں دی ای سی۔ کِتے کتا مر جاندا بودے ہلے جمدے اٹھدے تے اڈدے لوکی نکاں تے ہتھ رکھ لیندے یاں انگلاں نال نک بند کر کے اوتھوں لنگھ جاندے۔ بگے سانسی دی لوڑ پے جاندی تدوں بگے دی پلیتی یاد نہ رہندی۔ کسے ہتھ سنیہا گھل کے سانسیاں دا کوئی جی اوندا کتا بلا دھریک کے دور کتے دریا ول یا ڈکھن ماہواریاں دیاں کوٹھڑیاں دے نیڑے سٹ اوندے۔ اوہناں نوں ایہناں مُرداراں کولوں جویں بو اوندی ای نہیں سی۔ نہ اوہ نک تے ہتھ رکھدے نہ انگلاں نال نک بند کردے۔ ہتھوں ہتھ مردار دیاں لتاں نال کوئی رسی یاں کپڑا وپڑا بنھ کے اس کم توں فارغ ہو جاندے۔ ایہہ وی سنیا سی اوہ مردار کھاندے وی نیں پر کسے اوہناں نوں مردار کھاندیاں پکاندیاں ویکھیا نہیں سی۔ سنیا سی اوہ گوہ پکا کے کھاندے نیں پر ایہہ وی پکی گل نہیں سی۔ اوہ سیہاں دا شکار ضرور کردے تے خوش ہو کے کھاندے پکاندے۔ کدی کوئی آکھدا اوہ امام شافعی دے منن آلے نیں۔ سانسی سارے حرام شے کھاندے نیں تے امام شافعی ہر شے معافی دا ورد وی کردے نیں۔ جنے منہ اونیاں گلاں پر پکی گل کوئی نہ کردا۔

سانسیاں دے مرداں دے لمے قد چیڑیاں کنڈاں تے سینے، انج ای زنانیاں وی شینہ جنیاں سدھا گجے ہار قد آلیاں۔ بگے داٹبر ودھدا جاندا پر اوہناں ڈھاریاں وچ ای سمائی جاندا جھڑ یاں ازلاں توں بنھ اتے بنیاں سن۔

لوکڑے وچ حکیم، مولوی، جراح تے دائیاں ہیسن پر اوہ سارے سانسیاں واہتے بنے ای نہیں سن۔ سانسی آپ ای مولوی آپ ای جراح تے سانسیانیاں آپ ہی دائیاں سن۔

بگے دی گھر آلی وی اپنی دائی آپ سی۔ جا تک وی اس آپ جمنے ہوندے سن تے آپے اوہناں دی دی صفائی کرنی ہوندی سی۔ بنھ اتے آناں جاناں انج تے منع نہیں سی پر اس پاسے کوئی آندا جاندا ای نہیں سی۔ اُس واسطے جا تک جمناں کوئی اوکھیائی نہیں سی اس ہک واری اپنے کوٹھے دے اگے بنے کچے تے ڈھلے جہے چوترے اتے ٹردیاں جا تک جم چھڈ یا سی۔ چوترے دی بنّی تھلے چھپڑ نال ملدی سی۔ اتنا ہویا کہ اٹھدیاں اس دا پیر ڈھلے چوترے وچ تھوڑا تھلے لہہ گیا۔ اس دوجے

پیر تے اپنا بھار پا کے پھسیا پیر باہر کڈھ لیا سی۔اس دیاں ٹنگاں وچکاروں ہولی ہولی رسدا لہو اوسے پیر تے آ لگیا۔اوہ لہو اس دے پیر باہر کڈھن نال اس کھڑوچ دی گلّی مٹی وچ رل مل گیا۔ایویں بے ملوما جیہا تھوڑا جیہا لہو سی اس نوں اباک جیہا آیا اس اوسے کھڑوچ وچ تھک سٹی تے پیراں نال اوتھے ای لہو جویں دفنا چھڈیا۔اس دا دل کچا پکا ہو رہیا سی اس ہک واری سکی جھ تے حلق نوں اکٹھا کیتا پر تھک جمع ای نہ ہوئی۔

اس نوں بگے دی گل یاد آئی تھک تھلے نہیں اچی جاہ سٹنی چاہی دی اے تے الار کے سٹنی چاہی دی اے۔اس ہک واری جندرے بنان آلے نوں تکیا سی جہڑا اوتھے بھٹھی وچ تھک دا سی۔ بھٹھی وچ ٹھنڈی بھبھل پئی ہوئی سی۔بھبھل جندرے بنان آلے دی تھک دا بھار نہ چک سکی۔بگے سوچیا جے تتے بلدے بھخدے کولے ہوندے اوہ بجھ جاندے۔بگا اس کولوں ہٹواں واہ واچر بیٹھا رہیا کہ تکے اوہ تھک اس بھبھل تے ای دوبارہ سٹدا اے یاں نہیں۔جندرے آلے ٹھنڈی بھبھل اتے کرونبل رکھی اس اتے نکے نکے لکڑی دے ٹوٹے رکھے تھلے تیلی لائی۔تھک اپنی جا تے پئی سی۔بگا ویکھدا رہیا کہ اگ تھک نوں کنج ساڑ دی اے۔اگ بھکھی تے چر مر ہو کے اگ وچ اگ ہوگئی۔بگے آکھیا تھک اچی سٹنی چاہی دی اے۔

اس ہولی جیہا کھنگ کے ایویں نکی جیہی اوس قبر تے سٹی اتے پیر ماریا تے جا تکڑی نوں ہتھاں وچ لے کے ویکھن لگ پئی۔بالکل بگے ہار کڑی سی ہو بہو اوہو بگے دیاں کیریاں اکھاں۔جا تکڑی کیریاں اکھیں بند کرن توں پہلاں نکی جیہی اباسی لئی۔بالکل بگے ہار تھوڑا جیہا منہ کھول کے اباسی لئی۔

بگا جہلم دریا تے وکٹوریہ پل مکمل ہون توں بعد جہڑی ریلوے لائن کندیاں ول جا رہی سی اوتھے مزدوری کرن گیا ہویا سی۔مزدوری مزدوری ای ہندی اے پر بگا اس مزدوری نوں بادشاہی سمجھدا سی۔

خوشاب توں اگے ریلوے لائن حالے وچھنی سی کہ اس دا انگریز سپروائزر بیمار ہوگیا۔گرمی دے دن، چارے پاسے اجاڑ پہاڑاں دے تھلے انگریز دا خیمہ سی۔اوہ کئی دناں توں بعد آندا تے کئی دن رہن دا سوچدا۔پہلے دن ای بیمار ہو جاندا۔مچھر فوجاں ہار اوندا فوجاں ہار مڑ جاندا۔جیوں فوجی دشمن تے ٹٹ پوندے نیں انج ای مچھر انگریز نوں پئے جاندے۔اس واری انگریز بیمار ہویا تے اس ست دن کم بند کرن دا حکم دتا۔بگا واپس کھیوڑے آ کے رکیا۔اس لونے دا وٹا چک لیا۔

اس دا وزن ادھ من تے ضرور ہوئے گا پر اس نوں وزن دا پتہ وی نہ لگا۔ اوہ ٹرین تے بیٹھا ہر مسافر ادھ ادھ من دے لون دے وٹے اپنیاں جھولیاں اپنیاں پیراں تھلے رکھ کے بیٹھے ہوئے سن۔ لون دا رنگ ہکو جیہا سی ایسے لئی کئی لوک اپنیاں جھولیاں وچ لون رکھ کے بیٹھے سن کہ کسے دوجے نال لون دا وٹا تبدیل نہ ہو جاوے۔ اس وی اپنیاں ٹنگاں کھلاریاں وچ جھولی بن گئی اس او تھے لون دا وٹا رکھ لیا۔ وکٹوریہ پل ٹرین جھولدی جھولدی کراس کردی سی اس تکیا لون وی جھولی وچ جھوٹے لے رہیا سی۔ ادھے من دا جھوٹا اس آکھیا۔

بگّا سانسی ریلوے آلے مزدوراں نال رہ رہ کے نرا بار دا سانسی نہیں رہ گیا سی اس نوں خوشاب توں کندیاں جتھے جتھے ریلوے لائن وچھدی جاندی اس نوں پتہ لگ جاندا کہ ہن لائن کتھوں موڑنی اے کتھوں جانیویں پئی ہوندی اے۔ جے جانیویں ہوندی اوہ دوجیاں مزدوراں توں پہلاں انگریز افسر نوں دس دیندا کہ ایتھے پتھر بوہتا پیناں اے۔ لائن مٹھہ لک اپڑی تے اس نوں اپنی زنانی یاد آئی فیر چھپڑ یاد آیا کچے چوترے دی ڈھلی مٹی یاد آئی اخیر اس نوں یار اللہ یاد آیا۔ یار اللہ یاد اوندیاں ای اس دا منہ وسواس کوڑ تے ٹھک نال بھری گیا۔ اس پتھر روڑی ول تکیا فیر لکڑ دیاں تختیاں ول تکیا تکدیاں سار ای اوہ سب کجھ بھل گیا۔ اس گیلی چکی اس نوں چکن واسطے دوجا مزدور اگے ہویا بگّے اکھ دے اشارے نال اس نوں پچھاں رہن دا آکھیا اس گیلی نوں تولیا اس نوں پتہ سی انج دیاں ہک دو گیلیاں ہور وی چک سکدا اے۔ اوہ مساں جیہا ہسیا پر اس دی کوڑ اندروں نہ نکلی۔

جدوں اوہ لون دے ادھ منے وٹّے نال سٹیشن تے اتریا اس پیدل دوتن کوہ پیدل چل کے اپنے بنھ آلے لوکڑے پہنچنا سی۔ راہ وچ اس بگلے تکے۔اس نوں جویں یقین ای نہ آیا بگلے تے اس جا اتے؟ بگلے دریا تے ہوندے نیں۔ پکھو جنگل بیلے وچ ہوندے نیں پر بگلا وی پکھنو اے اوہ کہڑی مٹی دا بنیا ہویا اے جہڑا اپنی ساک برادری نال نہیں رہندا وکھرا دریا دیاں کنڈھیاں تے سجری کڈھیاں ہویاں اوڑاں وچ باہندا تے اڈدا اے۔ جویں مٹھہ لک توں اس نوں اپنی مٹھی زنانی یاد آئی سی اوسے طرح بگلیاں نوں ویکھ کے اس نوں کیریاں اکھیں آلی دھی یاد آگئی۔ اوہ کوئی بگلی اے بگلی اپنیاں بگلیاں وچ شالا رہوے۔ اس ہڈک بھری کہ میں یار اللہ نوں کنج آکھاں کہ میریاں باہیں موڑ دیوے میری کیریاں اکھیں آلی جویں کڈھی سی انج ای پرتا دیوے۔ کتھے بادشاہ یار اللہ تے کتھے میری کیریاں اکھیں آلی کیری دھی۔ یار اللہ اس نوں اندے پاچھڑ یا سی۔

کیریاں اکھیں آلی موہندیاں پیاں ہویاں لوکڑے توں لہندے آلے پاسے رہندے بڈھے نوں یاد کیتا جہڑا ویاہ دیاں گنڈھاں لے کے چک چرتالی گیا۔ بڈھے دے تن پتر سن وڈا واہ وا منہ متھے لگن آلا سی۔ بھٹے تے منشی گیری کردا تے نال آلے شہروں اوندا ڈاکیا اس نوں ای آئے ہوئے خط دے جاندا۔ بڈھے دا پتر ای اوہ خط لوکاں تک اپڑا دیندا۔ باقی حالے دو نکے سن۔ بڈھے اخیر لے عمر قران حفظ کر لیا سی تے شبینیاں تے جا کے کجھ کما وی لیندا سی۔ بڈھا پردے رکھن آلا بندہ سی۔ ویاہ دیاں گنڈھاں لے جانیاں وچ چوانی اٹھیانی ہتھ لگ جاندی سی۔ چک چرتالی وچ اوہ دو گھراں وچ گنڈھ دین گیا۔ گنڈھاں ورتاندیاں رات ہوگئی تے اور اوتھے ای ٹک گیا۔ صبح اٹھیا روٹی پانی لے کے واپس جان لئی نکلیا تے نال آلے گھر دی چھت توں اس تے کسے رنگ ڈوہلیا۔ اس دا سینہ ٹھر گیا تے اکھیں اللہ دے شکرانے نال بھری گیاں۔ رسم مطابق جس گھروں اس تے رنگ ڈوہلیا گیا سی ہسدیاں ہسدیاں اس گھر داخل ہویا۔ وڈے نکے کڑیاں بڈھیاں منڈے بزرگ اوہنوں مبارک دین واسطے اس دے چار چفیرے ہو گئے۔ اوہ ویہڑا خوشیاں تے رنگاں نال بھری گیا۔ اس اپنی ہون آلی نونہہ نوں تکیا اس دے سر تے ہتھ پھیریا تے رج رج دعائیاں دتیاں۔ اوہناں رنگ برنگے کپڑیاں نال اوہ اپنے لوکڑے وچ وڑیا تے مبارکاں فیر شروع ہو گیاں۔ اس قران پاک دی آیت ''لئن شکرتم لازیدنکم'' پڑھی تے اس دیاں اکھیں شکرانے نال فیر بھری گیاں۔ کیریاں اکھیں آلی نوں اوہ بڈھا حافظ یاد آ گیا۔ اس دا دل کیتا یار اللہ دی ماں اوہدے پیو بگے تے اوسے طرح رنگ ڈوہلے پر چھیتی نال اس ایہہ خیال دلوں انج کڈھیا جویں اوہدا پیو مرداراں نوں کھچ دھروہ کے لوکڑیوں باہر کڈھدا سی۔

وڈی سرگ نوں پنیال اٹھیا اس مسیت وچ پھوڑ وی وچھانے سن استاویاں وچ پانی وی بھرناں سی نالے بانگ دینی سی اللہ نوں یاد کرناں سی تے نماز پڑھنی سی۔

بگا جاگدا پیا سی اس نوں یار اللہ کنج بھل سکدا سی۔ اس چنگا کھنگ کے منہ وچ ساری تھک اکٹھی کیتی تے تھک نوں الارن واسطے منجی اتے ہکواسا ہو کے اپنی آرک نال سہارا لے کے وڈی تھک سٹن لئی تیار ہو گیا۔

حرام بُرکی

بوٹا، اک مٹی نوں چُمدا ہویا جُثا سی جیہڑا ہنر نال نہیں، پیڑ وجھوں پچھانیا جاندا سی۔ اوہدا سارا بالپن مٹی وچ گواچ کے، تندوراں دے آل دوالے چکر لاندیاں تے بُھکھیاں اکھاں وچ روٹی دی مورت وسائے لنگھ گیا۔ اوہدی ماں اوہنوں ساون دیاں راتاں وچ آیتاں نوں لوری بنا کے سناؤندی کیونجو اوہ رب نوں وی ماں وانگوں نرم سمجھدی سی پر ماں چھیتی ہی چلی گئی۔ اک رات، جدوں امبر نوں کالے بدلاں کسے کمبل وانگوں ولیٹ لیا سی، ماں دے ہتھ ٹھنڈے ہو گئے۔ بوٹے دی دنیا دا پہلا خدا تے جنت دا پر چھاواں اوہدے ہتھاں وِچوں نکل گیا۔

اوس دن توں بُوٹے نوں رب صرف مٹی وچ لبھیا۔ ہر اِٹ، ہر ٹوئے وچوں اوہنوں رب دا پر چھاواں دِسدا سی۔ ویلے کول صبر نہیں ہوندا، اوہ وسدے ہوئے بندے نوں رج گھسیٹدا اے۔ بوٹا ویلے دے رگڑے وچ آ کے امیراں دے شہر تھلے دَبیا اک پتھر ورگا بندہ بن گیا۔ اوہدا پیو مزدوری کردیاں کردیاں کسے دن اِنج ای مُک گیا جِویں شاماں دی لو ہولی ہولی بجھ جاندی اے۔ اوہدے جنازے اُتے صرف بُوٹا سی تے مِٹّی۔ باقی سبھ اپنے اپنے رزق دیاں سانبھاں وچ لگے ہوے سن۔

بوٹا ہن رب نوں اک چپ دی کندھ سمجھدا سی جیہڑی ویکھدی تے سُن دی تاں ہے پر کدی ہِلدی نہیں۔ شہر دِیاں فیکٹریاں اوہدا رنگ، اوہدی سوچ، اوہدی زبان سبھ کجھ نوں گھٹے، مٹی نال لِتب گئیاں۔ اوہنے مٹی نوں اپنے کپڑیاں وچ سمایا پر اندر دی گھمبیرتا اوہ کسے نوں نہیں سی دَسدا۔ شاید اوہنوں ایہہ گل سمجھ آ چکی سی کہ کجھ دُکھ بولن نال مِٹدے نیں پر جے چُپ وچ رہن تاں اوہ ازل دا سچ بن جاندے نیں۔

دکھاں نوں اپنی ہڈیاں وچ سمون والا بوٹا، چھیتی ہی بڈھا لگن لگ پیا۔ اوہ چالھی ورہیاں دی حیاتی نوں صرف چپ وچ جی گیا۔ ماسی نے بیوہ دھی دے ویاہ دا بوجھ اوہدے موڈھیاں اُتے

رکھ دتا جیہڑی اوہدے توں دس ورہے چھوٹی سی ۔ اوہ بوجھ، حیاتی دے سارے تھکیویں سمیت بوٹا اپنے کول لے آیا۔

اِنج خالدہ، بوٹے دی بیوی بن گئی۔اوہ اُجڑیاں آساں نال، کرائے دے مکان تے ماٹھی جیہی حیاتی وچ مزدوری دیاں اِٹاں چُکدا رہیا۔ دو سال بعد پُتر آیا تے پھیر دو سال مگروں دھی آ گئی۔ بالاں نال صرف خوشیاں ای نہیں آندیاں، خرچے وی ودھ جاندے نیں۔ خالدہ ہن لوکاں دے گھراں وچ کم کرن لگ پئی، سمجھاوہ وی اک مزدور بن گئی۔ اِنج ایہہ گھر اک چپ تھکیویں دا ناں بن گیا۔

شہر دے اندر اک ہور شہر وسدا اے۔اوہ جیہڑا غریباں دیاں اکھاں توں لُکیا رہندا اے۔ ایہہ شہر جے سُفنیاں نال نَکو نک اے تے حقیقتاں نوں نوہندراں ماردے ہاسیاں نال وی بھریا ہویا اے۔ ایتھے ہر شئے دا مُل اے پر احساس دا چھاننا کِسے ہتھ وچ نہیں۔ اوہ سماج جتھے لباس عقیدت بن گئے نیں تے بھُکھ جرم۔ بوٹا، رِیتاں دی سواہ وچ لِبڑیا ہویا اوہ کبوتر سی جیہڑا نہ گُٹکیا، نہ اُڈ سکیا۔اوہ سوچدا اے کسے ویلے نوں جدوں اوہدی ماں دی قبر لئی گورکن نیں تھاں بڑی اوکھی دِتی سی، اوتھے اک وزیر دی بلّی مر گئی تاں مہنگے چٹے پتھر نال ''مقبرہ'' بن گیا سی ۔اوہ سوچدا اے اوہدی ماں دے قُلاں اُتے مولوی نہیں سی آیا تے ملک صاحب گھر پتر دا جنم ہویا تاں دیسی مرغے دی خوشبو وچ مولوی اوتھے دعا کرا رہیا سی ۔ جدوں موسیقی اُچی ہوئی تاں اوہدی زبان چپ رہی..... کیوں؟ شاید عقیدہ وی جتھّے دا ہووے، اوتھے ای بولدا اے۔

اوہدے لئی ہر رِیت اک کھجھ وانگوں اے ۔ اوہ سوچدا اے تے اپنے آپ نوں آکھدا اے: ''ساہ وی تاں اک رِیت ای اے جتھے ہر دھڑکن توں پہلاں رب کولوں اجازت منگنی پیندی اے۔''

اوہ ہر جمعے دیاں اذاناں سن کے اپنے کپڑے ٹھیک کردا اے پر ڈِھڈ وچ پئے رَولے نوں چپ نہیں کرا سکدا۔ اوہ جان دا اے، رِیت، عبادت، عقیدہ.....ایہہ سبھ کجھ اک ڈھانچہ نیں۔

اَتے بُھکھ؟ایہہ اوہ زہراے جیہڑا ہڈیاں وچ سما جاندا اے ۔ جے بُھکھ رِیتاں نوں ہڑپ کر جاوے؟ جے پُتر دے ہتھ وچ روٹی نہ ہووے؟ تے جے سُور، کھوتا، کُتا..... جتھاں نوں رب نیں حرام آکھیا اے پر سامنے صرف روٹی دی خوشبو ہووے؟

بوٹا، ہن ایمان نوں سوالاں دے چھاننے وِچوں چھانن لگ پیا اے۔ اوہ جان دا اے، رِیتاں رواجاں دی دنیا وچ، کجھ وی حلال نہیں، کیونجے ایتھے رب صرف کاغذاں تے کتاباں وچ ہوندا اے۔

پُتر دس سال دا ہو گیا پر سکول نہیں جا سکیا تے بیماری نال سُک کے ہڈیاں دی بک بن گیا اے۔ پچھلے وِیہہ دناں توں، ہر دن بوٹے لئی اک ویکھیا ہویا سُفنا سی جیہڑا نہ مکدا سی تے نہ جاگن دی اجازت دیندا۔ساہ وی ہن قرض وچ سن ، اُتوں گھر دا کرایہ.....اودھر کم نہیں سی لبھ رہیا پر بھُکھ دی اگ ہر دن ودھدی گئی۔ پہلاں اوہ اِٹاں چکن دی مزدوری کر دا سی ،اک دن دھپ وچ مُڑھکا چویا تاں اوہ ساہ لین لئی بیٹھ گیا، اوسے ویلے ٹھیکیدار دی سُولاں ورگی زبان وچوں نکلیا: ''بوٹیا! تیرے کولوں ہن کم نہیں ہوندا ، توں گھر بیٹھ'' تے اوہ کم توں گیا۔ پھیر اک فیکٹری وچ گیا تاں اک مزدور اوہنوں دسیا: ''ایتھے کم اوہنوں ملدا اے جیہڑا پیسے، نالے پچھان وی لیاوے''۔ بوٹے کول تاں فاقے سن ۔ اوتھوں وی پرت آیا ۔اوہدی بیوی اک سال توں ساہ دی مریض سی، رنگ پیلا پئے گیا تاں ہر ساہ نال کھنکن لگ پئی ۔اوہنوں وی کم توں جواب مل گیا، آکھن :''پہلاں علاج کرا، پھیر آویں''۔

چُلھا ہن صرف مٹی دا بُت بنیا کھڑا سی، گھر وچ کجھ وی نہ، کرائے دا بوجھ وکھرا..... اوہنے ہر بوہا کھڑکایا، ہر زبان توں جواب ملیا:''ساڈے اپنے ساہ قرضے تھلّے دَبے پئے نیں''۔

ملک صاحب کول مدد لئی گیا تاں جواب ملیا:''ناں لکھوا دے، ضرورت منداں دی لسٹ لمی اے، جس دن تیرا ناں آ گیا، بُلا لواں گے''۔ گھر وچ بیماری تے فاقیاں دی ڈین نیں دَند گڈ لئے..... بوٹا ہن اوہ فقیر سی جیہڑا ہر بوہے تو دھرکاریا جا چکا سی۔

اوس رات ..... اَت انھیر ا، جتھے نہ رب دا چانن سی نہ ضمیر دی لو۔ گھر وچ بیمار پُتر بھُکھا ، اَدھ ننگا منجی اُتے لیٹیا تے ڈِھڈ وچ پیڑ نال دوہرا ہو رہیا سی۔ خورے اوہ بھُکھ اکلی روٹی دی نہیں، دوا، دَارُو دی وی سی ۔ ہڈیاں نوں چُمدی کھل دَس رہی سی جویں اکھاں وچ روٹی دی مورت وی گواچ رہی ہووے۔ اودھر بوٹے دی بیمار بیوی نِکی دِھی نوں روٹی توں ٹالن لئی کھنگدی کھنگدی کہانی چھوہ لیندی اے تے وار وار بوٹے ول ویکھدی اے۔اک واری..... دو واری تے پھیر صرف چپ نوں تان کے ماں، دِھی وی بھُکھے ڈِھڈ منجی اُتے.....۔

محلّہ وی کِنّے کمال دے بندیاں دا اکٹھ اے جیہڑے جنازے اُتے آجاندے نیں مگر جیوندیاں دے ننگے جُثّیاں اُتے کپڑا نہیں پاندے۔ اخیراوہ بھُکھ دا ماریا باہر نکلیا، انھیرے وچ کجھ وی نہ لبھیا۔ پھیر اوہنے ویکھیا اک ٹُر یا جاندا مریل جیہا پھٹڑ کُتا..... اک پَل، اک ساہ..... اوہدی سوچ وی رب دے اَگے کنب گئی۔

اوہ اپنے آپ نال سوال کر دا اے: ''جے ایہہ نہ کوہیا تے میرا پُتر۔ جے اوہ مر گیا؟ جے میں اینھوں کھا لواں، کل نوں رب دی کتاب کیہڑے مونہہ نال کھولاں گا؟''

اوہ پھیر کُتے دے پھٹّاں نوں ویکھدا رہیا۔ کدی پُتر ول دھیان جاوے کدی بیوی ول تے کدی دھی ول.....

پھیر اگانہہ ودھن توں پہلاں اوس آکھیا: ''معاف کریں او ربّا! اج ساڈی روٹی ایہو ای اے۔'' اوہنے صرف اکھاں بند کیتیاں۔ کُتے دیاں ہڈیاں تے باپ دی چِیک..... اِکو ویلے وچ چِر کے اک ویکھن والے منظر وچ بدل گئیاں۔ اوس پَل بوٹا، صرف مجرم نہیں، کوئی ہیرو لگدا سی جیہڑا دِین نوں دانیاں وچ تول رہیا ہووے۔

ڈِھڈ دیاں کندھاں وچ بھکھ دا بھانبڑ سی۔ اوہ حرام شئے جیہڑی عمر بھر توں اوہدی زبان اُتے لعنت بنی رہی، ہن اوہدی ہانڈی وچ پکدی پئی سی۔

بیوی نیں دھی تے بیمار پتر نوں اوہدے توں وی پہلے کھوا دتا، رب وی شاید چپ سی۔

اوہدیاں سوچاں وچ اک سوال آکھڑا ہویا جو رب نوں پچھدا سی: ''ربا! کیہ حرام وی حلال ہو جاندا اے جدوں پُتر دیاں پسلیاں پچھے جا لگن؟''

تے رب..... اوہ ساون دے بدل وانگوں وَسیا وی نہیں۔ پھیر کتے دی بوٹی اُتے ولیٹی بُرکی اوہدی تھوتھی غیرت نوں ڈکارگئی۔ جدوں اوہنے بُرکی مونہہ نوں لائی تاں دنداں وچوں آواز آئی: ''سچ وی کدے ہاریا اے؟''۔ اوس ویلے اوہنے سوچیا، شاید رب نوں وی سمجھ نہ آئی ہووے کہ ایہہ ظلم اے یا قیامت۔ اوہ بُرکی صرف اوہدے گل وچ نہیں اُتری بلکہ ہر اوس بندے دے دل وچ اُتر گئی جیہڑا سچ نوں چھڈ کے رِیتاں نبھاندا اے۔ اوہدی روح اوس رات دا اک کتا بن گئی۔ اوہنے سوچیا جیہڑے پرہیز گار نیں، اوہ کتے دے گوشت نوں حرام آکھدے نیں پر غریب دے بال دِیاں سُکیاں باہواں نوں حلال؟

کجھ جواب نہیں آیا۔ صرف اک کتا رویا تے اوہوی اوہ آپے سی۔

جدوں ساریاں ڈِھڈ بھر لیا تاں اوہدی بیوی نیں پچھیا: ''کیہ ایہہ حرام سی...؟''

اوہ بولیا: ''تے بُھکھ! اوہ حلال سی؟''

پھیر گھنٹے کُو بعد پُتر نیں دو، تِن اوکھے ساہ لئے تے پورا ہو گیا۔ اوہدیاں اکھاں وچ اتھرو سن تے دل وچ غم دا بھانبڑ۔ اوہنے ایہہ سوچ کے اتھرو پونجھ لئے: ''چلو پُتر! رب کول بھکھے ڈِھڈ تاں نہیں گیا۔ اوہ رات ختم نہیں سی ہو رہی۔ چانن وی نہ ہویا۔ صرف اک آواز ریہہ گئی: ''میرے بال رُل گئے پر کسے سارا ای نہ لئی۔''

اوہ چھت دیاں موریاں تھلے بیٹھا، اسمان ول تکدا رہیا۔ نہ دعا لبھی، نہ بددعا۔ بس اک خالی چپ جیہڑی ہولی ہولی جُثے نوں وی خالی کردی جا رہی سی۔ اوہنوں لگا، شاید اسمان اوہنوں تکدا اے، شاید اوہ وی ہن نموشی وچ اے۔

اوہ پَل جدوں اک دن امیر دی دھی اپنے کتے لئی پیک کھانا کھولدی اے تاں اوہنوں ویکھ کے بوٹے دی دھی مونہہ وچ اپنی اُنگل چُبا کے ویکھدی اے۔

دھی آکھدی اے: ''ابا... مٹی کھا لیئے؟''۔

اوہدے ہتھ ای نہیں سارا جُثا وی کنب جاندا اے۔ اوہنوں لگدا اے شاید رب نیں وی اپنی کتاب وچوں بُوٹے ورگے ورقے پاڑ دِتے نیں۔ اوہنوں جیہڑی حیاتی ملی، اوہ جویں کنڈیاں وچ اگ اُتے رکھیا ہویا ساہ سی۔ ہر ساہ اک چھالے وانگ، ہر پَل اک پھاہ وانگ۔

محلے وچ خورے کس اُڈائی..... ''بوٹے نیں کُتا کھاہدا سی!''۔ اوہ گل جیہڑی اک سواہ سی، ہن چنگارا بن گئی اے۔ محلے دے مولوی دی آواز وچ طعنہ نہیں، پتھر اے۔ اوہ آکھدا اے: ''بوٹا گمراہ ہو گیا اے..... اوہ رب نوں وی ناراض کر بیٹھا اے۔''

اَتے رب؟ اوہ ہن وی چپ اے۔ نہ اوہدے ہتھ روٹی آئی، نہ گھر وچ چُلھا گرم ہویا۔ اوہنوں لوک نفرت نال نہیں ہمدردی نال مار دے نیں۔ اوہ ہمدردی جیہڑی جگر نوں چیر کے رکھ دیندی اے۔ اوہ سوچدا اے، شاید اوہ اک دن رب دے دربارے وی مجرم ٹھہرایا جاوے گا۔ شاید اوتھے وی ''حرام'' اوہنوں گواہی وانگوں لتاڑے گا۔

اک دن اوہ مسیت دے تھلے والیاں ٹوٹیاں کول بیٹھ کے ہتھ دھو رہیا سی۔ پچھے مولوی آ کے ٹھٹھا کیتا: ''صفائی ادھا ایمان اے پر تیرا تے کُتا وی صاف نہیں''۔اوہدے ہتھ اوتھے ای رُک گئے۔ اوہنے اوہناں ہتھاں ول ویکھیا جتھاں نال اوہنے اک پھٹڑ کتے دی ہڈی توڑی سی۔

اوہنے مولوی ول ویکھیا تے آکھیا: ''ایمان؟ اوہ تاں میرے کول ادھا وی نہیں پر بُھکھ پورے جُثے وچ اے۔''

اوہنوں لگا رب کتاباں وچ بندا اے تے بندہ قبر وچ اَتے ملاں دے ہتھ وچ نہ رب نہ رحم .....اوتھے صرف ڈر، الزام تے دھمکیاں نیں۔

جدوں محلے والے بوٹے نوں مارن آئے۔ اوہناں دے ہتھاں وچ'' ایمان'' سی، زبان اُتے اوہدے لئی لعناں، اَتے بوٹا؟ اوہ صرف اپنی دھی نوں سینے نال لائی بیٹھا سی۔

اک بولیا: ''حرام خور! کُتا کھان والا!.....؟''

بوٹا کھل کے ہسیا۔ اوہدا ہا سا اوہدی چپ وچ رَل گیا، اوہدی فقیری وچ رَل گیا تے اوہدے تھکیویں وچ وی۔ اوہنے آکھیا: ''جے رب چاہندا تاں اوہ تہانوں شرمندیاں کردا۔ میں تاں صرف اک باپ آں جیہڑا اپنی دھی نوں روٹی نہیں دے سکیا''۔ اوہناں نوں جواب نہ لبھیا تے اوہ چپ کر کے چلے گئے، اَتے بوٹے دی چپ اک تاریخ بن گئی۔

اک دن اوہ دھی نوں چپ کراندے ہوے آکھدا اے: ''پُتری !رب نہ لبھ، روٹی لبھ۔ رب کول تاں سارا جہان اے، تے روٹی؟ اوہ صرف اوہناں کول اے جیہڑے رب نوں وی خرید سکدے نیں''۔

اک رات بوٹے نیں دھی نوں تے بیوی نوں اخیری بُرکی دِتی۔اوہ چپ رہیا، ہسیا وی تے رب نوں ویکھیا... اوہ روٹی وچ نہ اسمان اُتے۔

اوہنے سوچیا: ''جے رب کدی آیا تے بھُکھا ہویا، میں اوہنوں وی روٹی کھواواں گا۔''

پھیر اپنے آپ نوں آکھدا اے: ''کملیا! رب نوں تاں بھُکھ ہی نہیں لگدی، پر دھی نوں تاں اک بوٹی وی نہیں لبھدی.....''

اوہنوں اپنے موئے پتر دی یاد آرہی سی، اوہنے سوچیا: ''سانوں حرام کھان اُتے مجبور کرن والے، رب دے سبھ توں وڈے گستاخ نیں''۔

اوہ بُرکی چُم کے ہولی جیہی آکھدا اے: ''ایہہ حلال نہیں پر پیار وچ وَسدی اے تے جتھے پیار وسدا اے، اوتھے رب وسدا اے۔''

اوہنوں یقین ہو گیا کہ رب اسماناں اُتے نہیں، اوہ تاں اوس پَل وچ سمایا اے جتھے اک باپ اپنی دھی دی بھکھ نوں غیرت توں وڈا سمجھ لیندا اے۔

سویرے لوکاں نوں اک دکان دے تھڑے اُتوں بوٹا لبھیا .....ہتھ وچ بچی دا کٹورا تے بُلھاں اُتے اوہ سکون جیہڑا صرف اوہناں نوں لبھدا اے جنھاں دیاں چیکاں اسمان وی سن کے چپ ہو جاوے۔ اوہدے سُکے بُلھاں اُتے اِنج لگدا سی جویں لکھیا ہووے: ''حرام اوہ لقمانہیں جیہڑا بھکھ وچ نِگل لیا جاوے، حرام اوہ اے جیہڑا بھکھ دا تماشا ویکھے۔

غلام فرید کاٹھیا

مترجم: ڈاکٹر مشتاق عادل

سونے دی چوری

عبدالکریم دے تکڑے ڈولیاں وچ لوہے نوں زرعی ہتھیاراں دی شکل وچ بدلن دی پوری طاقت ہائی۔ اوہ ترکڑا گھبرو ہوون دے نال سیانا کاریگر وی ہاء۔ اوہدے بنائے ہلاں دے پھالے، داتریاں، رنبے، کہیاں تے دوئے ہتھیاراں دے نال نال گھر دے ورتارے دیاں نکیاں موٹیاں شئیں دی دور دور تائیں دھم پئی ہوئی ہائی۔ انج تے اوہ نور پور دا رہائشی ہاء پر کم کار پاروں نیڑے نیڑے دے سارے پنڈاں وچ اوہندا آون جاون لگا راہندا ہاء۔ نکے زمیندار تے اپنے کم کراون کان اوہندی دکان تے آجاندے پر جے کدے کسے وڈے زمیندار دا کم آجاندا تاں اوہنوں اپنے ہتھیار چا کے اوہدے ڈیرے تے جانا پئے جاندا۔ ایہہ اوہدا جدی پشتی کم ہاء۔ اوہدا پیو وی ایہو کم کردا ہاء۔ اس توں پہلوں اوہدا دادا تے پڑدادا وی۔ اوہ نسلی لوہار ہائن تے نکی عمر وچ ای اوہنے ایہہ کم سکھ لیا۔ اوہ پڑھیا تے تھوڑا ہاء پر کاریگر بلا دا ہاء۔ اوہ نکے ہوندے دا اپنے پیو دے نال لوکاں دے گھراں وچ چھوٹے موٹے کم کرن نکلے، بھٹی تے چلہے ٹھیک کرن جاندا ہاء۔ اس لئی سارے علاقے دے زمینداراں تے واہی واناں دے گھراں وچ اس تو پردہ کوئی نہ کردا۔ غریب مزارعیاں تے عبدالکریم جہے کمیاں دیاں سوانیاں نوں تے خیر پردے وچ بہن دا ویلا ای کدوں لھبدا ہاء۔ علاقے دیاں وڈیاں حویلیاں وچ وی عبدالکریم دا آون جاون ہاء۔ جدوں اوہنوں کم کان سدیا جاندا تاں اوہ کسے وی اُچی حویلی وچ بنا کسے روک ٹوک دے جاوڑدا۔ علاقے دے سارے زمیندار تے واہی وان اوہنوں اپنے بالاں طرح پیار کردے تے ہر اوکھے سوکھے ویلے اوہنوں اپنی اولاد سمجھ کے اوہدے کم آوندے۔ انج ای بھرویں جسم آلا تر یہہ ورہیاں دا گھبرو لوہار عبدالکریم اوہناں دیاں عزتاں دی راکھی کردا۔ سہاوے دا ملک محمد دین تاں اوہنوں اپنے پتراں وانگ پیار کردا ہاء۔ جے

عبدالکریم نوں آیاں چوکھے دیہنہ ہو جاندے تاں اوہ نوکر نوں گھل کے اوہنوں سد لیندا تے کئی کئی دیہاڑے اپنے کول رکھدا بھاویں اوہ دیہاڑے پچھلے گاہکاں دے اوگھے گزر دے۔ مڑوی عبدالکریم ملک محمد دین توں اجازت لئے بناں کدے نور پور ناء مڑدا۔

عبدالکریم تریہہ ورہیاں دا بھرویں لوتھ آلا گھبرو جہندے ترکڑے لمے لمے ہتھ، موٹی کنّی اُتے گول جبڑیاں آلا بھریا بھریا منہ، سوہنے ہوٹھاں اُتے کٹویاں مچھاں تے لمی نک۔ کالے شاہ بھر بھٹیاں ہیٹھ چیرویاں اکھیں، جنہاں وچ ہر ویلے اک چمک جہی دسدی۔ اوہ ملک محمد دین دی وچکارویں دھی رحمتے توں بھگوڑا ہاء۔ عبدالکریم ملک محمد دین دی عزت نوں آپنی عزت سمجھدا ہاء تے رحمتے دیاں کملیاں گلاں دا کوئی جواب نہ دیندا۔ اوہ جتنا دور بھجدا رحمتے اتنا ای اوہدا پیچھا کر دی۔ جدوں دی رحمتے دے رویے وچ سختی آئی ہائی اودوں دا عبدالکریم سہاوے جاون توں کنّی کترینداہاء پر ملک محمد دین دا حکم ٹالنا اوہدے وس وچ ناہی۔ اوہ جتنے دیہاڑے ملک محمد دین دے گھر راہندا حویلی جان دی گھٹ توں گھٹ کوشش کردا پر رحمتے عبدالکریم دے حویلی آن دا موقعہ ضائع نا ہی کر دی تے عبدالکریم نوں کلاّ ویکھ کے کسے نہ کسے بہانے سامنے آ جاندی۔ عبدالکریم بچن دی پوری کوشش کردا پر رحمتے اوہنوں بچن دا کوئی موقعہ نہ دیندی۔ اجہے موقعیاں تے رحمتے اکو گل دہراندی ''کریے! توں لوہار ایں۔ کمّی ایں تاں کیہ اے؟ میں جے پر نجی تاں تیرے نال پرنیساں نہیں تاں ساری عمر ایویں پھر دی راہساں'' تے مڑ زبردستی اپنیاں بانہواں اوہدے گل وچ پا کے پچھدی ''توں مینوں ایتھوں کدوں لئے جاویں گا''۔ عبدالکریم نوں اجہے موقعیاں تے کجھ سُجھائی نہ دیندا تے اوہ جواب دتے بغیر گھبرا کے حویلی وچوں بھج جاندا۔ اک دیہاڑے ہاڑ دا ڈھلدا دیہنہ عبدالکریم دی بھٹھی طرح اگ وسار ہیا ہاء۔ عبدالکریم بھڑکدی اگ وچ ای کم کرن دا عادی ہاء۔ حویلی دے سارے وسنیک اپنے اپنے کمریاں دے وچ آرام کر دے پئے ہائن پر رحمتے مڑ مڑ کوئی نہ کوئی بہانہ بنا کے عبدالکریم کول آ کے اوہنوں اپنے پیار جتان دی کھیڈ کھیڈن وچ رجھی ہوئی ہائی۔ عبدالکریم اپنی عادت موجب ہتھوڑے نال کل نوں کٹن وچ رجھیا اوہدے ول دھیان نہیں دے رہیا ہاء۔ جدوں اوہنوں لگا جوں رحمتے اپنے کمرے ول ٹر گئی اے تاں اُس ہتھوڑا رکھ کے سکھ دا ساہ لیا تے متھے توں پگھر پوجھن لئی متھے تے ہتھ پھیر یا نالے لماں ساہ لئے کے جثہ ڈھلا چھڈ دتا۔ کجھ چر اکھیں بند کر کے اوہ رحمت دی چھیڑ چھاڑ بارے سوچن لگ پیا۔ اوہ اکھیں بند کر کے سینے دی بھٹھی وچ بلدی اگ دے سیک دی دل دی دھڑکن توں جاچ لان لگا۔

اوہدے ذہن وچ اپنے پنڈ دی نوری وی آئی۔ سانولے رنگ دی ہولے جہے جثّے آلی تے ترکھے نین نقشاں آلی، سوھنی چھوہر، حسینے دھرکھان دی دھی جنہاں دا گھر اوہناندے گھر دے نال ہاء۔ اوہ نوری نوں نت ملدا راہندا ہاء۔ کدے اپنے وہیڑے وچ تے کدے اوہنا دے ویڑے وچ۔ اوہ اس گلوں ہک دوئے نوں ناہن ملدے جوں ہک دوئے نوں پیار کردے ہائن۔ اوہناں دے ملن دی وجہ ایہہ ہائی جوں اوہ ایک دوئے نال لوڑ دیاں شئیں دا وٹاندرا کر دے ہائن تے اِسے گلوں اوہ اک دوئے اَل جاندے ہائن تے نالے عبدالکریم کان نوری کوئی اجہی شے ناہیں جیہڑی لبھنی اوکھی ہووے۔ حسینا دھرکھان کوئی غیر تا نہیں ہاء۔ دوہاں دا ہکو حاطہ جہندے وچ نکی جہی کدھولی۔ پتہ نہیں اوہناں دیاں کتنیاں پشتاں انجے ای گزر گئیاں۔ ترئے پشتاں دا تاں اوہنوں آپ نوں ہوش ہاء۔ نوری دا دادا تے اوہدا دادا۔ نوری دا پیو جہڑا اجے وی جیندا ہاء تے اوہدا پیو کجھ سال پہلے چلا نا کر گیا ہاء۔ نوری اوہدا بھرا تے اوہ آپ انتیاں نسلاں توں اکٹھی حیاتی گزریندے پئے ہائن۔ اس ساری حیاتی وچ نوری نوں کدے انج ناہ ویکھیا جیویں نوری وہندی ہائی۔ نہ کدے اُس اوہدی کنّی نوں باہیں نال جکڑیا تے نہ ای کدے اوہدے نال کوئی چھیڑ خانی کیتی بھاویں نکے ہوندیاں لا دے اکٹھے راہندے ہائن۔ گھر وچ ہکلّے ہوندیاں یا گھر توں باہر ڈھوراں دے واڑے وچ۔ نوری وی تے چھوہر ہائی۔ اوہ ایہندے نال رحمتے آلیاں حرکتاں کیوں ناہی کر دی۔ ایہہ حرکتاں لگدائے اُچی حویلی وچ رہن والی رحمتے کان ای ہائن۔ نوری اوہدے نال انجے ای گل کر دی ہائی جیویں اوہدا بھرا ماکھا کردا ہاء۔ اوہ میرے نال مرداں طرح گلاں کیوں کر دی اے؟

عبدالکریم نور پور دی نوری کولوں ادوں ملک محمد دین دی حویلی وچ واپس مڑیا جداں رحمتے اوہدے کنی آ کے بھُنکی۔ ''مینوں کدوں لے جاویں گا'' اوہدے ہوش ٹکانے آون تو پہلے ای رحمتے اوہندا ہتھوڑا چا کے بھج گئی۔ عبدالکریم گھبرا کے حویلی وچ نگہ ماری۔ اوتھے کوئی وی نہ دسیا۔ اُس اُسے ویلے اپنے سند چائے تے حویلیوں باہر نکل گیا۔

گرمیاں دے موسم دی چانئی رات وچ جدوں پُرے دی ہوا چلدی پئی ہووے تے اوہندی چس دی گل تاں اوہے ای دس سکدے نیں جہڑے رل کے بیٹھے ہوون۔ عبدالکریم کان اجہی رات ہوئی نہ ہوئی اک برابر۔ اوہ تاں سارے دیہنہ دا ہٹیا تھکیا گھوڑے وچ کے سون دا عادی ہا تے اج وی اوہ انجے گھوڑے وچ کے سُتا ہویا ہا۔ ڈھوراں دی راکھی کان ملک ہوراں اوہنوں کھڑک بڑکا رکھن دی

تکید وی کیتی ہائی پر اوہ سارے دیہنہ دا ہٹھیا تھکیا گھوڑے ویچ کے سون دا عادی ہا کیویں کھڑک بڑکا رکھدا۔ اوہنوں تے نال ستی رحمتے دے کولے پنڈے تے ساہواں دی خوشبو وی نہ جگا سکی۔ پتہ نہیں کدوں دی رحمتے اوہدے کول ستی ہوئی ہائی پر ایہہ اوہو ویلا ہاء جدوں رحمتے دے وڈے بھرا ملک اسماعیل دا حوصلہ جواب دے گیا۔ اُس رحمتے نوں گُت کولوں نپ کے منجی توں دھریکیا تے ہتھی پھدھے سوٹے دے وار عبدالکریم دیاں اکھاں کھول دتیاں۔ اوہ ابھڑ بھاندا اُٹھیا تے جہڑا کجھ اکھیں ویکھیا اوہ حیران کرن آلی گل ہائی۔ اس موقعے تے اوہندا عقل کم کر گیا تے گل دی جاچ لا کے اوتھوں بھج گیا۔ راہ وچ اوہنوں انج لگا جیویں کوئی شئے اوہندی پٹھڑی توں واہندی پئی اے۔

لہو دی دھار جد سرتوں پٹھڑی تائیں اپڑی تاں اُس ویلے اوہنوں سر وچ وجّی سٹ دی ضرب دی جاچ ہوئی۔

اُس بھجدے سدھا نور پور جا کے ساہ لیا۔ چانن رات دا تیجا پہر ھاء جدوں اس اپنے ویہڑے وچ پیر رکھیا۔ اُس ویکھیا جوں سارے گھر دے گھوک سُتے نیں تے ویہڑے دی ونڈ کرن آلی کدھولی دے پارنوری دے سارے گھر آلے وی سُتے پئے نیں۔ اُس ایک ویہلی منجھی کدھو لی دے کول گھتی تے لمّا پئے گیا۔ اُس سون کان بڑاٹل لایا پر نیندر کتھوں آوے؟ اوہدے ذہن اچ گزرے ویلے دا ڈراونا واقعہ مڑ مڑ آ جاندا۔ ملک محمد دین اوہندے بارے کیہ سوچیسیں۔

ملک اسماعیل جو کجھ اکھیں ویکھیا اوہ وی سچ ہاء۔ رحمتے ظالمن نوں پتہ نہیں کیہ ہو گیا ہاء۔ پتہ نہیں اوہ کدوں اوہندے کول واڑے وچ آئی ہائی، کدے اوہ پچھوتاندا جوں اوہ ملک صاحب دے گھر نہ گیا ہوندا۔ اوہنوں رحمتے دیاں عادتاں دا چنگی طرح چانن تے ہاء؟ اوہ مڑ وی ملک صاحب دے تھینہ وچ کیوں گیا؟ ملک محمد دین دے سدے تے جے اوہ جواب نہیں دے سکدا ہاء تاں نہ آون دا کوئی بہانہ تاں بنا سکدا ہاء۔ ہن کیہ بنسیں؟ ملک صاحب دی عزت تاں گھٹے اچ رل جاسیں۔ جدوں ملک نوں اس گل دا پتہ لگسیں ..... ''کدے کدے اوہنوں خیال آوندا'' ملک اسماعیل ہکلّے اوہنوں ویکھا اے۔ اُس ویلے اوہ ہکلّا ہاء نال کوئی نوکر شوکر کوئی نا سوں۔ ہوسکدا ئے اوہ اپنی عزت دا ماریا گل دا دبہ مار جاوے۔ اوہ اپنا بدنامہ آپ نہیں کر سکدا۔ اوہ آپ اپنی زبانوں آپ دی بھین نوں بدنام نہیں کر سکدا۔ تے ..... اس طرح دے ان گنت خیالاں رل کے اوہندی نیندر اڈا چھڈی۔

فجر دی بانگ ویلے نوری ویکھیا جوں عبدالکریم گھر آ کے منجی تے سُتا پیا اے تے مڑ مڑ پاسے پرتی جاندائے۔ اوس کدھولی دے دوئے پاسیوں سد ماریا ''کریمے! توں کدوں گھر آیا ایں؟ راتیں سوندیاں تائیں تو کوئی ناہیں آیا''۔ ایہہ سدسن کے کریم جیویں تر بھک گیا۔ سدسن کے اوہ ابھڑ بھاندا اٹھیجاتے انج لگدا ہاء بھائی اوہ ہن بھج پوسیں۔ اس ویکھیا جوں آپدے گھر وچ اے تے اوہندے سانہویں نوری کھلوتی گل کر دی پئی اے۔ اوہدے ذہن وچ چلن آلا طوفان جیویں کھلو گیا ہووے۔ اس سر وچوں اٹھیندی پیڑ دیاں ٹیساں توں مجبور ہو کے پھٹ تے ہتھ پھیر دیاں ہویاں نوری نال گل کرن دی کوشت کیتی پر بلارا اوہندے گل وچ پھس گیا۔ نوری نوں اوہندے بلارے توں اوہندے گھابرے ہون دی جاچ ہوگئی۔ اس عبدالکریم نوں سر تے ہتھ رکھے ویکھیا تاں چھال مار کے اوہناں دے ویہڑے وچ آ گئی۔ اس عبدالکریم دا ہتھ نپ کے پھٹ توں ہٹایا تاں اوتھے لہو جمیا ہویا ہاء۔ نوری گھابر گئی تے آپدے چھپرے نال پھٹ نوں ستھرا کر دیاں بولی ''اے کیہ ہویا اے؟ کیہی سٹ اے؟'' تے مڑاوہدے ولدے نوں اڈیکے بغیر ''ماسی، ماسی'' سد کے عبدالکریم دی ماں نوں جگاون لگ پئی پر عبدالکریم بھجی جاندی نوری دا ہتھ نپ کے اوہنوں ماں نو جگاون تو ڈک دتا۔ نوری چھال مار کے کدھولی ٹپی آپدے کوٹھے وچ گئی تے اوتھوں ہلدھر دی پڑی لئے آ کے عبدالکریم دے سر تے لا دتی۔ ایہناں دوہواں دا بلارا سُن کے نوری دا بھرا ماکھے وی جاگ پیا تے اُس ویکھیا جوں نوری عبدالکریم دے سر تے کجھ لیندی پئی ہائی۔ اوہ فکر وند ہو کے پر حوصلے نال کدھولی ٹپ کے اوہناں دے کول آیا تے پچھیا ''کیہ گل اے نوری؟ کریماں کداں آیا اے؟'' پتہ نہیں بھاؤ پر ایہدے سر وچ سٹ لگی ہوئی اے۔ میں پھٹ تے ہلدھر مل دتی اے۔ پھٹ وچ لہو وی وگدا ریہا اے پر ہن کھلو راسیں۔ نوری آپدے بھرا نوں ساری گل دسی۔ ماکھا گھابریا تے کوئی نہ پر فکر وند ہو کے نیڑے آیا تے سر دے ہلدھر لگے پھٹ نوں ٹٹول کے بولیا ''کریمیاں ایہہ دس بھئی سٹ کیویں لگی او''..... ''کجھ نہیں ماکھا بھاؤ ایویں ڈگ پیا ہا سوں۔ ٹھڈا آیا تے سمبل نہ سنگیا۔ ایڈی فکر آلی گل کائی نہیں''۔ عبدالکریم گل ٹالدیاں جواب دتا تے اوسے دیہنہ نماشیں جدوں پولیس عبدالکریم نوں پھدھن آئی تاں نوری تے ماکھے دے ہتھاں دے طوطے اُڈ گئے۔ دوہواں ٹبراں دے دوئے بندیاں نوں تاں سٹ لگی دا پتہ وی کوئی نا پر ماکھے تے نوری نوں ایہہ گل تاں معلوم ہائی۔ نور پور دے چوھدری امام دین دے ڈیرے توں جتھے پولیس آئی ہائی ایس گل دا پتہ لگا بھئی عبدالکریم سوہاوے دے ملک محمد دین دے گھروں چوری کیتی اے۔ ملک محمد دین

دے وڈے پُتر ملک اسماعیل اوہنوں سامان سنے موقعے توں پھدھ لیا ہا پر عبدالکریم ترکڑا ہا اس گلوں بھج گیا۔ بڑی وڈی چوری ہائی ہزاراں دا سونا ایک گٹھڑی اچ لئے کے بھجو ہاء پر پھدتج گیا۔ سونے دی گٹھڑی تاں ملکاں دے واڑے وچوں برآمد ہوگئی اے جتھے راتیں عبدالکریم سوندا ہاء۔ نوری ایہہ سنیا تا آکھیوس ''ایہہ چٹا کوڑا اے۔ عبدالکریم چوری نہیں کر سکدا'' ماکھے ولدا دتا۔ ''جداں مال وی برآمد ہوگیا، ملکاں سرتوں نپ وی لیا مڑ ایہہ کہیا کوڑ اے؟ اوہناں نوں عبدالکریم تے بہتان لاون دی کہڑی لوڑ ہائی۔ اوہناں تاں ایہنوں پتر بنایا ہویا ہاء''۔ ایہہ ٹھیک اے پر ماکھیا ایہہ سوچ بھئی آپاں وی بچپن توں لئے کے ہن تائیں حیاتی اکٹھیاں گزاری اے۔ کریہے کدے پیسے دھیلے یا سونے چاندی دا لالچ کیتا اے؟ اس کدے اجہی حرکت کیتی اے؟ نوری ہنجو پوجھدیاں ایہہ گل کیتی تے ماکھے جیوں نوری دے ہنجواں دی گوائی قبول لئی۔ ''ہاں! نوری انج ہویا تے کدے ناہیں..... پر..... پر میں آپ حیران آں''۔

اگلے دیہاڑے سہاوے وچ ملک دین محمد دے ڈیرے توں پولیس عبدالکریم نوں بھری پنچایت دے سانہویں ہتھکڑیاں مار کے لئے جاون لگی تاں سہاوے دے سئے سارے بندے اوتھے اکٹھے ہو گئے ہائن۔ اوہناں ساریاں دے سانہویں عبدالکریم آپ اقبال جرم کر لیا۔ پولیس دی جیپ ٹرن لگی تاں ملک محمد دین تے تھہینہ دے دوئے وڈیریاں تھانیدار نال ہتھ ملایا۔ چھیکڑ تے ملک محمد دین ہتھ ملا کے متھے تے رکھیا ای ہاسوں جے جیپ ٹر پئی۔ عین اس ویلے پچھلی سیٹ تے بیٹھا ملزم عبدالکریم ملک دیاں اکھاں دے سانہویں آ گیا۔ اس متھے تے ہتھ رکھدیاں ملک محمد دین دیاں اکھیں وچ ویکھیا تاں اوہنوں انج لگا جیویں اوہندیاں اکھیں وچ رحم دی چمک ہووے جہڑی وچوں سچائی صاف دسدی پئی ہائی۔ انج لگا جیویں اوہ آہندا پیا ہووے ''عبدالکریم! پترا! توں میری لاج رکھ لئی۔ اس گل وچ کوئی شک نہیں جوں توں بے گناہ ایں'' تے عبدالکریم وی ملک صاحب دے اٹھے ہتھ دے جواب اچ اپنا ہتھ متھے تے رکھ دتا۔ اوہنوں سلام کرن کان، اوہدا شکریہ ادا کرن کان۔

بابا دتا

پنڈ دے وڈے تلاب دے کنڈھے تے بیٹھا بابا دتا ہمیش وانگوں دنیا و مافیہا توں بے خبر ہو کے سر نیہوائے بیٹھا سی تے آپنے ہتھ وچ پھڑے تیلے نال مٹی تے لیکاں لائی جاندا سی، خورے اوہ کیہڑا حساب سی جیہڑا مکن وچ ای نہیں سی آ رہیا۔ جدوں ویکھو جتھے ویکھو بابا دتا کسے نہ کسے تھاں تے بیٹھا زمین تے لیکاں چھکی جاندا سی، کدیں تلاب دے کنڈھے تے، تے کدی میت والے تھلے تے، کدی پرائمری سکول دیاں پوہڑیاں تے، تے کدی کسے گلی دے نکر وچ بیٹھا ہوندا سی، پر جتھے وی ہوندا سی کم تے اکوای سی۔

میں کولوں لنگھدیاں بابے دتے نوں سلام کیتا، ایہہ جاندیاں بجھدیاں کہ اوہدے ولوں کوئی جواب نہیں آنا، تے اوہوای ہویا، بابے نے جواب تے کیہ دینا سی میرے ول ویکھنا وی گوارا نہ کیتا۔

پر پنڈ دی رہتل وچ وڈا بھانویں جواب دیوے یا نہ دیوے نکیاں اتے ایہہ فرض ہوندا اے کہ جد تے جتھے کوئی وڈا بزرگ نظری پووے اوہنوں سلام کیتا جائے، ایسے ادب دی وجہ نال سارے پنڈ دے بال تے جوان بابے دتے نوں لنگھدیاں ٹپدیاں سلام کری جاندے پر بابا کسے دے وی سلام دا جواب نہ دیندا سی۔

بابے دتے دی عمر کوئی نوے ورہیاں دے نیڑے ہونی اے، جس دی وجہ نال اوہدا کجھ وی نکل آیا سی تے ہن اوہ سوٹی دے سہارے بغیر ٹر وی نہیں سی سکدا۔ بابے دتے دے لباس وچ چٹے رنگ دا کرتہ، جیہڑا کہ میل کچیل دی وجہ نال آپنا رنگ بدلا گیا سی تے ہن ایہہ نہیں سی کہیا جا سکدا کہ اسدا رنگ پیلا اے کہ بھورا، کرتے دا کپڑا بہتے عرصے تک استعمال کرن دی وجہ نال کنڈ توں موہڑیاں کولوں ایناں باریک ہو چکیا سی کہ اوہدے چوں پنڈا جھاتیاں ماردا سی تے انج لگدا سی کہ ہن پاٹیا کے پاٹیا۔

کرتے تھلے نیلے آسمانی رنگ دی دھوتی جہدی حالت وی کجھ کرتے ورگی ای سی ، چاچا دتا دھوتی نوں اینا چُک کے بنھدا کہ اوہدیاں پنڈلیاں ہمیشہ ننگیاں رہندیاں سن۔ سر تے چٹے رنگ دی نکی جیہی پگ بدھی ہوندی سی ، اس پگ دے تھلوں نکلدیاں والاں دیاں لٹاں انج لگدیاں سن جوں کسے وڈے پہاڑی وٹے تھلوں پانی دا چشمہ پھٹ رہیا ہووے۔ چٹی پگ تے چٹے والاں اتے موساں دی دھوڑ مٹی، تے صفائی نہ ہوون نے ایسے آثار پیدا کیتے سن کہ اوہ انج رل مل گئے سن کہ اوہناں دیاں حداں ناپن لئی نظیر لانی پینڈی سی۔ پیراں وچ نسواری چمڑے دی کھیڑی جیہڑی اینی بوسیدہ ہو چکی سی کہ اوہدے گھسے ہوئے تھلے وچوں بابے دیاں انگلاں تھلے آندی مٹی تے لگدیاں سن۔ بابے دے لباس دا ہک لازمی حصہ ہک لمی سوٹی سی جس دی لمبائی اوس دے قد دے برابر سی نالے اوہ اینی پرانی سی کہ شاید ایہہ بابے نے اوس ویلے آپنیاں بکریاں لئی لاہنگی لاہندیاں ہویاں بنائی ہووے جداوہ بکریاں چاردا سی۔

انج تے ساڈے پنڈ وچ بہوں سارے بابے سن ، جیویں بابا جھورا، بابا علی، بابا محمد، بابا فتح خان جیہڑا بابا پھتو دے ناں توں مشہور سی، تے بابا رحمتا۔ سارے بابیاں دے وکھرے وکھرے چاء سن ، کوئی ہل پنجالی دا دلدادہ سی تے کوئی داناں دے کراہ دا شوکی ، کوئی آپنی جوانی دے میلیاں وچ کوڈی دے مقابلیاں نوں یاد کردا رہندا تے کوئی مجھاں گانواں دیاں قسماں تے منڈیاں دے بھا تا دیاں رپوٹاں جاری کردا رہندا، کسے نوں سارے پنڈ دیاں زمیناں دے کھیوٹ تے خسرے انج یاد ہوندے جوں اوہ پنڈ دا واسی نہیں بلکہ پٹوار خانے دا کیڑا ہووے جس نے سارے لٹھے تے کھاتے زبانی یاد کیتے ہوون۔ ایہناں ساریاں بابیاں دیاں وکھریاں وکھریاں بیٹھکاں سن ، جتھے ایہہ تقریباً روزانہ ای اکٹھے ہوندے سن، مشترکہ تھاں سی مسیت یا پنڈ دے تلاں تے لگا وڈا پیپل جس دی چھاں وچ یا سیالے اندر دھپ سیکن لئی سارے بابے سویرے ٹکر پانی کھا کے آہندے سن تے دیگر ویلے تیکر ایہہ محفل لگدی سی جس وچ پنڈ دے مسائل، ملکی صورتحال ، جانوراں دیاں بیماریاں تے علاج معالجے توں لے کے بالاں دے رشتیاں تیکر سارے معاملات تے غور وفکر ہوندا سی۔

پر بابا دتا اوہناں محفلاں وچوں کسے وی محفل دا حصہ نہ تے کدیں ماضی وچ رہیا سی نہ ای ہن بندا سی، اوہ آپنی دنیا وچ مست رہن والا وکھرا ای جی سی۔ پر اوہدی ایہہ چپ پہلے نہیں سی ہوندی ، نکیاں ہوندیاں جد میں بابے نوں ویکھیا (میرے لئی تے اوہ آج توں پندھراں ویہہ ورہیاں پہلاں وی بابا ای سی) تے بابے نے روز سویرے دس پندھراں بکریاں آگے لائیاں ہوندیاں تے کسیاں ول

جاندا پئیا ہوندا تے فیر نماشاں توں تھوڑا جیہا پہلاں اوسے طرح واپس آندیاں دسدا سی۔ اوہدی آل اولاد تے ہے سی نہیں کیوں جے اوس نے ویاہ کیتا ای نہیں سی، ماں پیو تے یقیناً رب نوں پیارے ہو چکے سن، بھین بھرانواں یا دوجیاں رشتہ داراں دا کدی اساں ذکر نہیں سنیا، یا فیر ماڑیاں بندیاں دے نال تے فیر ماڑا وی ایہو جیہیا جس دا اگ پچھ کوئی وی نہ ہووے کون رشتہ جوڑدا اے۔ اوس ویلے بابا دتا گلی وچ جاندیاں جاندیاں بکریاں نال انج گلاں کردا جاندا ہوندا جوں کوئی دو پرانے سنگتی دل دیاں گلاں کر رہے ہوون تے ایسے دوران آندے جاندے جوان یا بال اوہنوں سلام آہندے تے اوہ بکریاں نال گل جاری رکھدیاں ہویاں وچ ای سلام دا جواب وی دے دیندا۔

بابا بہت گل باتی نہیں سی، بس ہک یا دو جملیاں وچ جواب دیندا تے اگے ٹر پیندا، نکے نکے بال جد اوس نال کوئی شرارت کردے جوں پنڈ دیاں بالا دی عادت ہوندی اے تے اوہناں نوں جھاڑ جھپاڑ وی کر دیندا تے شامیں اوہناں دے بوہے تے جا کے اوس دے ابے یا چاچے نوں بالاں بارے دس وی آندا، جس تے کئی ماں پیو تے بالاں دی چھتر پریڈ کر دیندے پر کئی الٹا بابے نوں جھاڑ جھپاڑ کے ٹور دیندے جس نال اوہناں بالاں نوں ہلا شیری ملدی تے فیر بابے نوں ہور تنگ کردے۔

بابا کدی کدی مسیتے وی جاندا سی پر اوہ جدوں وی مسیتے جاندا اوہنوں انج لگدا جے لوکی اوہدے نال کھلوون توں کتراندے نیں تے ہک دو واری تے اوہنے کسّی تے وضو ساردیاں دو بندیاں نوں ایس بارے گل کردیاں وی سنیا کہ بابے کولوں پسینے دی واس آندی اے تے بکریاں دی بو دی وجہ نال نیڑے کھلون نہیں ہوندا۔ اوس زمانے وچ ہر گھر وچ ڈنگر رکھے جاندے سن تے ڈنگراں دی واس آونا کوئی وڈی گل نہیں سی، خیر ماڑے بندے دی واس وی زیادہ ای ہوندی اے۔

بابے نے مسیتے جانا چھڈ دتا۔ ہک دیہاڑے جد بابا نماشاں ویلے بکریاں نوں اگے لائے گھر ول مڑدا جد پنڈ دے پیپل کولوں لنگھیا تے پیپل تھلے منجے تے بیٹھے حاجی ہوراں نے واج ماری، خیر دتے دی، مڑ آئے او خیری صلا، بابے نے سلام دا جواب دتا تے اوسے مٹھی مٹھی رفتار نال ٹردا رہیا۔ ایس توں پہلاں کہ اوہ پیپل توں آگے نکل جاندا حاجی ہوراں دو جا سوال جڑھ دتا، دتیا ہن مسیتے نہیں آندا؟

بابے دتے نے اوسے ہلکی ہلکی چال ٹردیاں ہولی جئی جواب دتا۔

ہن رب نوں باہر ای مل لیناں واں، مسیتے رش ہوندا اے تے رب نوں ساریاں نوں سننا پیندا اے، باہر میں تے اوہ کلم کلے ہونے آں۔

باہر کتھے؟

حاجی ہوراں اوہدی گل سنی ان سنی کر کے سوال جڑھیا، کیوں جے پنڈ وچ ماڑیاں دی گل سنن تے سمجھن دا رواج گھٹ ای ہوندا اے اوہناں دی ہر گل نوں کھچ ای بنائی دی اے۔

ہر ایس واری بابے دے جواب نے ساریاں نوں چپ لا دتی۔

''کتے وی، جتھے میرا دل کرے سد لینا واں، تے اوہ آ وی جاندا اے، منجے تے، کوٹھے تے، واڑے وچ، کسی دے ڈھائے تے یا فیر رکھاں دی چھاں وچ''۔

بابا دتا ٹردیاں ٹردیاں بولدا رہیا تے آگے نکل گیا پر پپل تھلے بیٹھے حاجی صاحب تے دوجے لوکاں نوں جیہڑے کجھ ویلے پہلاں بابے دیاں گلاں تے ہس رہے سن، ہک دوجے دا منہ تکن لگ پئے، لگدا سی اوہناں نوں بابے دیاں کہیاں گلاں کجھ کجھ سمجھ لگن لگ پئیاں سن۔

خیر گل آئی گئی ہوگئی پر اوہناں دناں وچ ای ہک ہور واقعہ ہویا جس نے پنڈ والیاں نو ہلا کے رکھ چھڈیا۔

ہک دیہاڑے گھروں لک کے فلم ویکھن شہر جان والے کجھ نوجوان جدادھی راتیں مڑے تے گلی وچوں لنگھدیاں جس ویلے پنڈ وچ ہر پاسے ڈونگھی خاموشی سی تے کسے کسے ویلے پنڈ توں دور کسے گدڑ دی واج آ جاندی جس دے جواب وچ پنڈ دے کسے پاسوں کجھ کتے اتانہہ نوں منہ کر کے بھوک دیندے جوں اوہناں جوابی حملہ کر چھڈیا ہووے۔ یا فیر کسے رکھ تے بیٹھا الّو کسے کسے ویلے اپنی مخصوص آواز کڈھدا۔

اس ڈونگھی خاموشی تے گھپ ہنیرے وچ جد اوہ بابے دتے دے گھر کولوں لنگھے تے اوہناں نوں اندروں گلاں دی واج کنی پئی تے اوہناں دے پیر اوتھے ای کھلو گئے تے اوہناں آپس وچ ہک دوجے نال سوال کیتے۔

بابا ایس ویلے کدھے نال گلاں کر رہیا اے؟

پر بابا تے ہکلا رہندا اے؟

بابے دا کوئی پروہنا وی کدی نہیں آیا؟

ایہناں سوالاں اوہناں دے تجسس نوں ہوا دتی۔

کون ہوسکدا اے؟

کوئی وی ہووے فیر ایس ویلے؟

ادھی راتیں؟

پہلاں تے اوہناں کہیا کہ چھڈو پرے سانوں کیہ، کوئی وی ہووے، ہوندا رہوے۔ پر فیر وی تجسس دے ودھدے ہوئے کالے بدل نے اوہناں دے پیر پھڑ لئے تے اوہناں تحقیق دا فیصلہ کیتا تے اوہناں بابے دے گھر وچ داخل ہوون دا ارادہ کیتا۔

نالے ایہہ کیہڑا مشکل کم سی بابے دے گھر کیہڑا بوہا سی یا کندھاں سن، بابے دے گھر دے بوہے وچ گیٹ یا بوہے ناں دی کوئی شے نہیں سی بس کنڈیاں دا بنایا گیا ہک پردہ سی جس نوں چک کے بابا گیٹ دے اگے رکھ چھڈیا سی تاں جے بکریاں نوں ڈکا لگا رہوے، کندھاں وی کوئی پکیاں تے اچیاں نہیں سن گیٹ آلی تھاں دے آل دوالے مٹی تے وٹیاں دی نکی جیہی کندھ جس دی اچائی کوئی ڈھائی کو فٹ سی، جیہنوں ٹپنا اوہناں جواناں لئی تے کیہ مشکل ہونا سی بلکہ اس نوں تے کوئی دس سال دا منڈا وی آرام نال ٹپ سکدا سی۔ ویہڑا کچا تے ہک پاسے بکریاں دا واڑا تے اس دے بلکل سامنے ہک نکا جیہا کوٹھا جس دیاں کندھاں اٹاں دیاں تے چھت کانیاں دی سی، تے کندھاں وچوں تھاں تھاں توں نکلیاں اٹاں ہوا روشنی تے اندروں باہر یا باہروں اندر ویکھن دے کم آندیاں سن۔ بوہے دے اگے ہک چھپر سی جیہدی چھت کانیاں دی تے اگلے پاسے دو لکڑ دے بالیاں دے سہارے کھلوتا ہویا سی ، اس گھر وچ عام گھراں دی طرح کوئی رسوئی، ٹھیالی یا چلہا چاہیانی کجھ وی نہیں سی کیوں جے بابا دتا کھان پکان دا کم نہیں سی کردا بلکہ آپنے گھر توں دو تین گھر چھوڑ کے ماسی مختار دے گھروں کھاندا سی۔ ماسی مختار دا پتر میرا یار سی تے میں کئی وار ایہہ عجیب نظارہ ویکھیا کہ بابا دتا چپ چپیتا اوہناں دے گھر آندا تے بوہے دے کول ڈٹھری ہوئی منجی تے بہہ جاندا تے ماسی کجھ پچھے دسے بغیر ہک چھکور وچ بابے دی روٹی تے سالن دا پیالا بابے دے سامنے رکھ چھڈ دی تے کول پئے ہوئے گھڑے چوں پانی دی ٹاس بھر کے بابے کول رکھ دیندی ، بابا چپ کر کے ہولی ہولی برکیاں لیندا تے اس دوران نہ کسی نال کوئی گل کردا تے نہ ہی آل دوالے کسے وی شے ول اکھ چک کے تکدا، بس آپنے روٹی سالن ول دھیان رکھ کے کھاندا تے آخر تے خالی تھالی چھکور وچ مودھی مار کے چپ کر کے اٹھدا تے بوہے توں باہر نکل جاندا سی ، اسنے کدی آن لگیاں سلام نہیں سی کیتا تے نہ ہی جان لگیاں کدی شکریہ ادا کیتی یا کوئی دعا دتی، اودھے آن دے ٹائم پکے سن تے ماسی مختار وی اوہناں ٹیماں دا بڑا خیال رکھدی سی جتھے وی

ہوندی ویلے سر گھر آجاندی۔ میں اس چپ چپیتی خدمت دے رشتے نوں ویکھ کے حیران وی ہوندا تے ماسی کولوں پچھدا کہ ماسی نہ ایہہ تہاڈا رشتہ دار، نہ ای تہاڈے تے کوئی بھار کہ تسی ہر روز پکے ٹیم تے اپڑناں ہوندا اے کہ کدھرے بابا آوے تے مڑ نہ جاوے، تے نہ اوہدے ولوں کوئی دعا۔

کیہ فیدا ایس کشت دا؟

کیوں اوہنے آپ نوں ذمہ داریاں دیاں بیڑیاں پائیاں ہوئیاں نیں؟

تے ماسی وی بس ہس چھڈ دی تے کہندی سانوں کیہڑا اس واسطے وکھرا پکاونا پیندا اے، نہ دئے دعا میری ڈیوٹی میں پوری کرنی آں اوہ وچارا کلا بندہ کتھے چلہے چوکی دے چکر وچ پے سکدا اے۔

خیر منڈیاں نے کنڈیاں دا گیٹ چک کے پاسے رکھیا تے پباں بھار ٹردے ہوئیاں کوٹھے کول اپڑ گئے اوہناں دے اندر آن تے بکریاں وچ ہلکی جیہی ہل چل ہوئی پر فیر او چپ کر گئیاں، کمرے چوں ہالے وی گلاں دی واج آرہی سی۔ اوہناں نے کندھ نال کن لا کے سنن دی کوشش کیتی پر آواز اینی ہلکی سی کہ کجھ سمجھ نہیں سی آندی، فیر اوہناں چوں ہک منڈے نے اشارہ کر کے دوجیاں نوں آپنے ول سدیا تے کندھ چوں نکلی اٹ دی تھاں چوں اندر ویکھن دی کوشش کیتی، اندر بلدے دیوے دی لو وچ اندر دا نظارہ صاف دسدا پیا سی، بابا آپنی نکی جیہی واہنڑی منجی تے لتاں لمکا کے بیٹھا سی تے آپنے مخصوص انداز نال ہتھ وچ سوٹی پھڑ کے زمین تے کجھ لکھ رہیا سی تے نال نال گلاں وی کیتی جا رہیا سی، اوس دیوے دی رشنائی وچ صاف دسدا پیا سی کہ بابا کلا سی تے سارا کمرہ خالی۔

کدھرے بابے دا دماغ تے نہیں خراب ہو گیا؟ بابا جھلا تے نہیں ہو گیا؟ جو ادھی راتیں آپنے آپ نال بولی جاندا اے۔ منڈیاں نے ہک جھٹ لئی سوچیا۔

ہن اوہناں کندھ دی موری توں اکھاں ہٹا کے کن لا چھڈے کہ بابے دیاں گلاں اوہناں دے کنے پے سکن۔

پر جوں جوں اوہ سندے رہے اوہناں دے متھے توں پسینے دیاں لاٹاں پھٹن لگ پئیاں تے لتاں توں جان نکلنا شروع ہو گئی۔

کیوں جے بابا ہور کسے نال نہیں رب نال گلاں کر رہیا سی، اوہناں دے ذہناں وچ بابے دے پیل دے سامنیوں لنگھدیاں حاجی ہوراں نوں آکھے الفاظ گونجن لگ پئے۔

"ہن رب نوں باہرای مل لیناں واں، مسیتے رش ہوندا اے تے رب نوں ساریاں نوں سنّنا پیندا اے، باہر میں تے اوہ کلم کلے ہونے آں،"

مطلب بابا رب نال۔۔۔۔۔۔؟

بابے نے رب نوں سدیا ہویا اے؟

تے رب آیا وی ہویا اے؟

ایہناں خیالاں اوہناں دے پیراں ہیٹھوں زمین چھک لئی، تے ہن اوہناں سارا زور اس گل تے لا دتا جے رب تے بابے دے وچکار ہوون والے مکالمے نوں سنیا جا سکے۔ پر مکالمے دا اِک جملہ ای سن کے اوہناں نوں انج لگا جوں اوہناں دے ناں کوئی وارنٹ نکل آیا ہووے تے تھانیدار نے اوہناں نوں ہتھکڑیاں لان لئی پنڈ اتے ریڈ مار دتا ہووے۔

بابا زمی تے سوٹی بھیر دیاں آکھ رہیا سی " تیرے بندے بڑے عجب نیں لینا دینا کجھ وی نہیں، اینویں ای آندیاں جاندیاں واجاں ماردے نیں، بالاں نوں پچھے لاندے نیں، میریاں بکریاں مسکینیاں نوں وی کراہ پان لئی وٹے ماردے نیں۔ ہن تے میں مسیتے وی نہیں جاندا، اوہناں دے کول باہندا وی نہیں فیر کیوں مینوں چھیڑ دے نیں۔

بس توں اوہناں نوں سمجھا دے۔۔۔۔۔مینوں تنگ نہ کریا کرن۔"

منڈیاں نے جد آپنے کنی وڈی سرکار دے اگے آپنی شکائت سنی تے اوہناں نوں انج لگا جوں ہنے کوئی عزاب آوے گا تے آنن فانن سارا پنڈ سڑ کے سواہ ہو جاوے گا۔

اوہ پچھلے پیری دوڑے تے آپنیاں آپنیاں بستریاں وچ وڑ گئے ، اوہناں چوں تے ہک دونوں تیز بخار نے پھڑ لیا۔

سویر تیکر ایہہ واقعہ جنگل دی آگ وانگوں اوہناں منڈیاں دی راہیں پنڈ دے کونے کونے وچ اپڑ گیا۔

ون سونیاں گلاں ہوئیاں، کجھ نے بابے دی ایس حرکت نوں بغاوت قرار دتا تے بابے نوں سبق سکھانے دا فیصلہ سنایا پر فیر سیانیاں نے اوہناں نوں سمجھایا کہ ویکھو, وڈی سرکار نال رابطے کوئی عام گل نہیں، فیر وڈی سرکار دا سد تے آوی جانا ایہہ تے بہت پہنچ دی گل اے، ایس لئی نیویں ڈھالو تے رب کولوں توبہ کرو تے اگوں توں بابے دی عزت کریا کرو۔

ایس واقعے توں بعد کسے نے وی بابے نوں نہیں چھیڑیا تے نہ ای کوئی کھچ ماری، سارے بس بابے نوں آندیاں جاندیاں سلام کردے نیں، بابا اگوں آرہیا ہووے تے پاسے ہو کے کھلو رہندے نیں تے جد بابا پیل دے کول دی لنگھدا اے تے سارے گلاں کرن والے چپ سادھ لیندے نیں تے بابے دے لنگھن دا انتظار کردے نیں۔

بابے دے نال پنڈ آلیاں دا بدلیا رویہ ویکھ کے مینوں یقین ہو چلیا اے کہ بابے دی وڈے سرکار نال یاری اے، کیوں جے اوس رات جیہڑی گل بابے نے یارنوں آکھی سی کہ

''بس توں اوہناں نوں سمجھا دے۔۔۔۔۔مینوں تنگ نہ کریا کرن''۔

تے اوس دیہاڑ توں بعد کسے نوں بابے نوں تنگ کرن دی ہمت نہ ہوئی بلکہ سارے پنڈ وچ بابے دی عزت بن گئی۔

نالے میرے دل وچ ایہہ سوال وی اٹھدا اے کہ پنڈ آلے کنے سادے نیں، رب تے سب دے نال اے، اوہ اوس نوں ملن صرف مسیتے کیوں جاندے نیں، اوس نوں کیوں مسیتوں باہر نہیں ملدے۔

کیوں نہیں اوس نوں اپنے گھراں وچ بلاندے۔

اوہ تے آن نوں تیار اے اسی سدا ماریے تے سہی، ساڈا متھا دنیا دے خداواں دے دراں توں اٹھے تے سہی، اسیں اوس نوں وڈا منیے تے سہی۔

موہن بھنڈاری

گُرمکھی اُلتھا: اعجاز

مینوں ٹیگور بنا دے، ماں!.....

چمنیاں وِچوں دُھواں، کسے غریب دی ہُوک وانگ، اُٹھ رہیا سی۔

بھَٹّے دی نُکّر وِچ کھڑے، اِکو اِک ٹالھی دے درخت ہیٹھ پیا اوہ دُھوئیں ول لگاتار ویکھی جا رہیا سی۔

فیر اوہنے اپنیاں گرد نال بھریاں ہوئیاں ٹنگاں ویکھیاں؛ اپنے سارے سریر اُتے نظر ماری۔ اوہ حیران ہویا سوچ رہیا سی کہ نِکّا ہوندا اوہ کِنّا بھرواں ہوندا سی؛ گو بھلا جہیا۔ پیارا پیارا۔

پر ہُن تاں اوہ دُھوانکھیاں ہوئیاں ہڈیاں دا بس اِک پنجر ہو کے رہ گیا۔

اوہنوں پل دی پل لگیا جویں اوہ وی اِک چِمنی ہووے۔ کسے بند ہو چُکے بھَٹّے دی نکاری چِمنی۔ جس دا سارا دُھواں نکل چکیا ہووے۔

اوہنوں اپنے آپ اُتے تھوڑی جہی کھِجھ آئی۔ اوہنوں اپنے حالات اُتے ایس توں وی زیادہ کھِجھ آئی۔ سبھ توں زیادہ کھِجھ اوہنوں بھَٹّے دے مُنشی اُتے آئی۔ جہڑا 'ہُنے آیا' کہہ کے پتا نہیں کتھے چلا گیا سی۔ تے ٹالھی دے درخت ہیٹھ پیا اوہ اوہنوں گھنٹے توں اُڈِیک رہیا سی۔ جے اوہ جاندا جاندا پرچی کٹّ جاندا تاں ہُن نوں اوہنے ادّھی دے نیڑے تیڑے واٹ مُکا لینی سی۔

اوہنے سوچیا۔

''سالا، اَگ دی نال اَے۔ اَگ دی نال!!''

اوہ پھیر کُڑھیا۔

فیر اوہنے اپنے گدھیاں ول نظر ماری۔

اِٹّاں دِیاں بھریاں گُوناں دے بھار نال لِفے ہوئے وی اوہ موج نال گھاہ چردے پھِر رہے سن۔ جویں کجھ ہویا ہی نہیں ہوندا۔ اوہ گھاہ چرن وِچ اپنے مگن سن کہ اوہناں نوں بھار جویں محسوس ہی

نہیں سی ہو رہیا۔ بھارتاں جویں بس چُکنا ہی پیندا ہے۔ کیہ تھوڑا کیہ بہُتا۔ اوہناں نوں کیہ؟ منشی بھاویں دو گھنٹے ہور نہ آوے۔

''ہے تاں، گدھے ہی رہے ناں، سالیو۔''

اوہ اوہناں نوں ایس طرح بے پرواہی نال چردیاں نوں ویکھ کے ہسّن لگّا۔

آدمی تے گدھے وِچ اینا ہی تاں فرق ہے۔ آدمی بے انصافی وِرُدھ آواز اُٹھاؤندا ہے۔ پر گدھا؟..... گدھا تاں بس گدھا ہی ہوندا ہے۔

آدمی اپنے ادِھین کم کرن والیاں نوں وی گدھے ہی سمجھدا ہے۔ کیہ ہویا جے اوہ آواز اُٹھاؤندے ہن؟ نالے اوس آواز دا وی کیہ فائدہ جہڑی سُن کے وی اَن سُنی کر دِتی جاندی ہے۔ اوہناں نالوں تاں گدھے ہی چنگے ہن جہڑے سِر سُٹّ کے دِن رات کم کردے رہندے ہن۔ پر 'پھل' بارے کدے وی نہیں سوچدے۔

گدھے اوہدے اجے وی نِسچنت ہوئے چردے پھر رہے سن۔

اوہ اوہناں نوں ویکھ کے فیر ہسّیا۔

اَیتکی اوہدے ہاسے وِچ اوہ کُھلاّ پن نہیں سی جو عام طور تے ہاسے وِچ ہونا چاہیدا ہے۔ سگوں اِک چیس جہی اُٹھی سی اوہدے کالجے وِچ۔ اوہدے اندر اِک ہِینتا جہی جاگ پئی۔ اوتھے ٹالھی ہیٹھ پیا اوہ جویں سُنگڑ کے گُھڑی ہو گیا۔ ہور نِکّا نِکّا۔ گدھیاں نالوں وی ہِینا!

'سالا، اجے تک نہیں آیا، گدھا!'

اوہ فیر کالھا پَے گیا۔

آدمی جُو ہویا۔

اوہنے تِن گیڑے ٹھنڈے ٹھنڈے مار لئے سن۔ ایہہ چوتھا گیڑا پُورا کر کے اوہنے بس کر جانی سی۔ تے اپنے نیتا دِیاں گلاّں سُنیاں سن، جو اوہناں دے پِنڈ سکول دا اینہہ پتھر رکھن لئی آ رہیا سی۔

پر مُنشی 'ہُنے آیا' کہہ کے پتا نہیں کتھے کھِسک گیا سی۔ گدھے اجے وی لاپرواہ ہوئے چر رہے سن۔

اسمان اُتے نِکّے نِکّے بدّل جُڑنے شروع ہو گئے سن ۔ ہوا دے دو کُو بُلّیاں نے اوہدیاں اکھاں ٹھار دِتیاں۔ پل دی پل لئی جویں اِک نظارہ بجّھ گیا۔ اوہ جھُوم اُٹھیا۔ جھُومدیاں ہی اوہنے بولی پائی:

پلّا مار کے بُجھا گئی دِیوا
اَکھ نال گل کر گئی

اوہ اِک وار فیر کھِڑکھِڑا کے ہسّیا۔

اوس نوں اوہ داڑھی والا بزرگ کوی یاد آیا جو اوہدے کوی ماسٹر کول لوک گیت اکٹھے کردا کردا آ نکلیا سی۔ گلّاں کردیاں کردیاں اوس کھُلّے والاں والے کوی نے دسیا سی کہ ٹیگور نوں جدوں اوس نے ایہہ بولی سُنائی سی تاں جھُوم اُٹھیا۔

اوس بزرگ کوی نوں اوہنے کِنّیاں ہی بولیاں سُنائیاں سن۔ مَگّن وِچ نہیں سن آ وَندیاں بولیاں۔ اوہ خُش ہو گیا سی۔ اوس نوں رجواں پیار دِتا سی اوس نے۔

فیر ماسٹر کوی تے بزرگ کوی آپو اپنیاں کوتاواں سُنا وَندے رہے سن۔

اوہ حیران ہویا کول بیٹھا سُنّدا رہیا۔ اوہنوں اُودوں زندگی وِچ پہلی وار پتا لکیا، پئی کوی تے چور، آدمیاں ورگے آدمی ہی ہوندے ہن۔ عام آدمیاں ورگے، ہتھاں پیراں والے۔ اوہی عام عادتاں جو آدمیاں وِچ ہوندیاں ہن، اوہناں وِچ وی ہن۔

ایسے لئی تاں اوہ بزرگ کوی ہسّن والی گل اُتے ہسّدا سی۔ اداس ہون والی گل تے اُداس ہو جاندا سی۔

اودن اوہنوں اوہدا ماسٹر وی پورا کوی لگیا۔ اوس توں پہلاں اوہنوں اوس دے کوی ہون اُتے یقین ہی نہیں سی آ وَندا۔ پتا نہیں کیوں شک پئی جاندا سی اوس دے کوی ہون اُتے اوس نوں۔

اِک دِن جھَکدیاں جھَکدیاں اوہنے وی اِک کوتا لِکھ لئی سی۔ لِکھی نہیں سی..... لِکھی گئی سی۔

ماسٹر کوی کِنّا خُش ہویا سی، اوس تے۔ ''بلکُل ٹیگور دا رنگ؛ اچھوتا خیال۔ بیٹا، تُوں ٹیگور بنیں گا۔ دِل نہ چھڈِیں۔'' اوس دِن اوس نوں یقین ہو گیا سی کہ اوہ ٹیگور بن سکدا ہے۔

اوس نے گیتانجلی دا اُلتّھا لیا کے چار وار پڑھیا، پر اوس نوں سمجھ نہ آئی۔ اوس نوں فیر اپنا آپ ہِینا ہِینا لگیا۔ اُونا اُونا۔

پر کوی ماسٹر اوس دا دِل ودھائی جا رہیا سی۔ ''توں ضرور اِک دِن ٹیگور بن جائیں گا۔ تیری کوِتا ورگی تاں اوس بابے دی کوئی وی کوتا نہیں سی۔''

اوس نے اوس بزرگ کوی ول اشارہ کیتا سی۔ ہُن اوہ ہر وِشے اُتے چنگی توں چنگی کوتا لِکھ سکدا ہے۔

پر ہُن اوہ کوی جو کوی نالوں زیادہ ماسٹر ہے، ایس نوں کوتا ہی نہیں مَنّدا۔

بدرُو گھُمیار حیران ہو رہیا سی۔

فیر اوس نوں اوہ نیتا یاد آیا جہڑا گوانڈھی پِنڈ وِچ انعام ونڈن آیا سی۔ انعام لَے لَے اوہدا تھیلا بھر گیا سی۔ کجھ انعام اوہنوں اپنے اِک مِتر نوں پھڑاؤنے پئے سن۔ اوہ سکول وِچوں فسٹ آیا سی۔ دوڑاں وِچوں فسٹ آیا سی۔ کوتا دے مقابلے وِچوں فسٹ آیا سی۔

اوس دِن اوہنوں جھلّ چڑھیا ہویا سی۔ اوس دن کوی ماسٹر بے انت خُش سی۔ تقریر کردیاں نیتا نے کہیا سی:

''تہاڈے وِچوں ہی مہان نیتا بنن گے۔ تہاڈے وِچوں ہی کئی مہاتما گاندھی، مہان کوی ٹیگور بنن گے۔ مہان کوی ٹیگور جس نوں اوہدی ماں نے ٹیگور بنایا۔''

اوہ بھَجیا بھَجیا اپنی ماں کول گیا۔ اپنے سارے انعام اوہنے اوس دی جھولی وِچ پا دِتے۔

فیر اوہدیاں باہواں اپنی ماں دے گل دُوالے آپے ولیاں گئیاں۔ اوہنے لاڈ نال کہیا، ''ماں، نی ماں، مینوں ٹیگور بنا دے۔''

''کیہ؟'' اوہدی ماں نوں جویں کجھ سمجھ نہ آئی۔

''مینوں ٹیگور بنا دے، ماں۔'' اوہنے فیر ترلا لیا۔

''مور.....!'' اوہدی ماں نوں جویں ہُن سمجھ آ گئی سی، بولی، ''مور تاں تیرے دشمن وی نہ بنن، پُتّ۔''

اوہنوں اپنی ماں اُتے غصہ آیا۔

اوہنوں اوس کھُوندے والے ماسٹر تے وی غصہ آ گیا جہڑا اوہناں نوں مور بنا دیندا سی۔

کچّی پچھے اوہ اوہناں دے ہتھ پیر بنّھوا دیندا تے ہوا وِچ کھُونڈا گھُما کے کہندا، ''تھوڈی ماں دے کڑچھے وِچ پھڑ چھا ماریا۔ ڈنڈا پیر اے وگڑیاں تِگڑیاں دا، پُتر و۔''

ایداں اوہ مور بنے گھنٹا گھنٹا ڈُھیّے پئے سڑدے رہندے۔

فیر اوہنوں اوہ دِن یاد آیا، جدوں اوہدے پیو دا اچانک اِک پاسا ماریا گیا سی۔ تے اوہنوں اٹھویں وِچوں ہٹ کے اپنے پیو دا کِتّا کرنا پئے گیا سی۔

کوی ماسٹر نے اوہدے پیو دِیاں مِنّتاں کیتیاں سن کہ اوہ اوہنوں گھٹو گھٹ دسویں کروا دیوے۔ پر اوہدے پیو دے اِکو جواب نے اوس نوں لاجواب کر دِتا سی۔ اوہدے پیو نے کہیا سی، ''ماسٹر جی، جنھے روٹی دا وی فکر ہووے، اوتھے پڑھائی بارے سوچیا وی نہیں جا سکدا۔ پہلاں ڈِھڈّ ہے، پڑھائی پچھوں۔''

ماسٹر نموجھُو ناجہیا ہو کے اوہدے گھروں تُر آیا سی۔

اوس دِن بدرُو گھُمیار اندروں ادّھا ٹیگور مر گیا سی۔

تے اَج اِک نیتا اوہدے پِنڈ نویں سکول دا اُدگھاٹن کرن لئی آ رہیا سی۔

اوہ اُٹھ کے بیٹھ گیا۔ اوہدے گدھے اجے وی آرام نال چر رہے سن۔ چمنیاں وِچوں دُھواں اجے وی نکل رہیا سی۔ دُوروں سائیکل اُتے منشی آ وَندا اوہنوں دِسیا۔ اوہدا جی کیتا کہ اوہنوں آ وَندے نوں ہی ڈھاہ لوے۔

پر ہِینتا دے احساس نے اوس نوں اجیہا کرنوں روک دِتا جاں شاید اوہدے اندرلے انسان نے روکیا ہووے ایداں کرنوں۔ اوہنے اُٹھ کے گرد جھاڑی۔ مُونہہ ہتھ دھوتا تے چُپ چُپیتا پرچی کٹوا کے تیار ہو گیا۔ سر اُتے سُورج اَگ ورسا رہیا سی۔ اوہنوں اپنے ننگے پَیراں تے ترس آ گیا۔ اوہ تُرتُر کے چاپڑاں وانگ پھیل گئے سن۔ ٹنگاں دِیاں پھُلّیاں ہوئیاں نساں بجلی دِیاں تاراں وانگ وِچھیاں پئیاں سن۔ جویں اوہ صدیاں توں تُردا آ رہیا سی۔

''چلّو شیرو، چلّو''، ''نیلیا سالیا، ہُن نہ رستے وِچ ڈِگیں۔ کِتے میری ہیٹھی کروا دیویں گا۔ گھر چل کے رجّماں خور چارُوں تینوں۔''

نیلا گدھا جہڑا دُوجیاں گدھیاں توں کمزور سی تے رستے وِچ اِک دو وار اِٹّاں دی بھری گُون سُٹّ دینداسی، پَرانی کھا کے ٹیٹنے ماردا سبھ توں مُوہرے نکل گیا۔

اوہنے پگّ دے لڑوں گُڑ دی روڑی کھولی تے تھوڑی جہی کھا کے فیر بنّھ لئی۔

پِنڈ جا کے کھاؤں گا ایہنوں، نالے رَنج کے پانی پیوں۔ فیر کھُوہ دی مَون اُتے بہہ کے نیتا دِیاں گلّاں سُنے۔'' اوہنے سوچیا۔

''ماں ایہہ تیرے شاہی بَستر تے ہیرے جواہراں دی مالا پا کے مَیں کیہ کراں۔ تُوں مینوں ایہناں نرمُول بنّھناں وِچ نہ بنّھ۔ مَیں تاں سنسار دے میلے دی جیون دائک دُھوڑ وِچ کھیڈنا چاہندا ہاں۔

اوہنوں کوی ماسٹر دِیاں سکول دی کندھ اُپر لِکھیاں ٹیگور دِیاں اوہ سطراں یاد آ گئیاں۔

مَیں تاں جمّیا، کھیڈیا اَتے پلیا وی دُھوڑ وِچ ہاں، پر ٹیگور نہیں بن سکیا۔'' اوہنے قہقہہ ماریا تے اُچّی اُچّی ہسّن لگّا۔

گرم گرم ریت اوہدے پَیر جُھلسن لگّی۔ وَٹّ ہو گیا۔ جویں کوئی دیو ساری دی ساری ہوا پی گیا ہووے۔

اوہنوں اپنی ماں یاد آئی جو وَٹّ ہون تے کچّے کوٹھے اُپر پئی سَتّاں پُوراں دے ناں لیا کردی سی.....

''محرم پُور، اُدّم پُور.....حَیین پُور۔'' پر ہوا کدے وی نہیں سی چلّی، ایداں کرن نال۔

''چل پَے وَیرنے، چل پَے۔'' اوہنے ہوا نوں للکاریا۔ سُورج دا لال گولہ داغ رہیا سی۔

''اوئے سُورجا، کنجرا تُوں وی اَج چمکنا سی۔ پَیر جُو میرے ننگے نیں اَج۔ نالے آپ سڑدا ایں، نالے دُوجیاں نوں پھُوکدا ایں۔'' اوہنے جویں سُورج نوں اُلاہما دِتا۔

''اوئے بدّلو، دِھی دیو یارو، کدھر مر گئے تُسیں۔'' اوہنے کچیچی وٹّی۔

دُوروں اِک بدلوٹی جہی آ وَندی اوہنوں دِسی، اوہ خُش ہو گیا، پر فیر پتا نہیں کدھر الوپ ہو گئی۔ جویں کئی غریب ٹھُڑاں دے مارے ختم ہو جاندے ہن۔ پر دُنیا وَسدی رَسدی نوں کوئی پتا نہیں لگدا۔ اِیویں سُورج بدلوٹی دی موت توں اویسلا دغدا رہیا۔ گدھیاں دی چال مدھم ہو گئی۔

''تُسیں سارے دُشمن ہو گئے، اوئے، میری جان دے۔'' غصے وِچ آ کے اوہنے گدھیاں نوں کٹّنا شروع کر دِتا۔ اوہ بِینگدے، ٹِپّنے ماردے دوڑن لگّے۔ اوہدا جی کیتا کہ بلُو کی مار کے اِک گدھے اُپر بیٹھ جائے۔ ایس ڈروں کہ بھار نال گدھا بیٹھ ہی نہ جاوے۔ اوہ تُردا رہیا۔

ساہمنے بروٹے والا کھُوہ آ گیا۔ اوہ خُش ہو گیا۔ اوس رچّ کے پانی پیتا۔ پگڑی لڑ بنّھے گُڑ نوں حسرت بھریاں نظراں نال دیکھیا۔ ''ایہنوں ہُن پِنڈ جا کے ہی کھاں۔ نالے نیتا دِیاں گلاں سُنوں۔''

اوہنے بروٹے بیٹھ کھڑے نے سوچیا۔

''کِتے نیتا آ کے چلیا ہی نہ جاوے۔'' ایہہ سوچدا سوچدا اوہ فیر تُر پیا۔

پانی نال گِلّے کیتے اوہدے پَیر مِنٹاں وِچ سُکّ گئے۔ گرم گرم ریت اوہدیاں تلیاں جھُلسن لگّی۔ فیر اوہنے اِک دم چھال ماری۔ اوہنوں اِک پھُرنا پھُریا سی۔ بھجّ کے اوہ اِک ڈھکّ کول گیا۔ اوہدے پتّے توڑے۔ پگّ نالوں لِیر پاڑ کے، ڈھکّ دے پتّے اوس پَیراں بیٹھ بنّھ لئے۔

ہُن ریت اوس نوں گھٹ گرم لگّن لگّی۔ اوہ خُش ہو گیا۔ کھبّے ہتھ دا پچھلا پاسا بلّھاں اُتے دھر کے اوہنے بکرا بُلایا۔

ساری ڈَھکّی گُونج پئی۔ اجے وی جویں اوہدی تسلّی نہ ہوئی تے اوہنے بولی پائی:

''ہاکاں ماردے بکریاں والے
دُدّھ پی کے جائیں جَے کُرے۔''

ساہمنے پِنڈ دِس رہیا سی۔

اوہ چائیں چائیں پِنڈ دی نیائیں وِچ وڑیا۔ سکول دے ساہمنے انباں تے کیلیاں دے پتیاں دا سواگتی دروازہ کھڑا سی۔ آلے دُوالے رنگ برنگیاں جھنڈیاں جھُول رہیاں سن۔ سارے گہما گہمی سی۔ سکول دے ماسٹر بھجّے نٹّھے کم کر رہے سن۔

اوہ مست ہو یا کھڑا دیکھدا رہیا۔

اپنا بچپن اوس نوں فیر یاد آیا۔

اوہ کوی ماسٹر یاد آیا جو چھیاں پا پا، دُلار دُلار اوہنوں کہندا سی کہ اوہ اِک دن ضرور ٹیگور بنے گا۔

اوہنوں اوہ بزرگ کوی یاد آیا جہڑا پِنڈاں وِچ لوک گیت اکٹھے کردا پھردا سی۔ جس نوں اوہنے سینکڑے لوک گیت زبانی سُنائے سن۔ جو مُڑ آوَن دا وعدہ کر کے کدے نہ مُڑیا۔

کاش اوہ کدے اوس نوں مِلے۔ اوہ اوس نوں اپنے سجرے لکھے گیت ضرور سُناوے گا۔

ہُن اوہ ہر وِشے اُتے چنگی توں چنگی کوتا کہہ سکدا ہے۔

پر کوی ماسٹر شاید اوہنوں سدا دُھوڑ وِچ رہن والا اِک گھٹیا گھُمیار سمجھدا ہے۔ ایسے لئی دُور بیٹھا وی اوہ اوہدیاں کوتاواں نوں کوتاواں نہیں منّدا۔ کیونکہ اوہ سدا دُھوڑ وِچ لبڑ یا رہندا ہے۔ اوہ دُھوڑ جس وِچ کھیڈن لئی ٹیگور تر لوچھّی ہوندا رہیا، ترسدا رہیا۔ اوس دُھوڑ وِچ اوہ جی رہیا سی۔ پل رہیا سی۔ اوتھے کھڑا کھڑا پتا نہیں، اوہ کتھے گواچ گیا۔

اوہدے بلّھ، اوہدیاں اکھاں، اوہدے ہتھ پَیر..... اوہ آپ اِک گیت وِچ ڈھل گیا۔

اوتھے اِک گیت لرز رہیا سی جس نوں کدے وی کسے اپنیاں بلّھیاں نال نہ چھُہایا۔

فیر اوہ جویں کنب اُٹھیا۔

اِک گیت بکھر گیا۔

''اِک ہُورا، دو ہُورے۔ اِک گھسُنّ اِک ہور گھسُنّ۔''

''کھڑ تیرے کُتّے گھُمیار دی بھَین سالیا، تُوں ایتھے رنگ تماشے دیکھدا ایں۔ تیرے گدھیاں نے میرے کھیت دا ستیاناس کر دتا۔ کُتّی ذات.....۔''

اِک وَیلی جٹّ اکھاں لال کری اوس نوں گالھاں کڈھ رہیا سی۔

اوہ اوتھے بھمّتر یا کھڑا رہیا۔

وَیلی جٹ نے کول کھڑے گڈّے وِچوں جاتُو کڈھ لیا تے اوہدے ول ودھیا۔

اوہ دہشت دا ماریا، گدھیاں اُتے ڈنڈے ورساؤندا گرد وِچ اِک نقطے وانگ سمٹ گیا۔

پگڑی لڑ بنّھی گُڑ دی روڑی بُڑھک بُڑھک اوہدے مَور بھّن رہی سی۔

محمد نعیم یاد

آزادی دا مُل

نکیاں ہوندیاں توں ای اوہنوں کبوتر پالن دا چا سی۔ اوہ بُہتا پڑھا لکھیا تے نہیں سی پر کبوتراں بارے بُہتا کجھ جانداسی۔ سارا دن اوہدا کبوتراں نال لنگھدا، یاں فیر اپنے سنگیاں نال۔ بچپن توں ای اوہدے ماپے ایس دنیا توں چلانا کر گئے سن تے اوہ اپنی نانی دے نال رہندا سی۔

نانی نے اس نوں ما پیاں دا پورا پیار دِتا تے خوب لاڈاں نال پال پوس کے وَڈا کیتا۔ نانی دے پیار پاروں اُوہدا دھیان پڑھائی لکھائی تو وَدّھ کھیڈاں وچ رُجھیا رہندا۔ اُس ویلے تے اوہدی نانی نے اوہنوں بہتیرا سمجھایا پر جدوں کبوتر پالن داشوق اوہدا جنون بن گیا تے فیر اوہ اوہنوں کُجھ نہ کہندی۔ اوہدا ایہہ شوق تے جنون ایس حد تیکر وَدّھ گیا سی کہ دور دراڈے توں لوکی اس دے کبوتر ویکھن آوَندے۔ اوہدے کول کئی نسلاں دے کبوتر سن۔ اوہ اوہناں دی خوراک داوی پوراخیال رکھدا۔ سویرے سویرے جدوں اوہ کبوتر اُڈاندا تے پورے شہر وچ اوہدی دُھم پے جاندی۔ کھُلے نیلے اسمان ہیٹھ جدوں اوہدے کبوتر اڈاری بھردے تے اوہدا دل کردا کہ کدرے اوہ وی کبوتراں وانگ اُڈ سگدا۔ کوئی نہیں سی جاندا کہ کبوتراں نال اینی محبت پچھے لُکیا راز کیہ اے۔

پنڈ وچ اوہدے نانے دی کجھ زمین سی جتھوں ہر سال بھر کنک تے چاول آجاوَندے تے کجھ مُل وی مل جاندا۔ جس کر کے اوہناں دا گزارہ ہوجاندا۔ ایس توں وڈّھ اوہدی نانی وی محنت کرن والی بی بی سی۔ جیہڑے اپنے خاوند دے مرن پچھوں آپ محنت کردی۔ گھر دا سارا کم آپ ای کردی۔ ربّ نے اوہدے ہتھاں وچ بہتی لذت رکھی سی۔ جدوں کدیں اوہدے دوہترے دے یار بیلی اوہدے گھر آوَندے تے اوہ اوہناں لئی ون سوتّے کھانے تیاری کردی۔ حلوہ، بیسن دی روٹی تے سرہوں دے ساگ دا ذائقہ اوہ کدے وی نہ بھُل سکدے۔ اس وچاری دی اکوای چاہ سی کہ اوہدا دوہترا خوش رہے تے چھیتی نال وڈا ہو کے اپنی پیلی سنبھال لے۔

اک دن سویرنوں جدوں اوہدے کبوتراں نے اڈاری لئی، تے نیلے اسمان تے اوہناں دے چٹے پراں دی پھڑ پھڑاہٹ نے اک ایہو جیہا ماحول بنا دتا کہ لوکی اپنے گھراں دی چھتاں تے چڑھ کے اے نظارہ ویکھن لگے۔ اوسے ویلے نیلے رنگ دی اک سوہنی جئی بگھی اوہدے بوہے تے آ کھلوتی۔ اوہ چھیتی نال ہیٹھاں آیا تے ویکھیا سامہنے بوہے تے چِٹے رنگ دا چولا، ململ دی پگڑی تے دھاری دار چادر پائے، مُچھاں نوں وَٹ دیندا اک بندہ کھلوتا سی۔

اس بندے نے ویکھدیاں سارای اوہنوں رام رام کیتا تے آکھن لگا ''مینوں تاراچند کہندے نیں۔۔۔ انبالے دا مشہور رئیس۔۔۔''

اوہ اچھا۔۔۔ اوہنے ٹھنڈی ساہ بھری تے آکھن لگا ''میں تہاڈی کیہ سیوا کرسکدا واں؟''

میں تیرے کبوتراں دی بڑی تعریف سنی اے۔ اوہنے اسمان تے اڈدے کبوتراں نوں ویکھدیاں کہیا۔

جی ایہہ تے بس میرا شوق اے۔

شوق تے خیر ساڈا وی ایہواے۔۔۔ پر اسیں تیرے ایس شوق نوں خریدنا چاہندے آں۔

کیہو جئی گل کر رہے او تسیں؟۔۔۔ کدی شوق وی خریدے جاسکدے نیں؟ اس حیرت نال پچھیا۔ ''جے کر تسیں کبوتر لینا چاہندے او تے بازاروں تہانوں بُہتے چنگے کبوتر مل سکدے نیں۔''

ہاں پر۔۔۔ جیہڑے کبوتر تیرے کول نیں اوہ مینوں کدرے وی نہیں لبھ سکدے۔ تو جو مُل منگے گا میں تینوں دے دیاں گا۔

معاف کرنا جناب۔۔۔ میں کبوتر اپنے شوق لئی پالے نیں، وِیچن لئی نہیں۔

سوچ لے۔۔۔ کیہ ایہہ تیرا آخری فیصلہ اے؟ اس اپنی گل تے زور دیندیاں کہیا۔

ایہو سمجھ لیو۔ اس لاپروائی نال جواب دتا۔

چلو ٹھیک اے باؤ۔ جیویں تیری مرضی۔ فیر کدے تیرا دل منّے تے میں ہر اوہ مُل دین نوں تیار آں جو توں آکھے گا۔ جدوں تیرا دل کرے تو انبالے آجائیں، اتہ پتہ پچھن دی وی لوڑ نہیں پوے گی۔

جی تہاڈا بہت شکریہ۔

ٹھیک اے باؤ۔ بگھی والے نے بگھی نوں موڑیا تے تاراچند پچھے نوں پرت گیا۔

اس گل مگروں اوہدے دل وچ اپنے کبوتراں دی محبت وچ ہوروادھا ہوگیا تے اوہ بڑی خشی نال اپنے بیلیاں نوں دسدا کہ اسدے کبوتراں دی دُھم کیتھوں تیکر اپڑ گئی اے۔ ویلا لنگھدا رہیا، اوہدی نانی اوہدا خیال رکھدی اک دہاڑے منجی نال منجی ہوگئی۔ اُس بہتیرا علاج کروایا پر رب اَگے کس دا زور چلدا، اک دہاڑے اوہ وی اوہدے ماپیاں وانگ اوہنوں دنیا وچ کلم کلا چھڈ کے ٹُر گئی۔ ایس صدمے نے اس دے دل تے دماغ نوں ہلا دتا پر ایہہ سوچ کے پئی ہن اوہدے اُتے ساری ذمہ داری آپئی اے اوہنے اپنے آپ نوں سنبھالیا۔ انہاں دِناں وچ اوہدا کبوتراں نال پیار ہورو وَدّھ گیا تے سارا سارا دن اوہ اپنے دُکھاں دیاں گلاں اُوہناں نال کردا رہندا۔

ایہہ پاکستان بنن دا زمانہ سی اُتے اللہ داتے تھلے گوریاں دا راج سی۔ فیر فساد شروع ہوگئے۔ وَڈّے شہراں وچوں فساد دیاں، تے گھراں دُکاناں نوں ساڑن دیاں خبراں آن لگ پئیاں۔ کجھ چرتوں شہروں لاریاں آون لگ پیاں جنہاں اُتے لاؤڈ اسپیکر لگے ہندے۔ لاری وچ آون والے مسلمان، سکھ، ہندو لیڈر تے پارٹی ورکر زتقریراں تے اعلان کردے، نعرے لاندے، تے ہندوستان دی وَنڈ بارے دسدے۔ فیر اِکّا دُکّا وارداتاں دیاں خبراں آون لگ پئیاں۔ کدی سچیاں تے کدی جھوٹیاں۔

فیر اک شام نوں اُس نوں پتہ چلیا کہ پاکستان بن گیا اے تے مسلماناں نے اپنا وطن بنالیا۔ اوہدے کئی یار بیلی حالات ویکھ کے پاکستان ٹُر گئے سن پر اوہ اوتھے ای سی۔ فیر جدوں اس نوں پتہ چلیا کہ اوہدا علاقہ ہندوستان وچ شامل ہوگیا اے تو اس دی پریشانی وڈّھ گئی۔ حالات خراب ہوگئے سن، کدروں خبر آوندی کہ فلانی تھاں تے سِکھاں تے مسلماناں دی لڑائی ہوگئی اے تے سِکھاں نے اپنے بندے مار چھڈے نیں یاں مسلماناں نے اوہناں نوں مار کُٹ کے اپنے علاقے چوں کڈھ چھڈیا اے۔

ایہو جیہاں خبراں سُن کے اوہدے دل وچ وی اپنے وطن دی محبت جاگ پئی۔ اوہ تے پہلاں ای آزاد پنچھی سی تے پنچھیاں نال کھیڈن والا۔۔۔ اوہدا اِکو تے چاہ سی کبوتراں وانگ کھلے

اسمان تے اُڈاری دا۔۔۔ پر ایہہ سب کجھ اسان نہیں سی۔ اگر اوہ پاکستان جاندا تے اوہدے کبوتر۔۔۔ ایس گل دا جواب اوہدے کول نہیں سی۔ حالات خراب ہور ہے سن تے اس نوں کجھ سمجھ نہیں سی آ رہیا۔ دن رات اوہ سوچدا رہندا۔ فیر اک رات اس نوں خیال آیا تے فجریں ویلے تڑکے اُٹھ کے لُکدا کاندا اوہ اَنبالے وَل رُ پیا۔ اُس اک بندے کولوں تاراچند بارے پچھیا تے اوہ اس نوں اوہدے گھر تیک چھڈ ن آیا۔ تاراچند نے حیرت نال اونہوں ویکھیا تے آکھن لگا ''کیہ گل اے بالک؟ پریشان لگ رہیاں ایں؟

حالات تُسیں جاندے او۔ اس چار چوفیرے ویکھد یاں جواب دتا۔

ہاں تُسیں مُسلیاں نے اپنا وطن جو بنا لیا اے۔

ہاں پر تُسیں اوتھے جانا کیہڑا سوکھا چھڈ یا اے۔

تاراچند ہسن لگا۔ توں دس، توں جانا چاہندا ایں؟ بھگوان دی قسم بالکل ٹھیک ٹھاک تینوں اپڑا دئیاں گا۔

سچی۔۔۔ اوہدے مُکھ تے رونق وَڈھ گئی۔

ہاں سچی۔ پر اک شرط اے میری۔

کیہڑی؟

کبوتراں آلی۔ پر ہن مُل میری مرضی دا ہووے گا۔

جے کر میں اس شرط نوں تھوڑا جیہا بدل دیاں تے فیر؟

کیہ مطلب؟

سارے کبوتر تیرے، پر مینوں تے میرے کُجھ یاراں نوں خیر نال میرے وطن اپڑا دے۔

ایہہ توں کیہ آکھ رہیاں اے۔ سارے کبوتر اوہ وی مفت وچ۔

توں ایس گل نوں چھڈ۔ ایہہ دس میرا کم کر دیں گا؟

ہاں ایہہ تے میرے لئی کجھ اوکھا نہیں۔ رات نوں تیار رہنا۔ اک دو دِناں وچ تُسیں اوتھے ہی ہووگے۔

دو دِناں پچھوں رات دے ہنیرے وچ اوہ سارے اپنے وطن اپڑے سن۔۔۔ اپنے وطن۔۔۔ فجریں ویلے جدوں اوہنے خالی اسمان تے ویکھیا تے اوہدی اکھاں چوں اتھرو آ گئے۔ پہلاں واری اس نوں انج جاپدا پیا سی کہ اوہ کبوتراں وانگ اسمان تے اُڈدا جا رہیا اے۔ سوہنے دیس دی مٹی نوں ہتھ وچ پھڑ کے اس نظر پائی تے فیر ہنجواں دا ہڑھ اوہدیاں اکھاں توں وسن لگا۔ اُہدے دل چوں آواز آندی ''رام چندتو کیہ جانے ایس آزادی دا مُل۔۔۔ ایس آزادی دا مُل۔''

یوسف ادریس

ترجمہ کار: ڈاکٹر رِشم جمیل پال

کنگلا

(Hard Up)

یوسف ادریس دا تعلق مصر نال اے۔

اوہ، اوہناں مصری لکھاریاں وِچوں اِک اے جیہناں نے اپنیاں لِکھتاں راہیں عربی ساہت دے پڑ وِچ اپنی نویکلتا تے انفرادیت پکھوں نویاں لیہاں اُساریاں تے سرجیاں۔ اوس ڈرامے، کہانیاں تے ناول لِکھے؛ اوہ 19 مئی 1927ءنوں Faqous، مصر وِچ پیدا ہویا۔

یوسف ادریس نے پہلے پہل یونیورسٹی آف Cairo توں ڈاکٹری دی تربیت حاصل کیتی، اوتھے اوہدا خاص شعبا نفسیات دا سی؛ ڈاکٹری دی پریکٹس دوران لِکھن دا پندھ چھوہیا۔ فیر کُجھ عرصہ اوہ مشہور روز وار اخبار ''الاحرام'' وِچ لِکھدے رہے۔ اوہدے ناول ''محبت تے راکھ دا شہر'' نوں 1997ء وِچ نجیب محفوظ ادبی ایوارڈ نال نوازیا گیا۔

یوسف ادریس اجوکے مصری تھیٹر دا نینہہ پتھر رکھن والیاں وِچوں اِک سی۔ اوہدے تِن بچے نیں؛ جیہناں چوں اوہدی دِھی بسمہ وی لکھارن اے۔ ایتھے اسیں 'ترنجن' دے پڑھن والیاں لئی یوسف ادریس دِیاں کہانیاں دی انگریزی چون The Cheapest Nights وِچوں لئیاں دو رچناواں ورتا رہے آں جیہناں دا پنجابی ترجمہ ڈاکٹر رِشم جمیل پال ہوراں نے کیتا اے۔

یوسف ادریس دِیاں زیادہ تر کہانیاں طاقتور دِھر ساہویں لکھاری دی باغیانہ زندگی دے تجربات دی عکاسی کردیاں نیں: اوہناں وِچ پیش کیتے گئے وچار ماڑی تے بیٹھلی دِھر نال لیکھک دی ہمدردانہ سوچ تے نیک جذبیاں دے ترجمان وِکھالی دیندے نیں۔ یوسف ادریس اپنیاں لکھتاں دے کرداراں دی نفسیات نوں جس تخیلاتی ڈھنگ نال اپنے پڑھن والیاں ساہمنے پیش کردے نیں، ایہہ

اوہناں دا ای خاصہ اے ۔ یوسف ادریس چونٹھ ورھیاں دی عمر وِچ یکم اگست 1991ء نوں ایس دُنیا توں چلانا کر گئے۔

عبدو خالی ہتھ سی تے ایہہ کوئی پہلی وار نہیں سی۔ اوہ عام طور تے اجیہی حالت وِچ ای ہوندا سی۔ اوہ ہُن تک حیاتی نوں اوکھت نال ای کھچدا آیا سی۔

اوہنے شامی ہیگ فائدتوں سِکھ کے باورچی دے طور تے کم شروع کیتا، تے اپنی مہارت حاصل کیتی کہ سکھان والا آپ کئی وار اوہدے بنے ہوئے مصالحیاں تے اوہناں نال بنیاں چٹنیاں نوں چکھ کے حیرانی نال چِیک اُٹھدا۔ پر کُجھ وی ہمیش لئی نہیں ہوندا؛ باورچی مگروں اوہنے اوس ورکشاپ وچ کم کیتا جہڑی اوس کھابے دے نال ہی سی جتھے اوہ کم کردا سی۔ فیر اوہنوں کڈھ دِتا گیا تے اوہنے اِک ایسی عمارت دے راکھے دی نوکری لبھی جہڑا دس منزلاں اُتے سی۔ جدوں کُجھ مسئلیاں پاروں اوہنے اوہ نوکری وی چھڈی تے اوہدے وڈے جُثّے تے قد کاٹھ وجھوں اوہنوں قُلی دے کم لئی چُن لیا گیا جتھے اوہ ٹرکاں نوں سامان نال بھردا سی۔ اودوں تک، جدوں تیکر اوہنوں ہرنیا نہیں ہو گیا۔ چنگے جُثّے توں اَڈ اوہدی اواز وی سلکھنی سی، بہتی خُش گوار تے نہیں، لیکن اپنی اُچی ضرور کہ اوہ پورے بازار نوں کھچ لیاوے جدوں اوہنے کھیرے، خربوزے تے انگور ویچنے شروع کیتے۔

اِک ویلے اوہنے سوڑے بازاراں وچ اوس وچولے دا روپ وٹایا جیہڑا خالی کمریاں نوں لبھدا سی۔ اوہ، اوہنوں اکثر لبھ جاندے سن تے نال نال دس نِکّے سِکّے اوہ جیہڑے اوہدے نال جاندے سن۔ اوڑک اوہدی پہنچ اندر تک ہوئی تے اوہنے اوتھوں گلیاں وچ گھمن تے کمرا لبھ کے دیون دے بغیر اپنے کلائنٹاں توں دس نِکّے سِکّے کڈھانے سِکھے۔ جتھے تک بیرے ہون دا سوال سی تے اوہدے جہیا دُوجا کوئی نہیں سی۔ اوہنوں یاد سی کہ کویں اوہ اپنے چنگے ویلے کسے دعوت دی شام نوں پورے کیفے نوں کسے آرڈر نوں کویل کیتے تے کوئی گلاس بھنے بغیر سانبھ لیندا سی۔

اپنی گھر والی نال اوہ اِک کمرے وِچ رہندا سی جیہدے آل دوالے چوکھے گوانڈھی سن۔ اوہ چنگے لوک سن مجموعی طور تے جے اوہناں دے تے اوہدی بیوی دے درمیان وقفے وقفے نال اچانک ہون والے جھیڑ یاں نوں نظر انداز کر دِتا جاندا۔ اوہ اوہنوں حوصلا دیندے سن تے ادھار پیسے وی..... جدوں اوہدے کول کم نہ ہوندا تے اوہدی نوکری لئی دُعا وی کردے سن تے ادھار وِی لیندے سن جدوں

اوہ لگ جاندی۔ اوہدی حیاتی روزوار دی روز گاری کردیاں تے دِن بدن پہلاں نالوں ودھ شوم ہوندیاں لنگھ رہی سی، ایہہ سچائی سی پر ایہو زندگی سی۔

عبدو کنگال سی۔صرف ایس وار ایہہ عرصا بہتا لمیرا ہویا سی تے مُکدا وِکھالی وی نہیں دے رہیا سی۔ اوہدے پیر پُرانے دوستاں تے انگاں ساکاں دے بوہے کھڑکاندیاں تھک گئے سن تے جدوں وی اوہ گھر سکھنے ہتھیں تے متھے تیوڑی نال پرتیا؛ اوہدی بیوی بوہا کھولدیاں اوہدا سواگت نہیں کردی سی تے نہ اوہ اوہدے متھے لگدا۔سگوں اوہ سدھا اپنے تیلیاں دے بستر وَل جاندا تے نفیسہ دِیاں مسلسل چلدیاں گلاں توں کن بند کر کے سون دے جتن کردا۔ پر اوہ بھاری اواز وچ بھن بھن کردیاں اوہنوں پورے دِن دی روداد سُنا کے چھڈ دی، مالک مکان دِیاں تڑھیاں تے اوہ روٹی دے ٹکڑے جیہڑے گوانڈھیاں نے خیرات وچ گھلے اَتے آون والی دعوت دِیاں گلاں تے کِویں اوہ آڑووواں واسطے ترس رہی سی، تے اوہناں دی اوہ نِکّی کُڑی جیہڑی مرگئی سی، تے اوہ منڈا جیہڑا آڑو دے پیدائشی نشان نال پیدا ہونا سی۔ کیوں جے اوہ آڑووواں لئی لِلّھاں لے رہی سی۔ تے اوہ بولدی رہندی جدوں تک اوہدی اواز ناقابلِ برداشت حد تک چُبھن لگ جاندی کہ اوہ ہور جر نہ سکدا۔

اوہ اپنے گوانڈھیاں دی اوس رحم بھری نظر نوں وی برداشت نہیں کر سکدا سی جیہدے نال اوہ اوہنوں ویکھدے سن تے اوہنوں چنگی قسمت ہون دِیاں دُعاواں دیندے سن۔ کیوں کہ اوہناں دِیاں گلاں اوہدے سکھنے ڈِھڈ تے نفیسہ دے تقریبن ننگے پِنڈے لئی کُجھ نہیں کر سکدیاں سن۔

اِک دیہاڑے اوہدے گھر واپس پرتن تے نفیسہ نے اوہنوں دَسیا کہ ٹولبا نے اوہنوں بُلایا سی تے اوہدی اُمید دا ٹٹیہنا بِنا جواز توں ٹمٹمایا، پر فیر وی کُجھ نہ ہون نالوں بہتر سی۔ اوہ جھبدے اُٹھیا تے ٹولبا وَل گیا۔ ٹولبا بلا شُبھا اِک بہترین کرایا دار سی کیوں کہ اوہ اِک مرد نرس دے طور تے اِک ہسپتال وچ کم کردا سی۔ دُوجا اوہ بہتا پُرانا کرایا دار نہیں سی۔ٹولبا اوہنوں بڑی گرم جوشی نال ملیا جیہدے نال عبدو دے چہرے دی حالت بدلی۔چھیتی ای اوہناں دے رسمی لفظاں دے وٹاندرے مگروں عبدو نے اپنے بارے گل بات چھوہی۔ اوہنوں اپنے پچھوکڑ دے اوہ دیہاڑ پسند سن جدوں اوہدے کول چوکھے کم سن تے اوہ سارے لوک جیہناں نوں اوہ جاندا سی، خاص طور تے جدوں اوہنے نفرت ویکھی جیہدے نال اوہدے گھسے تے تھکے بھروٹے چُکے گئے۔ اوہنوں اِنج جاپدا سی جویں اپنی شان دے

دیہاڑیاں بارے گل کرنا اوہدی قابلِ مرمت حالت نوں لُکا لے گا۔ غرور نال اوہدا دِل ودھ جاندا سی جدوں اوہ اوہناں دِناں بارے گل کردا سی جدوں اوہ اہم کماں وچ شامل سی۔ پر اپنی موجودا حالت نوں یاد کرنا اوہنوں افسردہ کر دیندا سی۔ اوہ مُنکھ دے دِل وچ موجود کرودھ نوں ویکھ کے کُڑھدا تے شاد پُرانے دِناں تے شکوا کردا سی۔ اوہدی واج اِک سرگوشی جیہی ہو گئی جیہڑی تذلیل دِیاں ڈونگھیائیاں وِچوں نکلی سی جدوں اوہنے اوڑک ٹولبا نوں اپنے لئی کم لبھن نوں آکھیا۔

ٹولبا نے سُنیا، بھاویں وار وار ٹوک کے، تے اخیر اوہنوں دَسیا کہ اوہدے لئی اِک کم ہے سی۔

اوس رات عبدو ترنگ وچ گھر گیا۔ اوہنے نفیسہ نال ٹولبا دے مہربان دِل بارے بھرویں گل بات کیتی تے اوہنوں آکھیا کہ اوہ کل اوہدی بیوی کول جائے تے جیہڑا پڑھیاراں لئی دھون دھوان دا کم اوہ کر رہی اے اوہدے وچ اوہدی مدد کرے تے اوہنوں ویلا دیوے۔

اگلے دِن سورج دی مڈھلی رِشم نال عبدو اُٹھ کھلوتا سی تے سورج نکلن تک اوہ ہسپتال دے خون دین والے شعبے سا ہمنے کھلوتا سی۔ اوہنے اُڈیکیا۔ ہور لوک وی آئے تے اُڈیکدے رہے۔ دس وجے بوہا کُھلّھیا تے اوہ سبھ اندر گئے۔ اوتھے دی چپ نے اوہنوں متاثر کیتا۔ اوتھے دی فضا وچ کاربولک ایسڈ دی بو کھلری ہوئی سی جیہدے نال اوہنوں متلی وی محسوس ہوئی۔ اوہ ہال وچ کھلوتے ہوئے سن تے معاینا شروع ہو چکیا سی۔ اوہ اوہدے ماں پیو دا ناں پُچھ رہے سن تے اوہدے چاچے تائے تے مامے کوئیں مرے، تے اوہناں اوہدے کولوں اوہدی تصویر منگی تے اوہ صرف اوہو اکلوتی تصویر دے سکیا جیہڑی اوہدے شناختی کارڈ تے چپکی ہوئی سی کہ کسے حادثے یاں پُلس نال کسے مسئلے وچ کم آ سکے۔

اوہناں اوہدی ناڑ وِچ سوئی لائی تے رتّ دی بوتل بھرلئی تے اوہنوں اگلے ہفتے فیر آن نوں آکھیا۔

ہفتے دے دوران اوہ مڑ کنگال رہیا، نوکری دی تلاش وچ۔ تے گوانڈھیاں دی گھلی خیراتی روٹی وِچوں کُجھ نہ بچیا۔ اگلے ہفتے مقررہ تاریخ تے متھے ویلے اوہ فیر ہسپتال دے شعبے وِچ سی۔ دس وجے بوہا کُھلّھیا۔ ''توں نہیں۔'' اوہناں اوہدے اَگے کھلوتے بندے نوں آکھیا۔ بندے نے پرانہہ ہٹن توں انکار کر دِتا۔ ''تیرا لہو سلکھنا نہیں۔'' اوہناں اوہنوں راہ توں پرانہہ کیتا۔

عبدو دا دِل ڈُبیا، پر اوہدی واری تے جدوں اوہناں آکھیا کہ اوہ اوہدا خون لین گے تے اوہدی پریشانی مُک گئی۔ اوہ ڈھیٹھ کھلوتا رہیا، بےفکری نال پہلے دِناں وانگ ہسدا رہیا تے اُڈیکدا رہیا بھاویں اوہ بھکھا سی۔

چھیتی ہی اوہدی واری آ گئی۔ اوہناں اوہدی بانہہ تنگ جیہے سوراخ وِچ رکھی، اوہ کُجھ گھبرایا؛ پر جدوں اوہنے دو ہور لوکاں نوں اِنج کردیاں ویکھیا تے اوہ مطمئن ہو گیا۔ اِک دم اوہنوں اِنج جاپیا جویں اوہدی بانہہ نوں برفیلے تودے وچ رکھ دِتا گیا ہووے۔ تے کوئی پتھر اوہدے اندر وڑ گیا ہووے۔ اوہ کراہیا تے فیر چپ ہو گیا۔ اوہنے اپنے آل دوالے ویکھنا شروع کیتا، اوہنے اپنا سر تھوڑا اُچا کیتا تے شیشے دے دوجے پاسے ویکھن دی کوشش کیتی؛ جتھے سوہنیاں کُڑیاں جیہناں نے نفیسہ وانگ پورے کالے کپڑے نہیں پائے ہوئے سن تے اوہناں دے دند وِی نفیسہ وانگ ڈِنگے تے باہر نکلے ہوئے نہیں سن، خموشی نال پھر رہیاں سن۔ نیڑے ہو کے اوہنے ویکھیا کہ اوہ ساریاں کُڑیاں نہیں سن اوہناں وِچوں کُجھ صاف تے لِشکدے چہریاں والے گبھرو وِی سن۔ اوہنوں ساڑ اُٹھیا کہ اوہ اوہناں سوہنیاں دے کول سن تے اوہدے من وِچ سدھر جاگی کہ اوہ اپنی بانہہ نوں لما کر کے اوہناں کُڑیاں دے مونہوں نقاب ہٹا کے اوہناں دی گلھ تے چونڈھی وڈھ سکے۔

عبدو اوہناں لُکیاں چہریاں نوں ویکھدا رہیا ایتھوں تائیں پئی اوہ دھندلانا شروع ہو گئے، تے شیشے دی کندھ وِچوں روشنی دے جھماکے جیہے دِسن لگ پئے تے نقاب آن تے جان لگ پئے۔ اچن چیت اوہ چوکھا تھکیواں محسوس کرن لگ پیا۔ اوہدی بانہہ ٹھنڈی، گرم تے اِک وار فیر سُن جیہی ہو گئی۔

''ایہہ کِتّا..... لے رہے نیں؟'' اوہنے اپنے سجے کھلوتے بندے کولوں پُچھیا۔

''مینوں نہیں پتا۔ ادھا لیٹر، اوہناں آکھیا سی۔''

بندے نے آکھیا تے گل اوتھے ہی مُک گئی۔

''ت..... تے ٹھیک اے بس۔ مُک گیا کم۔'' کسے نے اوہدی بانہہ تھاپڑی۔

عبدو لڑکھڑاندیاں اُٹھیا۔ جدوں اوہنے پیسے منگے تے اوہنوں اُڈیکن نوں آکھیا گیا۔ تے اوہنے اُڈیکیا۔ اوہناں اِک پاؤنڈ تے 30 نِکّے سِکّے مالیا کڈھ کے اوہنوں دے دِتے۔ اوہناں دِیاں مہربانیاں وچ اوہنوں ناشتا کرانا وِی شامل سی۔

گھر جان توں پہلاں اوہنے قصائی کولوں اِک کلو گوشت خریدیا، فیر اوہنے سودیاں والے کولوں آلو وِی خریدے تے اپنے کمرے وِچ جاندیاں اوہدے مونہہ تے مسکراہٹ سی۔ نفیسہ اوہدے ہتھ وَل ویکھ کے لِشکن لگ پئی تے اوہنے اوہدے 'جی آیاں نوں' دا وِی سوہنا جواب دِتا۔ چھیتی نال اَگے ودھ کے اوہنے عبدو دے ہتھاں نوں بھارتوں مکتی دِتی تے صرف اوہدی شرم نے اوہنوں عبدو نوں دَسن توں روکیا کہ اوہ اوہدے نال کِنّا پیار کردی اے۔

جھبدے ہی اوہ کھان پکان وِچ رُجھ گئی تے تلن دی واشنا گھر وِچ پھیلن مگروں گوانڈھیاں دے گھر وِی اپڑ گئی جیہناں وِچوں کُجھ مسکرائے تے باقی ترس نال ہاواں بھرن لگ پئے۔

عبدو نے ڈِھڈ بھر کے کھانا کھادا تے فیر دِل دے ہتھوں مجبور ہو کے ہدوانا وِی لے آیا۔ اوس رات اوہدی سوانی نے کوئی ہنگاما نہ کیتا۔ اوہ ملوک تے عاجز سی تے اوہناں دوہاں پریمیاں وانگ آپس وِچ گلاں باتاں کیتیاں۔

ہفتے توں پہلاں ہی عبدو سارے پیسے لا چُکیا سی۔ مقررا دِن اوہ ہسپتال گیا تے اوہنے بانہہ لمی کیتی تے اوہناں رتّ کڈھ لئی تے روٹی تے اوہدی دیہاڑی اوہنوں دے دِتی۔

عبدو اپنے ایس نویں کم نال خُش سی کیوں کہ ایہدے وِچ اوہنوں کسے دے حکم نہیں لینے پینڈے سن تے کوئی اوہدا موجو وِی نہیں اُڈاندا سی۔ اوہنوں ہفتے وِچ اِک وار اوتھے آنا پینڈا سی؛ جتھے ہر شے وِچ چٹیائی سی ، ادھا لیٹر خون دے کے بدلے وِچ پیسے لبھ جاندے سن۔ اوہدی بیوی اوہدی کمائی نال انتظام کرلیندی سی تے اوہدا جُسّا خون دی کمی دی بھرائی پوری کرلیندا سی۔ اگلے ہفتے مڑ اوہ اوتھے ٹُر جاندا سی خون دے کے نوٹ پھڑ لیندا سی۔

اِنج ہی چلدا رہیا، اوس اُپر بڑے لوک رشک کردے سن۔

جتھے تک اوہدی بیوی دا سوال سی؛ اوہ جدوں اَن پانی نال گھر آؤندا سی تے اوہ خُشی نال چہک اُٹھدی ۔ پر جدوں اوہ پورا ہفتا سُتا رہندا تے اوہ اوہنوں اکلا نہ چھڈدی تے اوہدیاں سُکیاں لتاں تے تھکے چہرے بارے مہنے دیندی تے بغیر جھجکے اوہنوں دَسدی کہ گوانڈھناں اوہدے بارے کیہ آکھدیاں نیں۔ کِویں اوہ اوہدے مونہہ تے آکھدیاں نیں کہ اوہدا خصم جیون لئی لہو ویچدا اے۔ کئی وار اوہ راتیں کُکڑی وانگ ہنگاما کردی جدوں اوہنوں لیف وِچ گرم ہویا ویکھدی تے لیف اُتوں کھچ کے

اِنج وِکھالا کردی جویں آپ لتھ گیا ہووے۔ دِن نوں اوہ اوہنوں ہِلن نہ دیندی تے اوہدا ہر بُلا واسُندی جویں اوہ کوئی روگی بال ہووے۔

ایس سبھ کاسے نے عبدونوں بچایا نہیں اوہنوں ہور کسیلا کر چھڈ یا۔ پر فائدہ کیہ ہویا؟ ایہہ سچ سی کہ اوہدا سر ہر وار لہو وچکن مگروں چکراندا سی تے اوہنوں ہسپتال دی کندھ نال دُپہر تیکر لیٹے رہنا پیندا سی۔ ایہہ وی سچ سی کہ لوک گلاں کردے سن۔ پر چُلھا بلدا سی تے کرایا دِتا جاندا سی۔ لوک جہنم وِچ جان۔

سوائے اوس اِک دِن دے جدوں اوہ ہسپتال گیا تے اوہناں اوہدی بانہہ اوس سوراخ وِچ نہ رکھی۔ اوہناں اوہناں بُلا کے نانہہ کر دِتی۔

''کیوں نہیں؟''

''انیمیا۔''

''ایہ کیہ اے؟''

''خون دے لال ذرے نہیں ہیگے''

''فیر کیہ اے؟''

''ایہدا فائدہ نہیں ہوئے گا''

''تے فیر میں کیہ کراں؟''

''بعد وچ آؤ، جدوں طاقت واپس آ جائے''

''میں طاقتور آں۔ ویکھو میں ایس کندھ نوں بھن سکدا واں''

''توں ڈِگ پئیں گا''

''کوئی مسئلا نہیں''

''توں مر جائیں گا''

''میں خطرا مول لے سکنا واں''

''ایہہ مُنکھتا دی نندیا اے..... تیرے اپنے لئی بہتر.....''

''تے جوتوں کر رہیا ایں اوہ انسانیت اے؟''

''ایس طرح ہی ہوندا اے''۔

''مطلب کُجھ نہیں کرو''۔

''ہاں کُجھ نہیں.....''

اوس دِن اوہ اوہنوں روٹی کھوانا بھُل گئے تے عبدو مڑ سکھنے ہتھیں ہو گیا۔

کافی

تیرا بندہ، بردا سائیں
تیرے باجھ نہ سردا سائیں

خوشبو لا کے سج کے جاواں
توں صد ماریں بھج کے جاواں
خادم تیرے گھر دا سائیں
تیرا بندہ، بردا سائیں

انج دا کرم کماویں ربّا
میرے عیب لکاویں ربّا
انج دا پاویں پردا سائیں
تیرا بندہ، بردا سائیں

تیرا خوف انج طاری ہوندا
پچھلی راتیں جاری ہوندا
جھرنا اکھ دا جھردا سائیں
تیرا بندہ، بردا سائیں

ویکھ بشارت جُھکدا جاوے
تیرے در تے سیس نواوے
تیری ذات توں ڈردا سائیں
تیرا بندہ، بردا سائیں

☆☆☆

کافی
موئی مٹی

چٹّا روپ دا پا کے چولا
سفنا شیشا بن کے آیا
مَیں ورھیاں دی موئی مٹی
رانجھو سجّل جی! آن جگایا
کن وچ اِقرا بِسمِ کہہ کے
مینوں اپنا آپ پڑھایا
ہجر وصالی پرتاں تُھل تُھل
ذاتی گھنڈ معراج اُٹھایا
مَیں ورھیاں دی موئی مٹی
رانجھو سجّل جی! آن جگایا
رانجھن دی کیہ گھنڈی دساں
کیہ کیہ اوس نیں کھیڈ رچایا
عرشاں اُتے پیڑھا ڈاہ کے
دھرتی اُتے رنگ وچھایا

مَیں ورھیاں دی موئی مٹی
رانجھو سجّل جی! آن جگایا

تتڑی اکھ کیہ وہندی پئی اے
کنج پہاڑ چا نعمتاں لایا
بن ونڈیوں ای ونڈ نتارے
بن وٹیوں ای تکڑا چایا

مَیں ورھیاں دی موئی مٹی
رانجھو سجّل جی! آن جگایا

ودھ شمار بنائی خلقت
حدوں باہر خلق چا آیا
کدھرے مٹھاں بھر بھر دیوے
کدھرے جھولی ککھ نہ پایا
کسے نوں بُرکی تھیندی دتی
کسے نوں سکھا ٹکر آیا

مَیں ورھیاں دی موئی مٹی
رانجھو سجّل جی! آن جگایا

کیہ کیہ شان دا اسم دساں
کیویں اسم اعظم پایا

دنیا اوہدی ہور دی ہور اے
جس قلبی ایہہ بھیت سمایا
مَیں ورھیاں دی موئی مٹی
رانجھو سجّل جی! آن جگایا
اکھیاں وچوں ڈُلھ ڈُلھ پیندا
چَم چَم مارے لاٹاں متّھا
مٹھڑی خشبو بھریا جسّا
لوں لوں واچھڑ رحمت بھیجّا
انج قلب نوں اسم دھووے
جوں مکھ کعبہ دھلیا سجرا
مَیں تتڑی کیہ تکدی پئی آں
خاصاں نوں اے خاص اشارہ
نور دے ہتھی دیوے دے کے
کہیندا کرو ہن چُپ نظارا
مَیں ورھیاں دی موئی مٹی
رانجھو سجّل جی! آن جگایا
جد کر موئی نمانی نوں مُڑ
رانجھن کیف دی اکھّی تکیا

اوس سمے دا حال کیہ دساں
دھرتی تے قلبوت چا رکھیا
مَیں ورھیاں دی موئی مٹی
رانجھو سجّل جی! آن جگایا

پُھل گلاباں نال سی گھڑیاں
نکھّا کرم دا بستر وچھیا
چار چوفیرے عجب سی عالم
کیویں روپی منظر وچھیا
اک اشارا خاص چا دے کے
رانجھن آکھیا جا وچ پے جا
مَیں ورھیاں دی موئی مٹی
رانجھو سجّل جی! آن جگایا

امری جوت قلب نوں دھوواں
فیض سمندر تینوں سونپاں
چن تارے ،سورج دا بوٹا
مٹی تیری نور مَیں بیجاں
مَیں ورھیاں دی موئی مٹی
رانجھو سجّل جی! آن جگایا

ایسے عالم سفنے والی
اکھ تتڑی دی کھلی ڈٹھا
مِٹھی بُرکی مونھ دے اندر
مست قلندر بھریا سودا

مَیں ورھیاں دی موئی مٹی
رانجھو سجّل جی! آن جگایا

نوری پڑھدے ،اسم اعظم
خشبو رُجیا ،آل دوالہٰ
اکھ کھولاں جی سجّل نہ چاہووے
امری ویلا رہووے شالہٰ

مَیں ورھیاں دی موئی مٹی
رانجھو سجّل جی! آن جگایا

کیہ کیہ شان مَیں تتڑی دساں
کیویں ہجر تے وصل ملایا
گڑھتی اسم اعظم پایا

مَیں ورھیاں دی موئی مٹی
رانجھو سجّل جی! آن جگایا

☆☆☆

کافی

بس اساڈڑی بس وے سانول
بس اساڈڑی بس
بس اساڈڑی بس وے سانول
بس اسا ڈڑی بس

جم کے جسراں پتھر ہویا
ناڑاں اندر رس وے سانول
بس اساڈڑی بس وے سانول بس اساڈڑی بس

روح دے اندر گھلدی جاوے
درداں والی کس وے سانول
بس اساڈڑی بس وے سانول بس اساڈڑی بس

رو رو کے پورا نہ لتھے
لگا دل، ہس ہس ویساں ول
بس اساڈڑی بس وے سانول بس اساڈڑی بس

تیرے کولوں، مکھ لکا کے
کتھے جایئے نس، وے سانول
بس اساڈڑی بس وے سانول بس اساڈڑی بس

تدھ رانجھن نال، عشق اساڈا
کھیڑیاں نال کھڑ کھس وے سانول
بس اساڈڑی بس وے سانول بس اساڈڑی بس

☆☆☆

چمکن کیہ جو لُکے رہندے موتی روڑاں تھلے
وڈے رُکھ نہیں بندے جِہڑے اُگن بوڑھاں تھلے

کیہ کِسے نوں دے سکدے نیں اندروں کھولر جِہڑے
کُجھ وی مِلدا ہوندا نہیں اے رہ کے کھوڑاں تھلے

اُتوں اُتوں بھاویں جِنّا مرضی پکیاں کریے
سنھ تے فِر وی رہ جاندا اے لگیاں جوڑاں تھلے

کئی رتجھاں تے پئے جاندا اے کَنج صبراں دا ملبا
کِنے ای چاء مرجاندے نیں آ کے لوڑاں تھلے

جِنّے بوہتے اُچّے سن اج اونے نیویں ہو گئے
کِتھے ٹور کے لے آندے نیں بندے تھوڑاں تھلے

مَٹھیاں چُھریاں نال تے لوکیں بکرے وی نہیں کوہندے
توں تے سانوں کوہ چھڈیا اے جِبھ دے بوڑاں تھلے

میرے دس سلامت سندھو میں دساں دی کھاناں
میرے دس کیوں لگن تیرے لکھ کروڑاں تھلے

نشانے تے نشانہ جا رہیا اے
تباہی ول زمانہ جا رہیا اے

کروڑاں سال گزرے زندگی نوں
اجے لکھیا فسانہ جا رہیا اے

غریباں دا گزارا وی نہ ہوندا
امیراں ول خزانہ جا رہیا اے

تے ہر تھاں نفرتاں دی جنگ چھڑ پئی
محبت دا ترانہ جا رہیا اے

تے اج وی کربلا توں شام ارشد
اجڑ کے اک گھرانہ جارہیا اے

☆☆☆

بَھج پِیا میں سِرے سَراڑے ہتھ چھڈ کے ابّے دا
ساوا رنگ ناں اکھیوں لتھّا گڈّی دے ڈبّے دا

یاں قیافہ لگ جائے دا یاں لفافہ ہک دن
دوہاں گھراں دا اپنی جا تے کوئی داء پھبے دا

اوہا دھوں دھوانکن اوہا گڑا تے ہاڑا ہے
وڈی گل ہے پیو دادے دی وڈا ناں ربّے دا

حاصل اصل اصول دا کچے وچوں مٹھا ہوناں
انباں وچوں انکھ انوکھا انب مربعے دا

تنگ گلی چوں مڑدے نال ای لال جھروکا سی
ویہہ سالاں وچ نہیں بھلیا ناں اس دے قصبے دا

ایہہ رنگلا جے دلوں گواچا فیر نہیں اس نے ملناں
ست دریاؤں اپنا موتی کیہڑا جا لبھّے دا

واہ رونق جاویدے لائی جھوٹی سچی کوئی
گل ایہہ ہک نگلّے دی ہے ڈھب ہے بے ڈھبے دا

☆☆☆

وعدے پُورے کر نہیں جاندا
سوچ رہیاں کیوں مَر نہیں جاندا

میرا سینہ دم کرواؤ
میرے اندروں ڈر نہیں جاندا

جِس دن نہ مَزدوری لبھے
بوہے ولوں گھر نہیں جاندا

☆☆☆

کلیاں ورگے روپ تیرے تے
کیہڑا گیت میں گاواں

توڑ کے امبراں توں اک تارا
تیرے نک دا لونگ بناواں

دل دے باغ دے پھل تمامی
کھڑ کھڑ تینوں دین سلامی
ہوجاون مست فضاواں

نین نشیلے ہونٹ گلابی
پاگل ہوجان سب شرابی
ویکھ کے مست اداواں

چن دیاں نوکاں کنڈل پا کے
عشق دی اُچی پینگ چڑھا کے
تینوں امبریں سیر کراواں

انجان تے لکھ گیا بھُلن پھانے
جنے کھڑیاں اوہو جانے
میں کیہ کیہ صفت سناواں

کلیاں ورگے روپ تیرے تے
کیہڑا گیت میں گاواں

☆☆☆

توں ایں میری اکھ دا وال
تینوں رکھنا اپنے نال

چار دن بس جینا اے
اکھاں دے وچ سدراں بال

جیوے پالی دے نیں بال
سفنے اکھیں انج توں پال

آ ہن رل کے گلاں کریئے
تیری میری اکو تال

آدم وانگوں کریئے توبہ
برے ویلے نوں لئے ٹال

اکو حقیقت ایس دنیا دی
دنیا لالچ دا وے جال

بھانوے رب کِنّاں دیوے
کدی نہ بدلیے اپنی چال

وانگ رچایئے اپنیاں ورگا
وکھ نا رکھئے کدی وی حال

رب اونہاں نوں یاد وے رہندا
شکر دے نال جو کھاندے دال

کسے دے سکھ نوں ہس کے ویکھو
سانبھ کے رکھو اپنی رال

کنے پل دی جندڑی اے
ہتھاں اتے گن لو سال

عزت نوں لکا کے رکھو
وچ لکا کے اپنی شال

لیکھ تے رب نے آپ لکھے
کیہ پچھنا اے کڈھ کے فال

اکو شے محبت وے
جگ تے پے گیا جس دا کال

سر نوں سٹ کے لنگھ جایئے
بھانوے کڈھے کوئی گال

نک نے اپنی تھاں نہیں چھڈنی
کیوں گوایئے نک لئی لال

دو گز کفن اثاثہ بس
تیرا میرا اک جیہا مال

☆☆☆

محبت دے خسارے تے حیاتی رول دتی اے
کسے دے اک اشارے تے حیاتی رول دتی اے

کسے نوں فر ولا کے موج لے آئی کنارے تے
کسے نے فر کنارے تے حیاتی رول دتی اے

کسے محلاں دے واسی نے کسے دی آرزو کر کے
کسے کچے جئے ڈھارے تے حیاتی رول دتی اے

کتے رسماں کتے قسماں کتے گنجلاں بھرے رشتے
میں کیہو جئے کھلارے تے حیاتی رول دتی اے

بھروسا کر لیا ایویں بنیرے بیٹھے کاگ اتے
میں کس لعنت دے مارے تے حیاتی رول دتی اے

سنا اپنی کہ توں کسراں گزاری اے میرے باہجھوں
کہواں جے اپنے بارے تے حیاتی رول دتی اے

وفا دی پینگھ ٹٹی اے ،اجے میں دس نہیں سکدی
میں کس نیندر ھلارے تے حیاتی رول دتی اے

کسے اچی حویلی وچ کسے دا مان ٹٹیا اے
کسے اتلے چبارے تے حیاتی رول دتی اے

مرے پرکھاں نے جس دھرتی لئی ہجرت ھنڈائی سی
میں اوس چن تارے تے حیاتی رول دتی اے

حیاتی رل ہی جانی سی پر میرا نصیبہ اے
ترے ناں دے سہارے تے حیاتی رول دتی اے

کسے جھوٹھے دے لارے تے بھروسا کر لیا لوکو
کسے دے جھوٹھے لارے تے حیاتی رول دتی اے

محبت عشق یاداں دوستی الفت وفا نرگس
میں اس کوڑے پیارے تے حیاتی رول دتی اے

☆☆☆

دل تے بھار جیہا سی
ساہ دشوار جیہا سی

عشق پیار محبت
کاروبار جیہا سی

میرے لئی اک سوہنا
کل سنسار جیہا سی

انھے ویکھن لگ پئے
عشق دیدار جیہا سی

سوہنا یار دلے دا
چین قرار جیہا سی

لہہ گیا اے دل اتوں
اک دلدار جیہا سی

کنڈا بن کے چھبیا
پھل بہار جیہا سی

ہو گیا سنجم سنجا
وسدا گھار جیہا سی

وکیا آنے آنے
جو خوددار جیہا سی

عشق دا ویر سپاہی
اچ کردار جیہا سی

☆☆☆

وسرے ہویاں دی اڈیک

نی راتے، نی تاریاں نال پرچیئے راتے!
کس پاندی لئی اتھرو سانبھ کے بیٹھی ہوئی ایں
کس آوناں اے۔۔؟
کس دے لئی توں اڈیاں چائیاں ہوئیاں نیں
کون سنکھنا کجل بن کے تیری اکھ وچ ٹھیر گیا اے
کون جنا اے؟
جس دے مکھ دی لاٹ اداسی ونڈ دی پئی اے
نی راتے نی کملیئے راتے
توں وصلاں دی سیج سجا کے
ہجرنوں دیس نکالا دے کے
جس دا رستہ ویکھ رہی ایں
اوس نہیں آوناں
توں کیہ جانیں
تڑکے تڑکے منہ ہنیرے وچھڑن والے
مڑ نہیں آوندے
ٹہنیاں اتوں ٹٹے پتر

چیتر رت وچ پھیر نہیں ساوا چولا پاوندے
نی راتے نی جھلیئے راتے
ایویں ہنجو کیر رہی ایں
ایویں رستہ ویکھ رہی ایں

☆☆☆

ڈاکٹر سعید احمد وٹو

فیر مِلاں گے.....

جد پہلی وار ملے سی سجناں
دھڑکن دل دی تیز ہوئی سی
لباں تے گل نہ دل دی آئی
لفظاں حرفاں ساتھ نہ دِتّا
پلکاں اوہلے نظراں رہیاں
دل دیاں تاں بس دل وچ رہیاں
ایدھر اودھر دی گل کر کے
بھارے قدمیں مُڑ گئے گھر نوں
فیر مِلاں گے اِنّاں کہہ کے

☆☆☆

دھیاں

لاڈاں نال کھڈایاں دھیاں
کر کر جتن پڑھائیاں دھیاں

کِناں چر تک رکھن ماپے
آخر دھن پرایاں دھیاں

رب دی رحمت لے کے آیاں دھیاں
جس دے گھر وچ آیاں دھیاں

اکھاں روون کندھاں روون
پاون جد جدائیاں دھیاں

محسن نرم و نازک کلیاں
ویہڑے وچ سہایاں دھیاں

☆☆☆

دِل دی کُوک

دل دا بھار اُتار نہیں ہوندا
تُوں میرا کیوں یار نہیں ہوندا؟

گِن گِن پڑھنائیں تَسبیح کاہدی؟
او یاراں نال وَپار نہیں ہوندا

باطل نال جو ٹکّر کھاوے
اوہ تاں کوئی غدّار نہیں ہوندا

دو بیڑیاں تے پیر جو دھر دا
اوہ دا بیڑا پار نہیں ہوندا

انج تاں سوکھی ہیر نہیں مِلّدی
رانجھا جے تائیں خوار نہیں ہوندا

اَنگ اَنگ دے وِچ یار نہ وَسے
اِیہہ کوئی پیار شِیار نہیں ہوندا

بندہ بندے نُوں چِتھ کے کھاندا
جے خوفِ عذابُ النّار نہیں ہوندا

پیر شبیرؓ نہ کَربَل جاندے
وَسدا کوئی دَربار نہیں ہوندا

جنّت دی اوہنوں وا نہ لکسیں
ماں دا جو حُب دار نہیں ہوندا

مطلب ہے تاں فیصل فیصؔل
بِن مطلب کوئی دار نہیں ہوندا

☆☆☆

پلاک تقریبات دِیاں تصویری جھلکیاں

امن، پیار تے برداشت دا پرچارک

ترنجن

جنوری تا جون 2025ء

پنجاب انسٹیٹیوٹ آف لینگویج، آرٹ اینڈ کلچر